

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KUL NESİMÎ ŞİİRLERİNİN HARF SİMGEÇİLİĞİ VE SAYI
SEMBOLİZMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birgül BEKTAŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU

ARTVİN-2024

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KUL NESİMÎ ŞİİRLERİNİN HARF SİMGEÇİLİĞİ VE SAYI
SEMBOLİZMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birgül BEKTAŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU

ARTVİN-2024

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-ğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **Kul Nesimî Şiirlerinin Harf Simgeciliği ve Sayı Sembolizmi Açısından İncelenmesi** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı taahhüt ederim. Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi de beyan ederim. Tezimin kğıt ve elektronik kopyalarının Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-ğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin oruh niversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin ... ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu srenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../2024

Birgül BEKTAş

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU danışmanlığında, **Birgül BEKTAŞ** tarafından hazırlanan bu çalışma **10/ 07/ 2024** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalı'nda **oybirliği/oyçokluğu** ile Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	İmza:
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Adnan UZUN	İmza:
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU	İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir

/ /2024
Prof. Dr. Mustafa Çağatay KORKMAZ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLO LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖZET.....	IX
SUMMARY.....	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HARF SİMGEÇİLİĞİ VE SAYI SEMBOLİZMİ

1.1. Harf Simgeçiliği.....	4
1.2. Sayı Sembolizmi	5
1.3. Hurufilik	7
1.4. Alevilik	10
1.5. Bektaşîlik	12

İKİNCİ BÖLÜM KUL NESİMİ

2.1. Yaşadığı Dönemin Tarihî, Sosyal ve Edebî Durumu	14
2.2. Hayatı ve Sanatı	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ŞİİRLERİNDEKİ HARF SİMGEÇİLİĞİ

3.1. Nokta	18
3.2. Elif (ا).....	19
3.3. Bâ/Be (ب).....	22
3.4. Hâ (ه)	23
3.5. Sin (س).....	24
3.6. Tâ (ط).....	24
3.7. Kaf (ق).....	25
3.8. Kef (ك).....	26
3.9. Lâm (ل).....	26
3.10. Nûn (ن).....	27
3.10.1. Kef ile Nûn (Kün)	28
3.11. Yâ (ی).....	29
3.11.1. Şiirlerindeki Mukattaa Harfler	30
3.11.1.1. Elif-Lâm.....	30
3.11.1.2. Tâ-Hâ (طه).....	30
3.11.1.3. Yâ-Sin (يس)	31
3.12. Bir.....	32

3.12.1. Tevhid/ Vahdet/Vahid/Ahad	34
3.13. İki (Dü)	36
3.13.1. İki Cihan (Dü Âlem).....	36
3.13.2. İki Göz	37
3.13.3. İki Kaş.....	38
3.13.4. İki Köprü.....	39
3.13.5. İki Nesne	39
3.13.6. İki Nokta Üç Harf.....	40
3.13.7. İkilik	41
3.13.8. Çift.....	42
3.14. Üç	43
3.14.1. Üç Alâmet	44
3.14.2. Üç Hasâlet.....	45
3.14.3. Üç Nesne.....	45
3.14.4. Üç Oğul.....	46
3.14.5. Üçler	46
3.15. Dört.....	47
3.15.1. Dört Derviş.....	49
3.15.2. Dört Hak	50
3.15.3. Dört Kapı	50
3.15.3.1. Birinci Kapı: Şeriat.....	51
3.15.3.2. İkinci Kapı: Tarikat	52
3.15.3.3. Üçüncü Kapı: Marifet	54
3.15.3.4. Dördüncü Kapı: Hakikat.....	55
3.15.4. Dört Kitap	57
3.15.4.1. Kur'an-ı Kerim.....	57
3.15.4.2. İncîl.....	58
3.15.4.3. Tevrat.....	58
3.15.4.4. Zebûr.....	59
3.15.5. Dört Melek	59
3.15.5.1. Azrail	60
3.15.5.2. Cebrail.....	60
3.15.5.3. İsrâfil.....	61
3.15.5.4. Mikâil.....	61
3.15.6. Dört Mezhep	62
3.15.6.1. Hanefî Mezhebi	62
3.15.6.2. Mâlikî Mezhebi	63
3.15.6.3. Şafîî Mezhebi	63
3.15.6.4. Hanbelî Mezhebi	64
3.15.7. Dört Nesne	64
3.15.8. Dört Tabâyi / Dört Ana (Tabai-i Erbaa, Anasır-ı Erbaa).....	65
3.16. Beş (Peñç).....	67
3.16.1. Beşler (Âl-i Âba).....	69
3.17. Altı (Şeş).....	70
3.17.1. Altı Yön (Şeş Cihet).....	70
3.18. Yedi	71

3.18.1. Yedi Ayet	73
3.18.2. Yedi Başlı Bir Hınzır	74
3.18.3. Yedi Derya	74
3.18.3.1. Hazar Denizi:	74
3.18.3.2. Kızıldeniz:	75
3.18.3.3. Akdeniz:	75
3.18.3.4. Karadeniz:	75
3.18.3.5. Lût Denizi:	75
3.18.3.6. Hint Okyanusu:	76
3.18.3.7. Atlas Okyanusu:	76
3.18.4. Yediler	76
3.18.5. Yedi Gök	77
3.18.6. Yedi Hat	79
3.18.7. Yedi Mushaf	80
3.18.8. Yedi Yer/Yedi İklim	80
3.18.9. Yedi Yıldız (Heft Ahter)	83
3.18.10. Seb'a Dü Harfî	86
3.19. Dokuz	87
3.19.1. Dokuz Ata	88
3.20. On	89
3.21. On İki	90
3.21.1. On İki Burç/ Kevkeb	91
3.21.2. On İki Hassa	94
3.21.3. On İki İmam	94
3.22. On Dokuz	96
3.22.1. On Dokuz Baba	97
3.23. Kırk	98
3.23.1. Kırk Gün (Erbain Gün)	99
3.23.2. Kırklar	100
3.23.3. Kırklar Dergâhı/Kırklar Meclisi	101
3.24. Kırk Sekiz Makam	102
3.25. Yetmiş iki	102
3.25.1. Yetmiş İki Pâre	103
3.26. Yetmiş Yedi Harf	104
3.27. Yüz	104
3.27.1. Yüz Can	105
3.27.2. Yüz Çin Maçın	105
3.27.3. Yüz Mürde	105
3.28. Üç Yüz Altmış Altı Menzil	105
3.29. Bin	106
3.29.1. Bin Esrâr	107
3.29.2. Bin Kane	107
3.29.3. Bin Yıl	107
3.30. On Sekiz Bin Âlem	107
3.31. Seksen Bin Er	108
3.32. Doksan Bin Erenler	109

3.33. Yüz Bin Selam	110
SONUÇ.....	111
KAYNAKLAR.....	112
EKLER.....	119
ÖZGEÇMİŞ	122

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1.1. Kul Nesimî Şiirlerinde Kullanılan Harflerin Sayısı ve Bulunduğu Şiirler.....	119
Tablo 1.2. Kul Nesimî Şiirlerindeki Sayıların Kullanım Sayısı ve Bulundukları Şiirler...	120

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Diğ.	: Diğerleri
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti
K. K 1	: Kılavuz Kaynak 1
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa sayısı
vb.	: ve benzeri

ÖZET

KUL NESİMÎ ŞİİRLERİNİN HARF SİMGEÇİLİĞİ VE SAYI SEMBOLİZMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Osmanlı; 17. yüzyılda siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal yönden büyük bir gerileme yaşamıştır. Ancak bu gerileme edebiyata yansımamış hatta edebiyatın yükselişte olduğu bir dönem olarak kabul edilmiştir. Divan ve halk edebiyatında gelişmeler yaşanmış, şairlerin sayısında artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde yaşamış, divan şiirinden etkilenmiş ve tekke şairi olarak meşhur olan Kul Nesimî'nin şiirleri; sayı sembolizmi ve harf simgeçiliği bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma doğrultusunda şairin Hurufî ve Alevî-Bektaşî inancıyla ilgisi olmasından dolayı şiirleri bu inançlar doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır. Harf simgeçiliği ve sayı sembolizmi beyitlerle örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sayı sembolizmi, Harf simgeçiliği, Alevîlik, Hurufîlik, 17. Yüzyıl

SUMMARY

INVESTIGATION OF KUL NESIMI POEMS IN TERMS OF LETTER SYMBOLISM AND NUMBER SYMBOLISM

Ottoman Empire; It experienced a great decline in political, military, economic and social aspects in the 17th century. However, this decline was not reflected in literature and was even considered a period when literature was on the rise. There were developments in Divan and folk literature and an increase in the number of poets was observed. The poems of Kul Nesimi, who lived in this period, was influenced by divan poetry and was considered as a lodge poet; It has been tried to be examined in terms of number symbolism and letter symbolism. In line with the study, since the poet is related to Hurufi and Alevi-Bektashi beliefs, his poems have been tried to be explained in line with these beliefs. Letter symbolism and number symbolism are exemplified by couplets.

Keywords: Number symbolism, Letter symbolism, Alevism, Hurufism, 17th century.

ÖNSÖZ

Zengin ve geniş bir alana sahip olan edebiyatımızda sayı ve harfleri şiirlerinde kullanan birçok isim yer almıştır. Bu isimlerden biri de Kul Nesimî'dir.

Bu çalışma yapılırken literatür taraması ve metin incelemesi yapılmıştır. Aynı zamanda röportaj tekniği de kullanılmıştır. Hurufilikle ilgili çalışmalar başta olmak üzere Kur'an-ı Kerim ve Alevî- Bektaşî inancıyla ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Sayıların genel kullanımlarıyla ve farklı kültürlerdeki, inançlardaki anlamlarıyla alakalı bilgilere ulaşabilmek maksadıyla ansiklopedi, sözlük, makaleler ve temel kitaplardan da yararlanılmıştır. Bu kaynaklar din, tasavvuf, tarih, astronomi, toplum gelenekleri ve inançlarına dönüktür. Ayrıca Hurufiliğin özellikle Alevî-Bektaşî kültürünü etkilemesinden dolayı bu inançlarla ilgili kaynakların yanı sıra Sivas'ta ikâmet eden, Sivas Cem Vakfı Dedesi de olan Hacı Hasan Özer ile de röportajlar yapılmıştır. Yapılan görüşmeler Kılavuz Kaynak1 "K. K 1" şeklinde gösterilmiştir.

Çalışmada kaynak gösterme işlemi metin içi APA tekniği kullanılarak yapılmıştır. Bazı ifadeler ise özellikle Kur'an ayetlerinden yapılan iktibaslar ve şiiri daha kolay yorumlamaya yönelik bilgiler, dipnotla verilmiştir.

Yapılan çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde harf simgeciligi ve sayı sembolizmi, Hurufilik Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Kul Nesimi'nin hayatı ve yaşadığı yüzyılın genel özellikleri ve son bölümde ise şiirlerinde kullandığı harf ve sayıların incelemesi yer almıştır.

Çalışmamı hazırlarken başta; bana yardımlarını, rehberliğini hiç eksik etmeyen, kıymetli zamanını ayıran çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU'na, bu süreçte desteğini esirgemeyen sevgili eşim Serkan BEKTAŞ'a, özellikle tezimin Alevilik ile ilgili kısımlarında bana her zaman yardımcı olan ağabeyim Sivas Cem Vakfı Dedesi Hacı Hasan ÖZER'e şükranlarımı sunuyorum.

Birgül BEKTAŞ

ARTVİN 2024

GİRİŞ

İnsan hayatında dilin kullanımı son derece önem arz etmektedir. Varlıklara, durumlara, kişilere dair oluşan duygu ve düşüncelerin anlatımı; bu varlıkların, durumların anlaşılmasına kolaylık sağlamak ya da onlara derinlik kazandırmaktadır. Dolayısıyla onlara yüklenen anlamları ifade etmek için dil aracılığıyla sembol ya da simgeler de kullanılmıştır. Bu simge ve sembollerin derinleşen anlamlarını ortaya çıkarmak; hem somut hem de soyut anlamda var olan her şeyin anlaşılması ve aktarılması, düşünce dünyamızın zenginleşmesi bakımından önemli bir adım oluşturmaktadır.

Sayı ve harflerin kullanım amacına dönük kadim zamanlardan günümüze kadar bir merak olmuştur. Yazılan eserlerin incelenme gayelerinden birini de bu durum oluşturmıştır. Kul Nesimî şiirlerindeki harf simgeciliği ve sayı sembolizminin incelenmesine dönük bir inceleme yapılmadığı için bu çalışma ile oluşan boşluğun doldurulabilmesine katkı sunmak amaçlanmıştır.

Kul Nesimî'nin şiirleri, tespit edilen derli toplu tek çalışma olması nedeniyle Cahit Öztelli'nin çalışmasından alınmıştır. Bedri Noyan'ın Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'nde Cahit Öztelli'de olmadığını belirttiği ve kendisinin ulaştığı Kul Nesimî'nin birkaç şiiri de bu çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmada karşılaşılan en önemli güçlük, şairin hayatının ve şiirlerinin bulunduğu kaynakların sınırlı oluşudur. Cahit Öztelli'nin çalışmasında şairin 107 şiiri yer almaktadır. Bunun 22'si hece ölçüsüyle yazılmıştır. 85 şiiri aruz vezniyle yazılmıştır. Öztelli, bu şiirleri iki bölüm halinde ayırmıştır. İlk bölümde hece vezniyle yazılmış olan bir “devriye”, bir adet “destan” ve 20 adet “nefes” ve “ilahi” nazım şekliyle yazılmış şiir vardır. İkinci bölümü oluşturan aruzlu 85 “nefes” ve “ilahi” mevcuttur.

Sayılar, önce farklı toplumlarda ve inançlarda ya da farklı alanlardaki kullanımlarıyla ilgili genel bilgiler verildikten sonra şiirde geçen kullanımlarına göre açıklanmıştır. Şairin Hurufilikten etkilenmesi, Alevi-Bektaşî inancından olması nedeniyle harf ve sayılar, ayrı başlıklarda şiirdeki kullanımlarıyla açıklanmıştır. Sayıların genel kullanımlarıyla ilgili pek fazla bilgiye ulaşamadığı durumlarda ise o sayılar sadece şiirdeki anlamlarıyla açıklanmıştır. Harfler açıklanırken öncelikle şiirlerde geçen harflerden başlanarak inceleme yapılmıştır. Şiirlerde geçen Kur'an-ı Kerim'deki sure adlarını oluşturan harflerin mukattaa harflerle de ilgisi olduğundan önce harfler sonra sure adı incelenmiştir. Örneğin “ya” ve “sin” harfi ayrı ayrı şiirlerde geçmemektedir fakat Yasin suresi bulunduğu için bu harfler ayrı ayrı incelenme ihtiyacı oluşturmıştır. Kısacası şiirlerde tek başına yer almayan harfler,

bu surelerin adlarında bulunduğundan incelemeye alınmıştır. Yine harflerin yazımı ve anlamlarıyla ilişki kuran ve şiirlerde de geçen “nokta” da harf incelemesine dâhil edilmiştir.

Çalışmada Kul Nesimî’nin şiirlerindeki harf ve sayıların kullanım sayılarıyla ilgili tablo da verilmiştir. Kul Nesimî, şiirlerinde sayıların kullanımına daha çok yer verdiği için çalışmanın geniş bir bölümünü sayı incelemesi oluşturmuştur ve sayılar sırayla incelenmiştir.

Edebiyatımızda birçok şiirde kullanılan harfler, sevgilinin ve âşıkın bir uzvunu karşılamak amacıyla tercih edilmiştir. Örneğin “elif” (ل) harfiyle sevgilinin boyu; “cim” (ج), “dal” (د) harfleriyle saç kastedilmiştir. Tasavvufi manada “elif” harfi Allah’ın “tek” oluşunu, vahdeti simgelemektedir. Rüyalarda da görülen harflerin mahiyetiyle ilgili: *“Elif, ululuğa işaret olur. Rif’at-i kadrine beşâret olur. Bâ, cism ü cana rahattır. Tâ ise husûl-i hacettir. Mim olursa muradını alacak. Nûn ise hâtırı melûl kalacak. Vav ise işleri olur âsân. Hâ ise hüzn ile olur giryân”* (Çelebioğlu, 1998: 602), olarak simgeleşen yorumlar da harflerin kullanım alanlarına örnektir. Sayı sembolizmi kültür, tarih, din, tasavvuf, edebiyat gibi alanlarda farklılık göstermektedir. Fakat farklı inanç ya da toplumlarda sayıların kullanımına dönük ortaklıklar da gözlemlenmiştir. “Bir” sayısı ile Tanrı’nın kastedilmesi, “yedi” sayısının ile yedi yıldızı; “on iki” sayısının on iki burcu hatırlatması buna verilebilecek örneklerdendir.

Hurufilik sayı ve harflerden yola çıkarak oluşan sembolleri içeren bir inançtır. İslam inancını, ibadetlerini Kur’an-ı Kerim’deki harflere yorumlar getirerek açıklamaya çalışmıştır. Kurucusu Fazlullah Esterabadi olup şairlerden öncelikle Seyyid Nesimî’yi etkilemiş hatta onun şiirler yoluyla Hurufi propagandacısı olarak da bilinmesine kaynaklık etmiştir. Kul Nesimî de Seyyid Nesimî izinden gitmiştir.

Kul Nesimî, XVII. yüzyılda yaşamış tekke şairi olarak bilinmektedir. Yaşadığı dönem Osmanlıda siyasî manada gerilemenin olduğu bir süreç olsa da edebî anlamda 16. yüzyılda başlayan parlak dönemin etkisinin bu yüzyılda devam ettiği görülmüştür. Çok sayıda şairin, şiirlerin, eserlerin ve farklı üslupların yer aldığı bir dönemdir.

Kul Nesimî şiirlerinde harf ve sayıların kullanımı ve içerdiği anlamlar itibariyle Hurufilik etkisinde kalmıştır. Yer verdiği harfler ve sayıların taşıdığı anlamlarda bu inancın yanında Hurufiliğin en büyük şairi olan Seyyid Nesimî’nin etkisi de görülmektedir.

Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabadi'den sonra gelen en büyük temsilci XIV. yüzyılda yaşadığı bilinen “Seyyid İmameddin Nesimî” Azerî olup Hallac-ı Mansur'a hayranlığını sürekli dile getirmiştir ve Ene'l-Hak yani “Ben Hakk'ım” sözünü divanında oldukça fazla kullanmıştır (Ayan, 2002: 17). Ölüm şekli onun ününün yayılmasında çok etkili olmuştur. Özer Şenödeyici'ye göre onun dramatik bir şekilde ölümü; nasıl yaşadığı, şahsiyeti ve edebî yönüyle ilgili bilgileri geri plana atmıştır (2015: 15). Seyyid Nesimî, gittiği yerlerde insan yüzünde 28 ve 32 ilahi harfin tecelli ettiğini söylemiş, şiirlerindeki aşırı rahatlık ve vahdet-i vücud anlayışında oluşu da ona karşı çıkanların sayısını artırmıştır. Hüseyin Ayan'a göre bu onun zındıklık ile suçlanma sebebinin oluşturmıştır. Bundan dolayı Halep müftüsü tarafından derisinin yüzülmesi suretiyle cezaya çarptırılmıştır. Ölüm tarihi genel görüşe göre 807 H. / 1404 M. olarak kabul edilmektedir (2002: 19). Nesimî'nin öldürülmesine fetva veren müftünün onun kanının kirli olduğunu, kazara bir uzva değdiğinde o organın kesilmesi gerektiğini söylediği, o esnada bir damla kanın müftünün işaret parmağına sıçraması karşısında meydandakilerden birinin müftüye parmağının kesilmesi gerektiğini ifade ettiği, onun da biraz suyla temizleneceğini söylediği belirtilmektedir (Ballı, 2013: 197). Halep'te defnedilmiştir. Alevi- Bektaşî inancında yedi ulu ozandan sayılan Nesimî, şiirlerinde Hazret-i Muhammed, Hazret-i Ali ve On İki İmam'a sevgisini dile getirmiştir. Hüseyin Ayan, onun hayatını Fazlullah Esterabadi ile tanışmadan önce ve tanıştıktan sonra olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çünkü Fazlullah ile tanışması onun hayatının en önemli olayıdır. Mevlana'nın etkisinde kalmış, batınî inançlara yakın durmuştur. Fazlullah ile tanıştıktan sonra hem iç dünyası hem de şiirlerinde değişiklik gözlemlenmiştir. 7 hat ve 4 anasırın çarpımı ile Kur'an'ın sırlarının çözüldüğüne inanıp harflerin gizeminden yola çıkarak Hurufilerin arasına katılmıştır (2002: 24, 29). Tuyuğlarıyla bilinen şairin *Türkçe* ve *Farsça Divanı* bulunmaktadır. Ayrıca Hurufilik ile ilgili bilgi veren *Mukaddimetü'l-Hakâik* adlı Türkçe mensur eserin ona ait olduğu şüphelidir (Ballı, 2013: 198).

Kul Nesimî, şiirlerinde Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili kavramlara birçok dizesinde yer verip bu inanca bağlılığını göstermiştir: “Üçler, âl-i âba, yediler, dört kapı kırk makam” bunlardan birkaçıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARF SİMGEÇİLİĞİ VE SAYI SEMBOLİZMİ

1.1. Harf Simgeçiliği

Edebiyatımızda şairler, şiirlerinde harflerden oldukça yararlanmıştır. Kimi “elif” (ل) harfiyle sevgilinin boyunu kimi “sad” (ص) harfiyle gözü kastetmiştir. Özellikle şekli itibariyle harflerle ilişki kurmuşlardır. Böylelikle daha derin ve etkileyici şiirler de meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra kâinat yorumlarında İbn Arabi gibi bazı düşünürler, harflerin önemli olduğunu dile getirmiş hatta bunu sistemleştirmiştir. Yine âlemin yaratılmasında kullanılan sözlerin harfleri, önemli sembol olarak kabul edilmiştir. Örneğin Arapça ve Farsça açısından düşündüğümüzde Allah’ın “ol” emri Arapçada “kûn” kelimesinin karşılığı olmuştur. Ayrıca her harfin bir sayı değeri bulunmaktadır. Sayılar ve harfler arasında kurulan bu ilişkiyle hayat, yaşam anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda “*en önemli gizemci hareketlerden birisi Tevrat’ın yorumunu asıl kabul eden Kabala’dır, diğeri de ses, dil, sayılar, harflerle kâinatı anlatmaya çalışan Pythagoras öğretileridir*” (Tökel, 2016: 26, 27).

Birçok kaynakta alfabelerin çıkışı için M.Ö. XV. yüzyıl işaret edilmiştir. “*İlk alfabe çalışmaları da Suriye-Filistin kıyılarının yakınında karmaşık yazılardan kurtulmak amacıyla Kuzeybatı Samileri tarafından yapılmıştır*” (Yakıt, 2022: 42). Zamanla özellikle harfler sistemleşmiş akım haline bile gelmiştir. 20. yüzyılda harfçilik anlamına gelen Letrizm akımı şiirdeki önemli anlayışlardan biri olmuştur. Birçok şair şiirde harflerin simgeleşmiş değerini, anlamını kullanmıştır. Asaf Halet Çelebi “He (ه), Lamelif (ل)” harfinin; Zeki Ömer Defne “elif (ل)” harfinin; Nazan Bekiroğlu *Nûn Masalları* ile “nûn (ن)” harfinin simgesel yönüne vurgu yapan sanatçılardandır (Tökel, 2016: 29-31).

Harfleri kullanarak kâinatın yaratılışına ya da hayatı anlamaya dönük Hurufilik gibi inançlar da harflerden yararlanmıştır. Bunun yanında harfler aracılığıyla geleceğe dönük bir çeşit fal gibi yorumlar da yapılmıştır. Harflere dayalı inanç ve ilimler kısmında Dursun Ali Tökel; ebced, cifr, remil, vefk gibi hesaplama ve yorum sistemlerinden bahsetmektedir. Ebced, her bir harfin bir sayı değeri olduğunu, böylelikle Arapçadaki 28 harfin 28 de rakamsal karşılığı olduğunu gösteren bir hesaplama değildir. Cifr, rakamlar ve harfler yoluyla gelecekte haber vermek amaçlı kullanılmış bir sistemdir. Remil, ilk zamanlarda kumun üzerine çizilen nokta ve çizgilerin aldığı şekle göre yorum yapmayı ihtiva etmiş, vefk ise sayı ve harfleri kullanıp onlardan değişik şekiller oluşturup belirli amaçlar için kullanılan

tekniktir (2016: 33-40). Dolayısıyla harflere yüklenen anlam ve verilen öneme sadece edebiyatta karşılaşılmamıştır. Matematik, müzik, astronomi gibi birçok alanda da bu kullanımla karşılaşılmıştır. Bu anlamda ilk defa Pythagoras öne sürdükleri fikirlerle etkili olmuştur. Onlara göre “*Noktanın hareketiyle çizgi meydana gelir. Çizginin hareketi, düzlemi, düzlemin hareketi de geometrik cisimleri meydana getirir. Böylece kâinat ahenkli ses ve hareketten doğan bir sayının neticesidir*” (Yakıt, 2022: 35-36). Pythagorasçılarının dışında harflerin bir gizemi olduğunu düşünenler de olmuş ve bu sırla alakalı fikirler sunmuşlardır. “*Sehl b. Tusterî: ‘Kün, her şeyin şekli ve tözüdür’ , El-Hâkim el-Tirmizî: ‘Tüm ilimler, alfabedeki harflerin muhtevasındadır’ , Ebu Abdullah Hüseyin b. Mansur Hallaç: ‘Vahdet bilgisini her kim ki lamelif’in dışında ararsa küfre girer’ , El Bûnî: ‘Elif’i ilk tecelli, tüm varlığın tohumu olarak görür*” (Usluer, 2023: 187, 188).

1.2. Sayı Sembolizmi

Kâinatın var oluşundan bitkilerin, hayvanların, insanların yaşamına kadar sayılar bu kapsamın içinde her zaman yer almıştır. İnsanların gündelik hayatında, toplum geleneklerinde, inançlarında sayılar önem taşımıştır. Kâinatı var eden ve inançlara göre hitap edilen yaratana ulaşmak için ya da onun kelâmlarını, gönderdiği kutsal kitabı yorumlayabilmek; bütün kâinatı, ilk insandan başlayarak kıyameti, cennet ve cehennemi içine alacak kadar sayılar önemli bir yere sahip olmuştur. Kısaca her şeyin özünde sayılar hep bulunmuştur. Sayıları incelemek, bilimsel bir sisteme dönüştürmek isteyenler de tarihte karşımıza çıkmıştır ve kendini öncelikle matematik, felsefe, tasavvuf, astroloji, müzik, mimarî gibi alanlarda göstermiştir. “*Matematik ve astronomi, Sümer ve Babil sayı sistemlerinin başlangıcı sayılır. Eski Maya kültüründeki insan organlarının ve parmaklarının sayısı, Pisagorcuların sayılar kuramı, büyüsel sayılar, boş inançlara dayanan sayılar gibi çeşitli etkilerle giderek kökleşmiştir*” (And, 2022: 45).

Sayılar konusunda M.Ö. 525 yılında Pythagoras ve arkadaşları tarafından kurulan Pythagorasçılık, bir sayısı üzerinde oldukça durmuştur. Metafiziğin ve gerçeğin özünün matematiksel olduğunu savunmuşlardır. Düşüncelerini sembollere başvurarak ifade etmişlerdir. Sayıları tek ve çift diye ayırıp bunlardan tek olanların sınırlı, çift olanların sınırsız olduğunu, bir sayısının hem tek hem çift olduğunu ve bir’den sayı, sayılardansa gök ve evrenin ortaya çıktığı sonucuna varmışlardır. Yunan dünyasında matematiğin kurucuları olarak bilinmişlerdir ve aritmetikle ses arasında bir ahengin olduğunu düşünüp müziğe de yönelmişlerdir (Cevizci, 2020: 1579). Yahudi Kabalası ise “*ilk bir’in kendisini 10 sefirota*

böldüğü, bu sefirotların İbrani alfabesindeki 22 harfin onlar arasında köprü görevi görmesine bağlı olarak birbirleriyle gizemli bağlantılar kurduğu ve birlikte çalıştığı” düşüncesini taşımıştır (Schimmel, 2022: 24). Miladi 10. yüzyılda ise Basra’da ortaya çıkan İsmailî grup olarak bilinen, “Arınmış Kardeşler” anlamına gelen İhvân-ı Safâ; Pythagorasçı görüşleri genişletmişlerdir. Her şeyin temelini sayıların oluşturduğunu, sayıların “bir” den ortaya çıkmasını “Şanı Yüce Bârî’nin vahdaniyetine ve şeyleri yaratmasının ve yoktan var etmesinin keyfiyetine en iyi delil olduğu” olarak belirtmişlerdir (Komisyon, 2017: 36).

Toplumlar, uygarlıklar farklı farklı olsa da kâinatı, hayatı anlama çabası ortaktır. Görülüyor ki tarih ilerledikçe sayılar sadece rakamsal görevlerinin yanında daha yoğun ve derin konulara da ortak olmuştur. İnsanlar, sayılarla nesneler arasında da bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Örneğin özellikle İslâm coğrafyasında harflerin bir sayı değerinin olduğuna inanılıp bunun da bir hesaplama haline getirildiği sistem ebcedtir. Bu sistem; büyü ve muskalarda, eş seçmede, astrolojide, define aramada, müzikte, sanat eserlerinde, askerî sayımlarda, tarih düşürmede, matematikte, Kur’an tefsirlerinde, tasavvufi yorumlarda, günlük hayatta, haberleşmede ve birçok alanda kullanılmıştır (Yakıt, 2022: 73-86). Sayılara batınî anlamlar da yüklenmiştir:

“Bir; bütün sayıların özü, temeli ve başlangıcı olan Tanrı’nın sayısı, güzelliğin, düzenin, iyiliğin uyumun sembolüdür. İki; Tanrının sayısının zıddı, kötülüğün, ortaklığın, tercih edilebilirliğin, değişkenliğin sayısıdır. Üç; Tanrı’nın hak edişinin, kudretinin, huzurun, verimliliğin, bolluğun, dengede olmanın sayısıdır. Dört; anasır-ı erbaa dediğimiz ateş, toprak, hava ve su dörtlüsünün, sağlamlığın, ümitlerin, ebediyetin, üstünlüğün, başarının sayısı ve sembolüdür” (Çakar, 2005: 202).

Sayılar, tavlâ ıstılahlarında da kullanılmaktadır. Farsça sayıların tavlâdaki karşılıkları Mehmet Arslan’a göre; tavlâda altı kapısı, dünyanın altı yönünü (ön-arka, alt-üst, sol-sağ); iki zarın biri güneş biri de ayı; bir rivayete göre kazâ ve kaderi, pullar da renkleri itibarıyla gece ve gündüzü temsil etmektedir. Yine “*tavlânın tahtası yeryüzünü; tavlâ tahtasındaki dört bölüm dört mevsimi; otuz pul otuz günü, tavlâdaki siyah ve beyaz renkler gece ve gündüzü; on iki hane on iki ayı, iki zar da akziye-i semâviyyeyi yani kaza ve kaderi temsil etmektedir*” (2000: 28, 29). İran kültürünün bilmece ve masallarında çoğunlukla edebiyatta bu sayıların sıralanışıyla ilgili örneklerle de rastlanılmakta ve bu sayılar kâinattaki varlıkları hatırlatmaktadır. Şöyle ki: “*On arkadaş ki dokuz semadan ve sekiz cennet ve yedi yıldızdandılar, altı yöndeki bu mektubu yazdılar: Beş duyu ve dört öge ve üç ruh arasında, Tanrı her iki dünyada da tek bir tapılası şey yaratmadı senin gibi!*” (Schimmel, 2022: 41).

Bu çalışmada incelenen şiirlerdeki sayılar, Farsça olarak da ifade edilmektedir. Kul Nesimî de “iki” ile dünya ve ahireti; “dört” ile hava, su, toprak ve ateşi; “beş” ile koklama, dokunma, işitme, tatma ve görmeyi; “altı” ile arka ön, sağ sol, alt ve üst yönlerini kastetmektedir:

“Dokuz ata yedi ana dört tabayiden haber

Dü çihar-ü penç-ü şeşin zevk binası nedir” (Öztelli, 1969: 87)

1.3. Hurufilik

Hurufî, “*harflere tabî olan, harflerle uğraşan*” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise “*Kur’an’daki harflerden çeşitli anlamlar çıkarıp İslam inanç ve ibadetlerine aykırı yorumlar getiren tasavvufî-bâtınî ekolün adıdır*” (Ballı, 2013: 19). Harflerin tanrısallaştırılmasına dayalı bir sistemdir. Fazlullah Esterabâdî tarafından 758/1357 yıllarında kurulduğu bilinmektedir (Usluer, 2023: 200). Hurufî metinlerinde Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabadi’nin etkisi gözlemlenmektedir. Rüyalarının gelecekte haber verdiğini, kendisine bir davet olduğunu ve rüyalarında Hz. İsa, Hz. Muhammed, Hz. Süleyman gibi peygamberleri gördüğünü belirten Fazlullah Esterabadi’nin dinî ibadetlerine çok küçük yaşlarda başladığı, hadisler ve Kur’an hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğu söylenmektedir. Fazlullah Esterabadi’nin kendisi için oldukça önem taşıyan rüyalarını İsfahan’da, Harezmi’de, Sebzevar’da gördüğü belirtilmektedir (Bashir, 2013: 11 ve 15-18). Fazlullah’ın ünü yayıldıkça ziyaretçileri de artmış, ona daha çok rüyalarını yorumlatmak ve tasavvuf yolunda ilerlemek isteyenler uğramaya başlamıştır. “*Kendisini Mehdi diye tanıtan Fadol’un çevresinde yaşlı bir zât olan Fahrüddin, Burucurdli Calal, Horasanlı Fadol’Allah, İsfahanlı Abdul, Nayinli ve Daştli iki zât ve Mir Şerif adlı yedi kişi toplanıyor, bunlar Fadol’a ilk inananlardır*” (Gölpınarlı, 1973: 7). Harflerde Hz. Ali’yi kusursuz bir varlık olarak anlatmaları ve düşünceleri arasında benzerlik olduğu düşünüldüğünden Bektaşî ve Şii dünyasında da önem verilmiş ve bu öğretiler hızla yayılmıştır (Melikoff, 2014: 84, 85). Fazlullah Esterabadi, Hurufiliğin ilk kitabı olarak kabul edilen *Câvidannâme*’yi yazmıştır. Sapkın inançlı olmak suçu ile Alıncak Kalesi’nde mahkûm edilip sonrasında infaz edilmiştir.

Hurufilik; İran, Mısır ve bütün Ortadoğu çevrelerinde yayılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlıda da etkili olmuştur. İnançlarını İslâmî bir görünüşte yorumlamışlar, bir mezhep ya da din olarak sunmuşlardır. Timur İmparatorluğu zamanında faaliyetleri yasaklanmış, çıkardıkları isyanlar şiddetle bastırılmıştır. Daha sonra Anadolu’ya sığınmışlardır. Sivas, Eskişehir, Tire, Orta ve Batı Anadolu’ya, Rumeli’ye geçmişler,

kendilerini gizleyerek propagandalarını yapmışlardır. Hurufiliğin temelinde Fazlullah'ın Allah'ın mazharı olduğu, bütün milletleri kurtaracak mehdi olduğu düşüncesi yer almaktadır. Yine vahdet-i vücudçu anlayışın temelindeki Hallac-ı Mansur geleneği de Hurufilikte yer almaktadır. Dolayısıyla Mevlevîlik, Melâmilik, Bektaşîlik, Kalenderîlik, Alevîlik gibi Ene'l-Hak düşüncesini merkeze alan inanışlarla ortaklıkları görülmektedir. Seyyid Nesimî, Pir Sultan Abdal, Şeyh Bedrettin gibi kişiler; Hallac-ı Mansur'un reenkarnasyonu olarak sunulmuştur (Ocak, 2013: 152-158).

Hurufiler, evreni harfler ve sayılarla yorumlamışlardır. Söz, harflerden oluşmaktadır. Bu sebeple ses ve sözün aslını harfler oluşturmaktadır. Mustafa Ünver'e göre her bir harf; insanın bir uzvuna hitap etmekte, zekâ gücünü simgelemektedir. Arapçada 28 harf bulunmaktadır. Hz. Peygamber 28 harfle konuşmuştur, ayrıca Kur'an da bu harflerden oluşmuştur. Fars alfabesinde 32 harf bulunmaktadır. Fazlullah'ın *Câvidân* adlı kitabı da Farsça yazıldığından 32 harfi içermektedir. Hem 28 hem 32 harf, insanın yüzünde ve şeklinde bulunduğundan Hurufilikte 28 ve 32 sayısı ilahi harflerdir. Abdest, namaz, ezan, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin de yapılışını bu harflerle göstermeye çalışmışlardır (2003: 115 ve 120-123). Hurufiler, yaptıkları hesaplamalarda bu ilahi harf sayısına ulaşmayı amaçlamışlardır. Bunu da yaparken dört unsuru ve insan yüzü başta olmak üzere hatlar ve bu hatların konuşlandıkları yerleri, organları özellikle kullanmaktadırlar. İnsanı merkeze alıp Âdem'den yola çıkarak insanın neredeyse bütün uzuvlarına sayı ve harfler yoluyla anlam yüklemişlerdir. Kâinata dair ne varsa hepsinin bir sembolü ve açıklaması bulunmaktadır. Onlar insanın kemik, damar ve diş gibi uzuvlarından yola çıkarak inançlarını Allah'a götürmekte, Kur'an-ı Kerim'i esas alan düşünceye ulaşmaktadır. İnsanın bebeklikten getirdiği hatları ana hatlar, ergenlikle beraber ya da daha sonra ortaya çıkan hatları ise baba hatlar olarak yorumlamışlardır. Şöyle ki insanın yüzünde 2 kaş, 4 kirpik ve saçtan oluşan çizgi, göğü; yüzün iki yanındaki 2 sakal, 2 bıyık, 2 yanak kılları ve 1 dudak altı kıllarından oluşan 7 çizgi, yeri simgeler. Bu 14 hattın ve bunların insan yüzünde konuşlandıkları yerin toplamı 28'dir. Dolayısıyla hedef belirledikleri ilahi harf sayılarından biri olan ve Arap alfabesinin de toplam sayısı olan 28 sayısına ulaşılmıştır.

Hurufilikte harfler varlığın temelidir ve yaratılış "ol" emriyle gerçekleştiği için "kün" hitabı sıklıkla da kullanılmıştır çünkü harflerle Allah arasında ilişki kurmuşlardır. "*Âlemin temeli insan yüzündeki sekiz hattı (saç çizgisi, iki kaş, dört kirpik, saç) âlemi meydana getiren 4 elementle (toprak, rüzgâr, su, ateş) çarpamak suretiyle ulaşılan Allah'ın*

başlangıçta Âdem'e öğrettiği harflerin/isimlerin sayısına eşit olan 32 sayısından da anlaşılıyordu” (Bashir, 2013: 54). Vahdet-i vücud anlayışı bu inancın temelidir. 32 harfin aslı nokta olup bütün varlıklar bir harftedir. Yani tüm yaratılanlar birdir ve farklılıkları yoktur çünkü tek bir harften oluşmuşlardır (Aslan, 2019: 26).

Hurufiler başta Âdem olmak üzere, Hz. Ali, Hz. Muhammed, Hz. Yusuf, Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. Süleyman, gibi peygamberlere de oldukça yer vermektedir. “Allah, kendisini Peygamberler aracılığıyla tanıtmıştır. Her bir peygamber, evrenin kendilerinden yaratıldığı harfler ve bunlara bağlı unsurlarla Allah'ı bilmektedir. Bundan dolayı Âdem'e 9, İbrahim'e 14, Musa'ya 22, İsa'ya 24, Hz. Muhammed'e 28, son peygamber Fadl'a 32 harf malum olmuştur” (Ünver, 2003: 104).

Kur'an-ı Kerim, Hurufiler için de kutsal bir kitaptır. İnançlarını kutsal kitabımıza dayandırmaya çalışmışlardır. “Hurufilere göre Kur'an, kutsal olduğu kadar sırlarla da dolu olan bir kitaptır. Bu sırlar Hz. Ali ile ilişkilidir” (Ünver, 2003: 99). Hurufilikten etkilenmiş birçok ismin eserlerinde Kur'an sûrelerini ve ayetlerini görmek de mümkündür. Örneğin Kul Nesimî Dîvânı'nda geçen şu beyitler İhlâs suresini içermektedir:

“Okudum isminde ‘Bismillahirrahmanirrahim’

Ay sıfatındır sıfatın ‘kulhüvallahü ahad’”

(Öztelli, 1969: 47)

“‘Lem- yelid’ zâtın, ‘velem-yüled’ sıfatın vasfıdır

‘Lem-yekün’ zât-ı sıfatın ‘lehü küfüven ahad’”

(Öztelli, 1969: 47)

Hurufiler özellikle insan yüzündeki hatlardan yola çıkıp inançlarını anlatmaya çalışmışlardır. Fazlullah'a verdikleri değeri bazı Hurufî şairler; dizelerinde “fî, zâd, lâm” harflerini yüzdeki hatlara benzetme ilgisiyle sembolleştirmişlerdir. “Fe” (ف) harfi ile kulak, “dat” (ض) ile göz, “lam” (ل) ile kaşlar arasında ilgi kurmuşlardır. “Bunun da manası insan yüzünde Fazlullah isminin yazılı olmasıdır” (Kufacı, 2019: 1491). Edebiyatta Hurufî olmayan bazı şairlerin şiirlerinde de Hurufî ıstılahları gözlemlenmiştir. Örneğin Yusuf-ı Sineçâkî'nin aşağıdaki dizelerinde 32 harf ve istiva hattı geçmektedir:

“Ruhların hızında zâhir olalı sî vü dü hat

Âdeme ta'lim olan esmâ bilindi bînokat”

“İstivâ-yı vech-i âdemden ubur iden bilür

Kim ne yüzden tâ oluptur ümmet-i Ahmed vasat”

(Levend, 1984: 62-63)

Aliyyü'l A'lâ, Şeyh Ebul Hasan, Kemaleddin Kaytağî, Seyyid Nesimi, Mir (Seyyid) Şerif, Seyyid İshak, Emir Gıyaseddin, Refi'î, Mir Fâzılî, Cavidî Ali, Hamza Bey, Işkurt Dede, Abdülmecid B. Firişteoğlu, Penahî, Misalî, Muhutî, Arşî, Mukimî, Viranî, Rahmetullah, Celalî gibi isimler Hurufilikten etkilenmiş ve eserlerinde Hurufilik özelliklerini göstermişlerdir (Usluer, 2023: 139-184). Hurufiliğin en büyük şairlerinden olan Seyyid Nesimî özellikle Alevi ve Bektaşî şairlerini etkilemiştir. Bu isimlerin yanında “*Hatayî, Kul Himmet, Rumûzî, Veli Baba, gibi Bektaşî tarzı şiir veren şairler Hurufiliği ve Fadlullah’ın uluhiyyetini kabul etmektedirler*” (Aktaran: Ünver, 2003: 93).

1.4. Alevîlik

Uzun bir geçmişe dayanan ve günümüzde de varlığını devam ettiren Alevîlik inancı ile akla Hz. Ali’ye bağlılık gelmektedir. Hz. Ali soyundan geldiğini söyleyenlere de Alevi denmektedir. Hz. Ali ise Hz. Peygamber’in amcası Ebû Talip’in oğlu ve Peygamber’in damadı olup Peygamberimize inananların ve iman edenlerin başında gelen kişi olarak bilinmektedir.

Aleviliğin ortaya çıkışı ve bir inanç haline gelişi ile ilgili olarak Esat Korkmaz’ın anlatımına göre Alevilik, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra kimin halife olacağı konusunda Müslümanların ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed’in defin işleriyle Hz. Ali ilgilendiği sırada Ebubekir, halife seçilmiştir. Hz. Ali ve Hz. Ebubekir taraftarları oluşmuştur. Hz. Ali haksızlığa uğradığını düşünmüş, Hz. Ebubekir’in halifeliğini tanımamış, Hz. Ömer’i ve Hz. Osman’ı tanımıştır. Hz. Osman öldürüldükten sonra Hz. Ali halife seçilmiş, Hz. Osman’ın ölümünden Hz. Ali’yi sorumlu tutanlar, Hz. Ali taraftarlarına saldırmıştır. Hz. Ali’nin halifeliğini tanımayan Muaviye ile Hz. Ali taraftarı arasındaki gerilim savaşa dönüşmüştür. Sıffin Savaşı’nda hakemler Hz. Ali’yi halifelikten düşürünce her iki taraf birbirinden kopmuştur. Bu kopuş daha da büyümüş, Kur’an ayetlerinin altında gizli anlamların olduğu düşüncesi temeline dayalı vahdet-i vücud ve ruh göçü anlayışıyla birleşerek günümüze kadar gelmiştir (2016: 64). Alevilik, göçebe yaşayan Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeleriyle başlamıştır “*Günümüzde daha çok Alevîlik diye anılan sosyokültürel yapı on asırlık uzun bir tarihî geçmişe sahiptir*” (Üzüm, 2022: 15).

Alevilik; Kul Nesimî ve şiirlerinden de yola çıkarak İslâmiyet’ten kendilerini uzak görmeyen, Hz. Peygamber’e de derin bir sevgi besleyen, Hacı Bektaş-ı Veli’yi pir edinen, nefes ve deyişleriyle gidilen Hak yolunu açıklamaya çalışan inanç olarak tanımlanabilir. Alevi dedelerine göre Aleviliğin tanımı şöyledir: “*Alevîlik İslâm’dır. Hak-Muhammed-Ali*

yolunun kırklar meclisinde olgunlaştığı ve on iki imamla devam eden, İmam Cafer es-Sâdık'ın akıl ölçüsünü rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu'ya gelen, Hazreti Pîr ile ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır” (Üzüm, 2022: 11). Felsefesi ise “doğanın akli ve insan akli üzerine yapılanan, tanrıbilimin yaradılış inancına karşı varoluş çevrimini temel alan, insanın düşünmesine konu olacak her şeyin varlığı ve anlamı üzerinde sorular soran, yine insanın düşünme gücüne, aklına dayanarak yanıtlar vermeye çalışan ve kendini tasavvuf diliyle dışa vuran felsefe; bâtinî felsefe; ışık felsefesi; sudur felsefesi” dir (Korkmaz, 2016: 51).

Alevilik, göçebe kültürüne ve daha çok sözlü kültüre dayandığı için Alevilikle ilgili yazılı kaynakların az olduğu bilinmektedir. Temel yazılı kaynakları ise *Buyruklardır*. Buyruklarda Hurufiliğin etkileri gözlemlenmiştir. İnsan bedenine yönelik yaptıkları yorumlar, *Risâle-i Şeyh Safî* adlı yazmada özellikle dört kapının yedişer makamıyla 28 olduğu belirtildiğinden Hurufiliğin gözlemlendiği örneklerden birkaçı sayılmaktadır. “*Buyruklar (İmam Cafer-i Sadık Menakıb-ı Şeyh Safî, Hutbe-i Duvazdeh İmam), Velâyetnâmeler (Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasani) Hüsniye, Cabbar Kulu, Noktatu'l-Beyan, Maktel-i Hüseyin, Hadikatü's-Süedâ, Faziletname-i İmam Ali, nefes ve deyişler*” (Kaplan, 2021: 93, 139), Aleviliği tanıma konusundaki diğer önemli kaynaklardır.

Alevilikte dört kapı ve kırk makam düşüncesi önemli kavramlardır. Bu kavramlarla insan-ı kâmil olma vurgusu yapılmaktadır. Kâmil insan olabilmek için “şeriat, tarikat, marifet, hakikat” olarak bilinen dört kapı ve bu kapıların on makamından geçmek gerekmektedir. Hümanizmin de esas alındığı Alevilikte bu makamlarda insan sevgisi, şefkatli olmak, dedikodu yapmamak, yalan söylememek, zina yapmamak gibi insanî ve sosyal değerler üzerinde de durulmaktadır. Ayrıca “Üçler” olarak bilinen Hak-Muhammed-Ali birliği, Aleviliğin sembolü kabul edilmektedir.

Aleviliğin Hurufilikten etkilendiği de söylenmektedir. Şöyle ki baskılardan kaçan Anadolu'ya kadar gelen Hurufilerin özellikle Fazlullah Esterabadi'nin damadı Ali el-Ala'nın; Kırşehir'e kadar gelip Hacı Bektaş Tekkesi'nde kaldığı, kimliğini gizleyip Hurufiliğin temel kitabı olan *Cavidan*'ı Hacı Bektaş'ın düşünceleri gibi göstererek yayılmasında kaynak kişi olduğu da söylenmektedir. Ayrıca özellikle Fazlullah Esterabadi'nin halifelerinden Seyyid Nesimî ve Mir Şerif -özellikle de Seyyid Nesimî- bu inancın yayılmasında etkili olmuştur. Vahdet-i vücud anlayışını da taşıyan Seyyid

Nesimî'nin özellikle öldürölüş şekli onu daha da etkili hale getirmiştir. Hatta Alevîlerin Yedi Ulu Ozanlarından biri olmuştur (Üzüm, 2022: 41, 42).

1.5. Bektaşîlik

Hacı Bektaş-ı Veli öğretilerine dayanan bir tarikat olan Bektaşîliğin kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli'dir. *Velayet-nâme*'ye göre Horasan hükümdarı İbrahimü's-Sânî Seyyid Muhammed adlı Nişaburlu âlim bir kişinin kızı olan Hatem Hatun'un oğlu olup Lokman Perende'den eğitim almıştır. Asıl adının Muhammed olduğu söylense de Bektaş ismiyle tanınmıştır. *Makalat* adlı eserinde Hac'a gittiği sonucuna varılsa da bu durumu netleştirecek kesin bir bilgiye ulaşamamıştır. Veli ismi de tasavvufî kimliğinden dolayı verilmiştir (Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, 2023: 13). Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş'ın Hacı ünvanını alışıyla ilgili yaptığı açıklamada; Lokman Perende Hac'a gittiğinde kendi evinde bişi pişirildiğini, bunun Hacı Bektaş'a malum olduğunu ve bu evde pişirilen bişiyi bir dakika içinde Hacı Bektaş'ın Arafat'a ulaştırdığını belirtmiştir. Lokman; Hac dönüşünde onu karşılayanlara asıl Bektaş'ın Hacı olduğunu söylediğini ve Hacı Bektaş'ın kerametini halka naklettiğini ifade etmiştir. Böylelikle Hacı lâkabını almış olduğunu da belirtmiştir. Vefatı için kesin bir tarih verilmemekte fakat XIII. yüzyılın sonuyla XIV. yüzyılın başları gösterilmektedir (2018: 415, 421). Hacı Bektaş-ı Veli'nin mezarı Nevşehir'in Hacı Bektaş ilçesinde müze haline getirilmiştir. *Besmele Şerhi, Makalat, Fatiha Suresi Tefsiri, Kitabü'l-Fevâid* adlı eserleri bulunmaktadır.

Irene Melikoff, Bektaşîliğin geçmişini ilk Türk halkalarına, İslamiyet öncesi çağlara kadar dayandırmaktadır (2006: 30). Bektaşîliğin tarikat haline gelmesi için ise şöyle denilmektedir: “ ... *Babailik adlı Sünnî hareket, XIV. yüzyılın başlarından itibaren Rum abdalları ile sürdürölürken bu hareketin önde gelenlerinden Abdal Kumral, Abdal Mehmed, Abdal Musa gibi şahsiyetler; Hacı Bektaş'ın an'anesini öne çıkararak bir bakıma Bektaşîliğin teşekkölüne yol açmışlardır. Hurufilik ve Safevi propagandasıyla yüzeysel nitelikli Şiî unsurlar daha önce girmiş olsa da asıl kuruluş ve gelişmesini XV. yüzyılın sonlarına doğru Balım Sultan'ın tarikatın başına geçmesiyle gerçekleştirmiştir*” (Üzüm, 2022: 52, 53).

Bektaşîlik; Hz. Ali ve On İki İmam sevgisini, eşitlik ve özgürlük anlayışını esas almaktadır. Hz. Muhammed'i “mürşid”, Hz. Ali'yi “rehber”, Hacı Bektaş-ı Veli'yi “Pir” saymaktadır. Alevîlikte olduğu gibi dört kapı ve kırk makam esası önemsenmektedir. Alevîlik de Hacı Bektaş'ın Pirliğini ve onun öğretilerini kabul etmiştir. Bu gibi sebeplerden

dolayı Alevîlik-Bektaşîlik ifadesi bir arada kullanılmaktadır. Ayrıca her düşünce ve inançtan insanlara kapılarını açmış, hümanizmi ve insanî değerleri Alevîlikte olduğu gibi oldukça önemsemiştir. Aralarındaki fark ise Bektaşîlerin şehir merkezlerinde Alevîlerin ise köylerde ve kırsallarda yaşamış olmasıdır. Dolayısıyla Aleviliğin “*bu yapının tabanını yani geniş halk kitlelerini, Bektaşîliğin ise tavanını yani bu yapıya yön veren baba ve dedeleri simgelediğini belirtirken bazı araştırmacılar da ayrımın tamamen yerleşik hayata geçip geçmemekle ilgili olduğunu söylerler*” (Üzüm, 2022: 57-58).

Yeniçeri Ocağı’nın da yarı resmi tarikatı haline gelen Bektaşîlik, hem Anadolu’da hem Balkanlarda hızla yayılmıştır. Anadolu insanının kullandığı arı Türkçeyi üslup edinmeleri bunun en büyük nedenlerinden biri olarak görülmüştür (Korkmaz, 2016: 129). Yine hızla yayılmalarındaki diğer etkili neden “*Bektaşî Babalarının halktan doğmuş, halk gibi sade, basit, teklifsiz bulunmalarıdır*” (Atalay, 2015: 82).

Bektaşîlikte “*öbür tarikatların birçoklarında bulunan seyr ü sülûk yoktur... Bektaşîliği mezhebi itibariyle Caferî, irfan ve felsefe itibariyle Hurufî diye tarif edenler de vardır*” (Atalay, 2015: 81). Dolayısıyla Hurufilik ile bağlantısı olduğu görülen Bektaşîlikte disipline edilen manevi yolculuk merkezde bulunmamaktadır. Yine Besim Atalay’a göre; Türk Bektaşîliği, Arnavut ve Rumeli Bektaşîliği olmak üzere iki kola ayrılmaktadır. *Velayetnamelerde* Köy Bektaşîleri ve Alevilerin arasında yayılan Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili çok fazla hikâye yer almaktadır. Tâc, hırka, sofra, çerağ, pir emanetleri olarak görülmüştür. Tâcın on iki dilimi vardır ve bu on iki imamı simgelemektedir. İki türlü ayin yapılmaktadır. Bunlar ikrar ayini ve âyin-i cem olarak bilinmektedir (Atalay, 2015: 81-87).

Bektaşîlerin girdiği ortamlarda, mecliste; duruşları ile anlaşıldığı söylenmektedir. Sadık Vicdanî’den edindiğimiz bilgilere göre Bektaşîler; meclistekilerle tanışırken baş eğip gözlerini yumarak ve göz kapaklarıyla eğilmiş iması vermektedir. Selam verirken iki el göbek hizasında, baş ve şehadet parmaklarıyla “ayn” (ع) şeklini resmetmekte, sağ ayak başparmağını sol ayağın iç taraf topuğuna değdirmektedirler. Böylelikle de mecliste onları tanıyanlarla can ciğer olmuşlardır (Güleç, 2017: 192).

Besim Atalay’a göre Hurufilik; çok ayrı bir yol olmasına rağmen Bektaşîliği oldukça etkilemiştir. Özellikle *Noktatü’l- Beyan*, *Mirâtü’l Mekâsıd* isimli Bektaşîlik kitaplarında Hurufilik özellikleri ağır basmış ve Bektaşî edebiyatında da az sayılmayacak kadar örneğe rastlanmıştır (2015: 127).

İKİNCİ BÖLÜM

KUL NESİMİ

2.1. Yaşadığı Dönemin Tarihî, Sosyal ve Edebî Durumu

XVII. yüzyıl Osmanlının askerî, siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda gerilemeye doğru gittiği bir asırdır. Tarihte *Duraklama Dönemi* olarak bilinmektedir. Osmanlı; doğuda, batıda, kuzeyde birçok yerde üstünlüğünü kaybetmiştir. Taht değişikliği yapan padişah sayısı dokuz olup bu da dönemin siyasî istikrarsızlığına yol açmıştır. Tahta geçiş sisteminde değişiklik olmuş, şehzadeler sancağa çıkmadan önce haremde kapalı tutulmuşlar ve sosyal hayattan uzaklaşmışlardır. Hayatı tam anlayamaz hale gelmişler, valide sultanlarının etkisinde kalmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde saltanata valide veya hanım sultanlar hâkim olmuştur. Söz sahibi olmak isteyen devlet adamları ile bu sultanlar arasında çekişmeler çıkmış, devletin üst kademelerine Enderun'da yetişen devşirmeler getirilmiştir. Devlet işlerine eğitilmiş ve yetkin sadrazamların yerine iş bilmeyen kişiler getirilmiştir. Devletin hazinesi boşalmış, kadılık kurumunda bozulmalar görülmeye başlanmıştır. Halkın arasına tasavvuf, tarikat aleyhine çalışan insanlar sızmıştır. Devletten para alamayan bazı devlet adamları rüşvet almaya başlamıştır. Öyle ki bu durum bir kısır döngüye dönüşmüştür. Askerî alanda Yeniçeri Ocağı'na liyakatsiz kişiler alınmış, tımarlı sipahi sistemine uymayan uygulamalar yapılmaya başlanmıştır. Yeniçeriler isyana kalkışınca şeyhülislam, fetva vermeye başlamış oldukça söz sahibi olmuşlardır. Bunların yanı sıra İstanbul'da yangınların çıkması, deprem yaşanması halkı oldukça fakirleştirmiştir. Devlet kurumları, medreseler yozlaşmaya, ahlaki çürüme toplumda yayılmaya başlamıştır. Alınan tedbirler de oldukça yetersiz kalmıştır.

Kültür, sanat, ilimde ise bu kadar olumsuz ortama rağmen olumlu gelişmeler de görülmüştür. Ancak devletin zayıflamasıyla Anadolu'da, İstanbul'da, bazı eyaletlerde çıkan isyanların sayısında artış gözlenmiştir. Anadolu'da Celâlî isyanları olarak da bilinen bu isyanlar, güç bela bastırılmıştır. Osmanlının dört ayrı cephede giriştiği savaşlar; büyük kayıplarla askerlerin yorgunluğuyla sonlanmış, Kösem Sultan on bir yaşındaki oğlu IV. Murat'ın tahta çıkışına önayak olmuştur. Ordunun siyasete karışması, devlet adamlarının halkı ezmeye çalışması ile önlemler almaya çalışan IV. Murat; içki, tütün, kahveyi yasaklamış, ağabeyini öldüren Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmiştir. Hatta Şeyhülislam Ahi-zade Hüseyin Efendi'yi de idam ettirmiştir. Padişahın bu baskısı ve yasaklamaları Kadı-

zadelilerin cesaret göstermelerine yol açmış, tekke ve tasavvufla ilgili eylemleri reddetme meyli göstermişlerdir.

Osmanlı, bu kadar çok alanda yaşadığı gerilemeye rağmen edebî alanda zirvede kalmaya devam ettirmiştir. Bunun en büyük nedeni birinci sınıf şairlerin varlığıdır. Şiirin hayatın bir parçası kabul edilmesi, padişahların şairleri koruması bunda oldukça etkili olmuştur. Ayrıca I. Ahmet, II. Osman gibi padişahlar da şiirler okumuşlar, yazmışlardır. Bu dönem Türk edebiyatının en parlak dönemi olarak bilinmektedir. Şairler toplumsal olaylara duyarsız kalamamışlar, şiirlerinde toplumsal ve ekonomik konulara da yer vermişlerdir. Kasidede Nef'i, Sabrî; gazelde Şeyhülislâm Yahya, Neşatî, Şeyhülislâm Bahayî, Na'il-i Kadim, Fehim-i Kadim, Nabi, Sabit gibi isimler etkili olmuştur. Mesnevide Nev'i-zâde Atayî, Ganizade Nadirî, Neşatî, Sâbit, Azmî-zâde Hâletî ve Nabî büyük bir öneme sahiptir. Bu dönem şiirlerini etkileyen yabancı akım Hint tarzı anlamına gelen Sebk-i Hindî'dir (Şentürk ve Kartal, 2021: 454-468). Anlam kapalılığı, söz sanatlarında ve hayallerde abartma hatta zorlamanın etkili olduğu bir akımdır. Dil süslü olup anlam söyleyişten daha etkilidir. Yeni anlamlar bulma arayışının fazla olduğu bu akımın temsilcileri; Neşâtî, Nailî-i Kadîm, Nedim, Şeyh Galip'tir. Bu dönemde hikemî ya da hâkimâne olarak bilinen öğreticiliği esas alan tarz da edebiyatta etkili olmuştur. Düşünceye ağırlık veren hatta yol gösteren şiirlerin olduğu bu tarzın temsilcisi başta Nabî olmak üzere Sâbit, Koca Ragıp Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Keçecizâde İzzet Molla, Seyyid Vehbî, Fıtnat Hanım gibi isimlerdir.

Bu yüzyılda Türk şiiri, Türkçe söyleyiş bakımından yerli ve milli bir yönde ilerlemiştir. Fuzulî Mektebi, Bakî Mektebi, Ruhî Mektebi gibi kollar meydana gelmiştir. Halk edebiyatında ise gelişmeler devam etmiş, en parlak dönemine ulaşmıştır. Saz şairlerinin sayısında artış olup halk hikâyeciliği, meddahlık, Karagöz, halk tiyatrosu büyük bir ilgi görmeye başlamıştır. Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevheri bu dönem halk şiirinin en büyük ustaları olmuştur. Tekkelerin sayısının artmasıyla ilahilerin yayıldığı bir dönem olmuş, Yunus Emre söyleyişi yaygınlık kazanmıştır. Âdem Dede, Aziz Mahmud Hüdayî, Niyazi-i Mısrî, Şeyhî, Kul Hasan, Kul Nesimî, Adlî, Geda Muslu, Yeşil Abdal gibi tekke şairleri bu yüzyılın önemli birkaç isimlerindendir (Güzel, 2018: 577-578).

2.2. Hayatı ve Sanatı

XVII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kul Nesimî'nin hayatıyla ilgili edindiğimiz bilgiler sınırlıdır. Hayatı ve şiirleri ile ilgili en fazla bilginin yer aldığı kaynak Cahit Öztelli'ye aittir ve kendisinin çalışmasından elde ettiğimiz bilgiler ışığında Kul Nesimî'nin doğum ve ölüm yılı, doğum yeri ile ilgili kesin bir bilgi yer almamakta fakat soyunun Sait Emre'ye dayandığı Bektaşî ve Hurufî olduğu bilinmektedir. Şairin kendisi de Bektaşî olduğunu, Hz. Ali ve Ehlibeyte bağlı olduğunu şiirlerinde çokça ifade etmektedir:

“Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli kuluyem Nesimî

Etmeyiz cahile minnet âl-i sultan bizdedir” (Öztelli, 1969: 86)

Sadettin Nüzhet Ergun “*Bektaşî Şairleri*” adlı eserinde ilk defa Kul Nesimî'nin altı şiirine yer vermiş fakat hayatı ile ilgili bilgi vermemiştir. Onun Bektaşî şairlerinden olduğunu ve Azerî Nesimî'nin nâmını yaydığını belirtmiştir (1944: 15). Yine şiirlerinden anlaşıldığı üzere Celalî isyanlarına katılmış, İran Şahları taraftarı olmuş, bu sebeple de yargılanmıştır. Tarikat çevrelerinde yer aldığı, tekkelerdeki cönklerde geçen bilgilerden anlaşılmıştır. İyi bir eğitim görmüş, Bektaşilik ve Hurufilik yolunda ilerlemiş olan şair, Caferî ve Haydarî olduğunu da dile getirmektedir:

“Ben ol sadık kulam ki Caferîyem

Hakikat söylerem ben Haydarîyem” (Öztelli, 1969: 62)

Seyyid Nesimî'ye benzemek istediğini hatta onun gibi ölmek istediğini de dile getirmektedir. Bu sebeple Hurufilikten de etkilendiğini söyleyebiliriz. Özellikle Seyyit Nesimî ile isim yönünden benzerlik olduğu için bazı şiirleri Seyyid Nesimî şiirleri ile de karıştırılmıştır. Mahlasını Nesimî'ye yakınlık duyduğu için kullandığı bilinmektedir. “*Kul Nesimî, Seyyid Nesimî'nin şiirlerinde geçen “Hüseynî” mahlasını, onun Hazret-i Hüseyin'e duyduğu sevgi ve saygının bir nişanesi kabul etmiştir. Böylece bu adı gerek mahlasdaşından bahsederken gerekse Hazret-i Hüseyin sevgisini dile getirirken şiirlerinde kullanmıştır*” (Şenödeyici, 2015: 26). Kendisi bir şiirinde adının Ali olduğunu belirtmiştir:

“Mahlasım Nesimî, ismim Ali'dir

Bu çarh dönmemektedir, sanmam halidir

Şükür kalbim imân ile doludur

Cürm-ü isyanımız bilelden beri” (Öztelli, 1969: 28)

Kul Nesimî, XVII. yüzyıl Divan ve Halk şiirine yakın bir dil kullanmıştır. Hece ve aruz ölçüsüyle yazdığı şiirleri bulunmaktadır. Aruzlu şiirlerinde çok başarılı olduğu

söylenmemektedir. Başarısını daha çok nefesleriyle göstermiştir. Tasavvufi şiirlerinin yanında aşk konulu şiirler de yazmıştır. Din dışı konularda yazdığı şiirlerde saz şairi edası görülmektedir ve bu şiirlerinde lirik olduğu söylenmektedir. Kelimelerin seçimi yerindedir ve seçtiği kelimeleri ustaca kullanmıştır. Şiirlerinde kafiye bakımından serbesttir. Yine şiirlerinde bahsettiği ayetlerden ötürü Arapça bildiği de söylenmekte, Tekke şairi olduğu da bilinmektedir. Bedri Noyan, elde bulunan yazma şiir mecmualarında, cönklerde, Bektaşî nefes defterlerinde Kul Nesimî şiirlerine rastlandığını, onun: “*Ben Melâmet hırkasını kendim giydim eğnime / Âr ü nâmûs şişesini taşa çaldım kime ne?*” diye başlayan şiirinin Kul Nesimî’nin tanınmasını ve sevilmesini sağladığını belirtmiştir (1969: 5311).

Seyyit Nesimî’den sonra etkilendiği isim Fuzuli’dir. *Divan*’ı (H. 1286’da basılmış) vardır fakat eserinin eksik olduğu bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİRLERİNDEKİ HARF SİMGEÇİLİĞİ

Kul Nesimî şiirlerinde gördüğümüz harfler “elif, bâ, ha, sin, tâ, kaf, kef, lâm, nun, ya” ve mukattaa harflerden olan “elif-lam, ta-ha, ya-sin” dir. Harflerin aslını oluşturduğu için “nokta” da aşağıda verilmiştir.

3.1. Nokta

Divan şiirinde sevgilinin güzelliğini anlatmak için şairlerin tercih ettiği, benzetme unsuru olarak kabul ettiği işaretlerden biri de noktadır. Nokta bazen şekli bazen de küçüklüğünden ötürü sevgilinin ağzı, burnu ve benleri için kullanılmıştır. Sevgiliye ben olan “nokta” bazen güzelliğin kitabı yazıldığında mürekkebin damlayan bir damlasına benzetilmiş bazen de “cim” e benzeyen saçın arasındaki ben, cimdeki nokta olarak düşünülmüştür (Pala, 2022: 360).

Bir harf olmamasına rağmen bütün harfler ve kelimelerin noktadan türediği bilindiği için noktaya çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Kul Nesimî başta olmak üzere noktayı özellikle “be” (ب) harfinin yazımını hatırlatarak ele almıştır. *“Elifbada noktayı alan ilk harf be’dir. Berae suresinde besmele yoktur çünkü bu sure be ile başlar. Be harfinin altındaki nokta da Kur’an’ın özü ve özeti sayılır çünkü noktadan çizgiler, çizgilerden harfler meydana gelir. Ayrıca nokta sıfır gibi yazıldığından adem (yokluk) sayılır”* (Uludağ, 2016: 279).

Harflerin aslı ve şeklinin taşıdığı anlamlarıyla ilgili olarak bazı görüşler öne sürülmüştür: İhvan-ı Safa felsefesinde harflerin aslını iki çizgi oluşturmaktadır. Bu iki çizginin biri düz biri daireseldir. Düz olan “elif” (ل) harfi, dairesel olan “be” (ب) harfidir. Düz şekil insanla, eğri olan şekil hayvanla teşbih edilmektedir. *“Çünkü insana göre daha alt tabakada yer almaktadır”* (Aktaran: Usluer, 2023: 195). Hurufiler ise 28 ve 32 ilahi harf üzerinden yorum yaparak bu harflerin esasını noktanın oluşturduğunu belirtmişlerdir. Noktanın bölünemediği için vahdetle aynı değerde olduğunu savunmuşlardır. Nokta; “nûn, kaf, tı, he”; yani 4 harf ve 3 noktadan oluşmaktadır. Dolayısıyla 4 unsurla çarpıldığında 28 sayısı elde edilir. Böylelikle Kur’an harflerinin toplamına ulaşılmaktadır. Yani yaptıkları bu bağlantı ile noktanın Kur’an’ın sırrını gösterdiğini de belirtmişlerdir. Aynı zamanda noktanın ebced değeri 164’tür. 50’sini 28 harf ve 22 noktalı harf oluşturmaktadır. Bu sebeple de noktanın içinde Kur’an’ın sırrını taşıdığı sonucuna varmışlardır (Usluer, 2023: 252-256).

Hurufilikte noktalı harflerin ve noktasız harflerin yorumuna dair İbrahim Agâh Çubukçu; noktalı harflerin erkekleri ve erkeklerin kadınlardan üstünlüğünü, gücünü temsil ettiğini belirtmiştir. Örneğin “dal, zel, ra, ze, sin, şın, sad, dat, tı, zı, ayn, gayn” harflerinin toplamı 12 olup 12 harfin altısında nokta bulunmakta diğer yarısında nokta bulunmamaktadır ve 12 harfin 6 kadın 6 erkek olmak üzere Hurufi propagandacıları işaret ettiğini açıklamıştır (1984: 33).

Hurufilere göre nokta, harfe göre öncelikli düşünülse de harf daha üstündür çünkü nokta harfe bağlıdır. “Allah Hz. Peygamber’e sin (س) gibi harfle seslenmiş ve Hz. Ali de kendisini nokta olarak tanımlamıştır” (Aktaran: Usluer, 2023: 256). “Batınî tarikatlara göre kâinatın sırrı Kur’an’da, Kur’an’ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı bâ’da, bâ’nın sırrı noktadadır. Bu nokta ise Hz. Ali’dir” (Pala, 2022: 360).

Kul Nesimî de beytinde “bâ” harfinin noktasından yola çıkarak Hz. Ali’yi ve onun Kur’an’ın özü olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak iki nokta üç harf ve Hz. Ali’ye olan bağına “sayı sembolizmi” bölümünde daha geniş yer verilmiştir.

“Tâ tecelliden beri gönlümde sultandır Ali

Hem elif hem nokta-i bâ harf-i Kur’an’dır Ali” (Öztelli, 1969: 54)

Kul Nesimî, Peygamberimizi peygamberlik nurunun noktası ve Hz. Ali’yi Allah’ın sözü olarak görmektedir:

“Nokta-i nûr-i nübüvvettir Muhammed Mustafa

Zâhir oldu on sekiz bin âleme nûr-ı dücâ

Çün kelâmullahı nâtıktır Aliyyelmurtazâ

Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikar¹” (Öztelli, 1969: 75)

Kul Nesimi ilahi sırrın besmelenin “bâ” harfindeki noktada olduğunu ifade etmektedir:

“Nokta-i sırrı ilâhi ‘bâ-i bismillah’dır

Kim ki bilmez bu sırrı ol müşrik-i gümrahdır” (Öztelli, 1969: 82)

3.2. Elif (ا)

Arap alfabesinde ilk harf, ebcedte de sayı değeri bir olan “elif”, Divan şiirinde oldukça söz edilen harftir. Gerek şekli itibariyle gerekse “elif” e yüklenen anlamlar itibariyle şairlerin hayal dünyasını süsleyen unsurları ifade etmelerine yardımcı olmaktadır. Düzgün, ince ve

¹ "Ali'den başka genç (yiğit er), Zü'lfikâr'dan keskin kılıç yoktur." veya "Ali gibi kahraman kimse, onun kılıcı gibi kılıç yoktur." (Yılmaz, 1992: 100).

dik bir şekli olduğu için kılıç, parmak, kalem, ok, mum, servi, nergis, hançer gibi varlıklara benzetilmektedir. Özellikle sevgilinin servi boyu için sık sık tercih edilmiş, mazmunlara konu olmuştur.

Şekli bakımından “elif”, edebiyatımızda bazen köprü, minare, burun, hilâl, mızrak, ok, kıla benzetilmektedir ve doğruluğun da simgesi olmuştur. Namazda kıyama da benzetilmektedir. “Elif”, Amil Çelebioğlu’na göre; pazar gününü temsil etmiş, İsfahan makamının da kısaltması olmuştur (1998: 604). Yine ilk harf olduğu için bir işe başlamak, okumaya başlamak anlamı da taşıyan bu harfle; ilk harfi “elif” ile başlayan Fatıha suresi de kastedilmiştir. Ayrıca “elif”; iyilik, muradına erme anlamında da kullanılmaktadır. Rüyada ise “elif” ululuğu, büyüklüğü işaret etmektedir. “Elif”; bazı harflerle bir araya geldiğinde kendi özelliklerini de yansıtmaktadır. Bazı beyitlerde örneğin cân kelimesinin ortasında bulunan “elif” ten dolayı sevgilinin “candan gönülden sevilmesi”, “bâ” harfi ile birleşip elifbâ olarak “okumak” anlamı taşıması, an kelimesinde “nun” kaş iken “elif” boy olup ve birleşince “güzelliği” kastetmesi “elif” in kullanım örneklerindendir. Edebiyatımızda “elif” harfinden başlayıp “ya” ya kadar alfabetik sırayla giden şiirlerin olduğu Elif-nâme adıyla bilinen metinler de yer almaktadır (Çelebioğlu, 1998a: 607-624).

Bazı şairler sevgiliden bahsederken boyu için “elif”, saç için “lâm” ve ağzı için “mim” harflerini birlikte kullanarak Kur’an-ı Kerim’de geçen Elif-Lâm-Mim ayetlerini hatırlatmaktadır (Pala, 2022: 137).

Elif, tasavvufi manada vahdeti simgelemektedir. Çünkü “*Aslı noktadır ve bütün harfler eliften veya noktadan meydana gelmiştir. Ebced hesabıyla bir ve harflerin ilkidir. Allah lâfza-i celâli elif ile başlamaktadır*” (Çelebioğlu, 1998: 600). İbn Arabî’ye göre “elif”, Allah’ın halifesi olarak kabul edilmekte ve hiçbir hareke kabul etmemektedir, harf olarak kabul edilse de aslında bir harf değildir. Allah’ın ismi olarak kabul edilen “elif”, Allah’ın varlığını ve bakiliğini simgeleme sıfatıyla bilinmektedir. “*El-Mübdî, el-Bâis, el-Hâfız, el-Hâlık, el-Bârî, el-Fettâh, el-Muîd gibi fiil adları da ve Allah, er-Rab, ez-Zâhir, el-Vâhid, es-Samed, el-Hak, er-Rakîb*” gibi de zat isimleri bulunmaktadır. “*Harflerin kutbu eliftir*” (Kanık, 2022: 115, 135, 136, 181). “Elif” harfinin yedi noktadan meydana geldiğini ifade eden görüşe göre “elif”, esmâ-i sebanın isimlerini işaret etmektedir. “*Yani Allah (C.C.)’ın Muhabbet, Hü illet, Meveddet, Velâyet, Sadâkat, İrâdet, Hevâ isimlerini remz ettiği kabul edilir*” (Aktaran: Ceylan, 1997: 146).

Hurufilere göre de “elif”, Allah’ın birliğini simgelemektedir. Ayrıca “elif” ile ilgili bazı hesaplamalar yapmışlar, ilahi harf sayılarına ve Kur’an’ın sure sayılarına da ulaşmışlardır. Fatih Usluer’e göre; Kur’an’ın ilk harfi olan “elif” in eczasından 3 harf ortaya çıkmaktadır (الف). Bu 3 harfin de eczasından 8 harf çıkmaktadır ve bu cennetin 8 kapısına delâlettir. Bu sayı 4 anasırdan oluştuğundan toplamı 32 eder, dolayısıyla bu sonuç 32 ilahi harfin de “elif” te bulunduğu anlamına gelmektedir (2023: 266). Firişteoğlu’na göre “elif” Allah’ı, “lam” Latif’i, “fe” de Fazl’ı işaret etmektedir. “Elif” 3 harften oluşur ve 4 anasırla çarpıldığı zaman elde edilen 12 sayısını gündüz, gece ve burç sayılarına bağlamıştır. Ayrıca “elif” in eczasındaki 3 harfin ebced değeri 111 olup harflerin kendileri de eklendiğinde Kur’an’ın sure sayısı yani 114’e ulaştıklarını belirtmiştir (Aktaran: Usluer, 2023: 267).

Klasik Türk şiirinde sıkça kullanılan çiçeklerden olan lâle, Allah (الله) kelimesi ile aynı harflerden (ل ا ل) oluşur ve ebced değerleri 66’dır. Lâle, Allah lafzının sayı değeriyle aynı olmasından dolayı kutsal bir motif olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda “...tasavvufta fenafillah mertebesine eriştiğine inanılan ünlü mutasavvıfların mezar taşlarına motif olmuştur” (Yakit, 2022: 57). Lâle daha çok kırmızı rengiyle bilinmektedir. Yine renginden dolayı kan, yara, kanlı göz için de kullanılmaktadır (Pala, 2022:284). “Şiilikte ve Alevilikte kırmızı renk Hz. Hüseyin’i temsil eder. Elif harfi doğruluğu, dikliği simgelediği için de Hz. Hüseyin’e de atıfta bulunulmuştur” (K. K 1). Şöyle ki bir bayram günü Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Peygamber’in yanındayken ondan bir elbise isterler. Peygamber de Cebrail aracılığıyla elbiseleri onlara getirir. Cebrail’in getirdiği elbiseler beyaz kâfur rengindedir. Hasan ve Hüseyin, renkli elbise istediklerini söyler. Cebrail de Peygamber’e su getirmelerini ve Peygamber’in de kameri ikiye bölen parmağını sıkmasını ister. Hasan zümrüt renginde yeşil elbise ister. Hüseyin de lâle renginde kırmızı elbise ister ve giyerler. Cebrail ağlar çünkü Hz. Hasan’ın zehirlenerek vücudu zümrüt gibi yeşil olarak öleceğini, Hz. Hüseyin’in de yüzünün lâle renginde olacağını, Peygamber’in miracında gördüğünü hatırlatır (Gürtunca, 1979: 257). Dolayısıyla Kul Nesimî, aşağıdaki dizelerinde “elif” in doğruluğu gibi Hz. Hüseyin’i ve onun Kerbelâ’da şehit oluşunu ve onu sevenlerinin kanlı gözyaşı dökmeleri ile lalenin rengini hatırlatmaktadır:

“Lâle başına elif çekmiş Hüseyinler gibi

Kan boyanmıştır şehid-i Kerbelâ’nın aşkına” (Öztelli, 1969: 46)

3.3. Bâ/Be (ب)

Arap alfabesinin ikinci harfi olan “bâ/be” harfinin ebced hesabında değeri 2’dir. Büyük ebcede göre değeri on ikidir. Hurufilere göre “*Bu on iki rekât işrak namazı ve insan yüzündeki on iki ilahî hat karşılığındadır*” (Şenödeyici, 2015: 192). Sargon Erdem’e göre; sıralama yapılırken iki sayısının yerine de kullanılmıştır. İkizler burcunun, Arap takviminde pazartesisinin ve Recep ayının simgesi olarak kullanılmıştır. “Bâ”, kapalı dudaklar açıldığında çıkan harflerdendir. Osmanlı Türkçesi ve Farsçada üç noktalı gösterilip bâ-i müselles adını almıştır. Arapçada “p” sesi olmadığı için yerine kullanılmıştır. Bu harf aynı zamanda edat olarak da Arapçada kullanılmaktadır. “Bi” olarak geçmektedir. Böylelikle yemin anlamında kullanılmış ya da isimlerden önce geldiğinde zarf görevi oluşturmuştur (1991: 355). “Elif” ile birlikte sıkça geçtiğinden Elifbâ olarak kullanımı yaygınlaşmış ve okumak anlamında kullanılmıştır. Bunun yanı sıra yine “elif” harfi ile yan yana geldiğinde “eb” kelimesini türetmiş ve baba anlamını ortaya çıkarmıştır. Divan şairleri “*Alfabenin elif ve bâ ile başlamasını, bu harflerin babalık hakkı (hakk-ı übüvvet)nün teslimi olarak tevil etmişlerdir*” (Aktaran: Ceylan, 1997: 147).

İbn Arabî’ye göre; Mülk, Şehadet ve Kahr âleminde olan “bâ”, birinci felekte olup cansızlarda ortaya çıkmaktadır. Yedinci mertebede olmaktadır. Sıcak ve kuru bir tabiatı vardır. Onun unsuru ateştir ve hareketi kaynaşmış; halis (tek unsurdan oluşan), kâmil (feleğin tam devresinde oluşan), dörtlü (dört devreli yani yaratıldığı dört harfi olan) olma gibi özellikleri vardır (Kanık, 2022: 164, 203).

Bâ, Allah’ın ilk yarattığı şeyin nur olduğunu belirten bir hadisle de ilişkilendirilmektedir. “*Allah ilk önce nurumu benim nurumu yarattı. Sonra her şeyi nurumdan yarattı, hadisindeki nurdan maksat bâ’dır... Noktanın bâ’nın altında yer alması varlıkların ilk taayyüne tabi olmalarını ifade eder*” (Uludağ, 2012: 62). Dolayısıyla varlıklar nokta ile ilişkilendirilmektedir. “Bâ”nın nokta ile birlikte kullanılmasına dönük bazı yorumlar ve temsiller yer almıştır. Hz. Ali’nin “bâ”nın altındaki nokta olarak kendisini göstermesi, Alevî inancında bilinen, kabul edilen bir düşüncedir. “*Tasavvufta ise elif ile Allah’a, bâ ile Hz. Muhammed’e ve onun manevî hüviyetine işaret edilir*” (Uludağ, 2012: 62). Bunun yanında Kur’an-ı Kerim’de her sure de besmele ile yani “be” harfi ile başlamaktadır. Hasan Hüseyin Ballı’ya göre; Besmele’nin, Fatıha’nın, Kur’an’ın ve tüm semavi kitapların sırrını da “bâ” ve noktası taşımaktadır (2013: 129). Ayrıca “bâ” harfi; Allah’ın birliğini, Allah ile yaratılmışlar arasındaki ilişkiyi ve ibadetin gerçek anlamını da

vurgulamaktadır. “Bâ harfî, biri celâl biri cemâl olmak üzere iki sîfata delalet eder. Noktanın bir tane olması Zât-ı mutlaka, harfin altında olması ehadiyyetin vahidiyyete nüzulüne ve zâtın sîfata şümulüne işaret eder. Vücut bâ/be ile meydana çıktığı ve nokta ile ibadet eden ile edilen yekdiğerinden ayrıldığı için Şer-i Şerîf’te abîd ile mâbudu simgeler” (Ceylan, 1997: 147).

Hurufilikte “be” harfî ile Âdem ya da Fazlullah’ın kastedildiğine dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. İnsan anlamına da gelen âdem sözcüğünden yola çıkılarak farklı kişilerin de işaret edildiği söylenebilmektedir. Hurufilerin bazı kaynaklarında besmelenin “be” si ile ilk insan olduğu için, besmele de işe başlarken ilk söylenen söz olduğundan Hz. Âdem ile bağlantı kuranlar olmuştur. “Be” harfinin açılımı bî’dir ve ebcedi 12’dir. Âdem’in de eczası 12 harftir. “Be”, kesretin başlangıcını yani Âdem’i göstermektedir. “Elif” vahdetse “be” de Allah’ın takipçisi olan halife görevindedir. Dolayısıyla Âdem, Allah’ın halifesidir, sonucuna varılmaktadır (Usluer, 2023: 366-370). Seyyit Nesimi’ye göre insanın varlığı besmele hatta Allah’ın zuhur yeridir. İnsan yüzü Mushaf, yazısı ise Bismillâh’tır. Bu oluş, besmeledeki “bâ” harfinin noktasıdır ve bu nokta ile Fazlullah kastedilmektedir (Ünver, 2003: 172).

Sonuç olarak “bâ” harfî Arap alfabesinde önemli bir harf olmasının yanı sıra, Alevilikte derin bir sembolik anlam taşımaktadır. Hz. Ali sevgisini dizelerinde sürekli dile getiren Kul Nesimî de “bâ” harfî ile yine Hz. Ali’yi vurgulamaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 54)

3.4. Hâ (هـ)

“Hâ”, Arap alfabesinin yirmi altıncı harfî olan “he” harfinin kalınlaşmış kullanımını oluşturmaktadır. “Güzel he” olarak da bilinen bu harf, Divan şiirinde şeklinden dolayı “göz veya gözüün açıklığını simgeleme niyetiyle kullanılmıştır” ve “bu harfin ayrıca goncaya benzerliğinden de bahsedilmektedir” (Tökel, 2016: 171). Mukattaa harflerden olan “hâ” harfinin ebced değeri 5’tir. Şekli itibariyle daireye de benzetilmektedir. Kevser Yeşiltaş’a göre eski zamanda Tanrı sembolünü simgeleyen daireyi hatırlatmaktadır. Ayrıca Arapçadaki “he” harfiyle türeyen kelimelere bakıldığında çoğu anlamı; yükselmek, yücelmek, hüviyet kazanmayı ifade etmektedir (2022: 95).

İbn Arabî’ye göre bu harf “gayb harflerindendir... Feleği dördüncü felektir... Onun tabakaları havastır ve havassü’l-havastır. Onun altı mertebesi vardır. Onun sultanının zuhuru bitkilerdedir... Onun tabiatı soğukluk, kuruluk, hararet ve rutubettir. Onun en büyük

unsuru topraktır; en küçük, en az unsuru ise havadır. Onun elif ve hemze harfleri vardır” (Kanık, 2022: 137).

Kul Nesimi, eczalarının nokta sayıları 77’yi veren mukattaat harflerinin içerisinde olan “hâ” harfini ifade etmektedir:

“Misal-i Kâbedir anın.....kim

Bu yetmiş yedi harf oldu yüzünden “Kâf” “Hâ” geldi” (Öztelli, 1969: 52)

3.5. Sin (س)

Arap alfabesinin on ikinci harfidir. Osmanlı ve Fars alfabesinde ise on beşinci sıradadır.

Bu harf, Allah’ın yaşatma ve hayat verme özelliği ile ilişkilendirilmiştir. İbn Arabî’ye göre; kuru tabiatlı harftir. Allah’ın El- Muhyî ismini ve su mertebesini karşılamakta ve dokuz feleği kapsamaktadır. “Sin”; Gayb, Ceberût ve Lütuf âleminde olup birinci felektedir ve beşinci mertebededir. Sıcak ve kuru tabiatla olup Araf ona aittir (Kanık, 2022: 23, 24, 63, 74, 147, 159).

Divan şiirinde “sin” harfi ile ilgili kullanımlar ya da benzetmeler şairler tarafından pek kullanılmamıştır. Sadece çıkıntılı olan şeklinden dolayı dişe benzetenler olmuştur. *“Bilindiği gibi sin harfinin baş tarafındaki çıkıntılara sinin dişleri denirdi”* (Tökel, 2016: 135).

“Sin” harfine yapılan yorumlardan biri de bu harfin eczasıyla alakalıdır. Bu hesaplama bizi yine Hz. Muhammed’e götürmektedir. “Sin” in eczasında üç harf (سین) bulunur. “Sin” harfinin ebcedi olan 60 sayısına bu üç harf eklendiğinde 63 eder. Bu da Hz. Muhammed’in 63 yıllık ömrünü işaret etmektedir. Buna “sin” harfinin eczasındaki üç nokta ve harfin kendisi eklendiğinde 67 eder. Bu da Allah isminin, Âdem ve Havva’nın isimlerinin ebcedini göstermektedir (Usluer, 2023: 445).

3.6. Tâ (ط)

Arap alfabesinin on altıncı harfidir. “Tâ” harfi de mukattaa harflerdendir. Ebced değeri 9’dur. Bu harfin bünyesinde “elif” ve “ye” harfinin özelliklerinin bulunduğu düşünülür. Bu harfin bünyesinde “elif” ve “ye” harfinin özelliklerinin bulunduğu düşünülür. Şöyle ki *“Ta, Elif, Hemze harflerinden oluşur. Kendini oluşturan harflerin sayısal değerleri toplamı Ta için 9, Elif için 1, Hemze için 1’dir. Elde edilen toplam 11 sayısal değeri Ta harfinin Bâtınî sayısal değerini işaret eder. 11 sayısal değerinin Arapça harflerde ebced karşılığı yoktur. 10 ve 1 olarak ayrılır. 10 için ye, 1 için Elif harflerine*

ulaşılır” (Yeşiltaş, 2022: 97-98). İbn Arabî; bu harfin feleğinin ikinci felek olduğunu, yolun sonu ve gayenin bu harfle ilgili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca unsuru sudur ve soğuk, rutubetli tabiata sahiptir. Araf onunla bilinir, halis ve kâmindir (Kanık, 2022: 150). Bu harf bazı yerlerde ve kullanımlarda “te” (ت) harfi ile aynı görevde kabul edilmiştir. Örneğin Arap lehçelerinin çoğunda “tâ” (ط) ve “te” (ت) aynı kabul edilmiş, bazı bölgelerde “te” harfinin kalınlaşmış hali olarak kabul görmüştür. Farsçadan Arapçaya yapılan alıntılarda da “te” (ت) ile “tâ” (ط) kastedilmiştir (Durmuş, 2010: 282-283).

3.7. Kaf (ق)

Ebced hesabında 100’e karşılık gelen bu harf, Arap alfabesinin 21. harfidir. Osmanlı alfabesinin 24. harfidir. Divan şiirinde sevgilinin nazlarından dolayı eziyet çeken âşığın bükülmüş beli için de kullanılmaktadır. Bu harfin çıkışı ciğerden gelen havanın dille temas edip üst damak arasında sıkışmasıyla gerçekleşmektedir (Sarı, 2001: 142).

Harfleri soyut bir gösterge olarak görmeyen ve her harfin bir ümmeti olduğunu düşünen İbn-i Arabî’ye göre; “kaf” harfi Bâtın âleminde Allah’ın El-Muhit ismini ve Arş mertebesini karşılamaktadır. Şahadet ve Ceberût âleminde bulunmaktadır. İkinci felektedir. Feleği on bir bin senede hareket etmektedir. Dördüncü mertebede olup insan ve Anka kuşu ondan olmuştur, unsurları su ve ateştir. Sonu sıcak, kuruyken kalan kısımları soğuk, rutubetlidir (Kanık, 2022: 23, 142).

Huruf-ı mukattaa harflerinden olan “kaf” harfi, Kaf sûresinin² bu adla anılmasına vesiledir. Kaf suresinin yanında Kaf Dağı’nı da işaret etmektedir. Gerek yüksekliği gerek masallarda mekân olarak işlenmesi gerekse depremlere neden oluşu gibi özellikleriyle hatırlanmaktadır.

“Efsaneye göre Ye’cûc ile Me’cûc, Anka, cinler, şeytanlar bu dağın arkasındadır. Masallarda çok anılır. Ejderha melekler tarafından bu dağın arkasına atılmış. Bu dağın yüksekliği 500 fersah imiş. Birçok yeri su içindeymiş. Güneşin ışıkları bu dağa çarptıkça yeşile boyanır ve oradan aksedince de maviye bürünürmüş. Gökyüzündeki mavilik de bu ışıkların okyanuslardan yansımasıyla ortaya çıkarmış. Yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü olarak şiirlerde Anka ile birlikte anılır... İsrâiliyyat’tan olmak üzere bu dağın ucu, dünyanın altında

² “Mekke döneminde inmiştir. 45 âyettir. Sûre, adını başındaki “Kâf” harfinden almıştır. Sûrede başlıca İslâm inancının temel esasları çerçevesinde, Allah’ın birliğinin delilleri, Peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve geçmişteki inkârcı milletlerin başlarına gelen felaketler, uğradıkları azaplar konu edilmektedir” (Altuntaş ve Şahin, 2015:574).

bulunan kayaya değermiş ki zelzelelerin kaynağı burasıymış. Tasavvufta Kaf Dağı mürşid-i kâmilin vücududur” (Pala, 2022: 248).

Kul Nesimî bazı beyitlerinde Kaf ile yüksekliği ve yeryüzünü tamamen kaplaması yönüyle Kaf Dağı’nı kastetmektedir:

*“Gâh çıkarım gökyüzüne hükmederim Kaf’tan Kaf’a
Gâh inderim yeryüzüne, yâr severim kime ne”* (Öztelli, 1969: 48)

Bazı beyitlerinde de “kaf” harfinin Kur’an’daki Kaf suresinin ilk harfi olmasını kastetmektedir:

*“Sûretin “innâ fetahnâ³” “kaf vel-Kur’an” yüzün
Cümle esmânın hurûfun gösterir zâtında Hak”* (Öztelli, 1969: 60)

3.8. Kef (ك)

Arapçada yirmi ikinci harf olup Osmanlı alfabesinde de yirmi beşinci sıradadır. Ebced hesabında değeri yirmidir. Ağzın en arka yerinden sesi çıkmaktadır. Bu harfi “kaf” (ق) gibi küçük dil harfi kabul edenler de bulunmaktadır (Sarı, 2001: 142-143).

İbn Arabî “kef” harfinin gayb ve Ceberût âleminde olduğunu, ikinci felekte bulunduğunu ve feleğinin on bir bin senede devrettiğini, dördüncü mertebede olduğunu, cinlerde zuhur ettiğini belirtmiştir. Ayrıca esas unsurunun ateş olduğunu, sıcak ve kuru olanların ondan oluştuğunu, hararetli ve kuru bir tabiatının olduğunu da belirtmektedir. Makamı başlangıçtır, halistir, kâmilidir (Kanık, 2022: 143).

Edebiyatta “kef” olarak okunan bu harfin “kaf” olarak telaffuzu da görülmüştür. Şairler, bu harfi “nun” (ن) ile birlikte kullanıp Allah’ın “kün” (كن) yani “ol” emrini hatırlatmaktadırlar.

Kul Nesimi de “kâf” ve “nûn” harfini birlikte kullanarak kâinatın yaratılışını yani Allah’ın “kün” emriyle on sekiz bin âlemi yarattığını ifade etmektedir:

*“Kâf ile nundan yarattın on sekiz bin âlemi
Kudretinden erbain günde tamâm oldu cesed”* (Öztelli, 1969: 48)

3.9. Lâm (ل)

Arap alfabesinde yirmi üçüncü harftir. Ebced değeri 30’dur. “Aramice ve İbranicede Lamed ya da Lamad olarak karşılık bulur. Mısır hiyeroglif alfabesinde asa ya da baston

³ 48. Fetih Sûresi.

şeklinde çizilir... Otoriteyi temsil ettiği düşünülür. Elif, mukattaa harfinden hemen sonra gelir” (Yeşiltaş, 2022: 72). Edebiyatta kıvrımlı oluşu sebebiyle sevgilinin saçları için kullanılmaktadır. Sevgilinin boyuyla birlikte yani “elif” ile kullanılmakta ya da hatırlatılmaktadır. Bazen de aşkın bükülmüş beli için de kullanılmaktadır. Bu harf şiirlerde çoğunlukla da diğer harflerle beraber kullanılmaktadır. Örneğin “lâm” ve “elif” bir araya geldiğinde “lâ” (ﻻ) kelimesi türer ki bu da hayır anlamını taşır. Yine “elif” ile birlikte “lâm-elif” (ﻻ) şeklinde kullanıldığında kılıca da benzetildiği olmuştur (Tökel, 2016: 147, 148).

İbn Arabî’ye göre harflerin bir doğası ve Allah katında da bir yeri bulunmaktadır. “Lâm”, nemli tabiatı olan bir harftir. “Elif”, “Za” ile beraber yedi feleği içine alan, Allah’a özgü olan harflerdendir. Şehadet ve Ceberût âleminde olup onun çıktığı yer dilin ucu olup damağa dilin ucu vurduğunda bu harf ortaya çıkmaktadır. En büyük unsuru ateş, en küçük unsuru topraktır. Hareketi kaynaşmış ve doğrudur. Ürkütücü, müfret ve kâmil bir harf olarak açıklanmıştır (Kanık, 2022: 63, 74, 148).

Kul Nesimî de şiirinde “lâm” harfini “elif” ile birlikte ve “elif” ten sonra kullanmıştır:

“Seyyid Nesimî’dir şem’in çırası

Errahman⁴’dır iki kaşın arası

Güzel Besmele’yle Elham sûresi⁵

Elif-Lâm⁶ inmiştir dalın üstüne”

(Öztelli, 1969: 27)

3.10. Nûn (ن)

Şairlerin soyut dünyalarını somutlaştırmak için yararlandıkları harflerden biri olan “nûn”; Divan şiirinde şeklinden dolayı kaş, hilal, nal, çanağa benzetilmiştir. Sevgilinin cefasına hep maruz kalan aşkın bükülmüş beli için de kullanılmıştır. Bazen de kâseye benzetilmiştir. Kimi zaman da kaş ve göz birlikteliğini vurgulamak için “sad” harfiyle beraber kullanıldığı da görülmüştür. Ayrıca “Nun harfî Arabî tarihinde Ramazan ayına işaret olarak kullanılmaktadır” (Tökel, 2016: 167).

Arapçada on dördüncü harftir ve ebced değeri ellidir. Arapçada hokka, kılıç demiri ve birçok dilde de balık anlamına gelen bu harfin kuyruğundan dolayı hiyeroglif alfabesindeki yılan veya balığın resminden doğduğu düşünülmektedir (Durmuş ve Gündüzöz, 2007: 242).

⁴ 55. Rahman Sûresi.

⁵ 1. Fatiha Sûresi.

⁶ Mukattaa harflerindendir.

Tasavvufta “nûn” harfi “*Mülk ve Ceberut âleminde dir. Onun mahreci, dilin ucu ile üst dişlerin dibine yakın olan damak kısmıdır... Onun basit harfleri vav ve eliftir. Feleği ikinci felektir... Yolun sonu (gaye) ona aittir... Tabiatı soğukluk ve kurulu ktur. Onun unsuru topraktır*” (Kanık, 2022:149).

Allah’ın kâinatı yaratırken buyurduğu *kûn* emrini oluşturan harflerdendir. Ayrıca Kur’an’daki Kalem suresini de hatırlatan harftir. “*Nûn. And olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki sen Rabbinin niyeti sayesinde bir deli değ ilsin*” (68. Kalem: 1).

Kul Nesimî aşağıdaki dizelerinde “Nûn vel-kalem” ifadesiyle de Kalem suresini hatırlatmaktadır:

“*Âyet-i (Levlâk) oku vü nusha-i (Nûn vel-kalem)*
Tâ sana mâlûm ola cân-ü cihânı kandedir” (Öztelli, 1969: 86)

3.10.1. Kef ile Nûn (Kûn)

Tasavvufta oldukça çok kullanılan kûn (كن), her şeyin yaratılış emridir. “Ol” anlamına gelmektedir. “*Kâf (ك) ve nûn (ن) harflerinden meydana geldiği için ‘Kâf u Nûn’ da denilir. Bu iki harfin aklı-ı küll ve nef s-i küll’e işaret olduğu yahut Âdem ile Havva’ya karş ılık gösterildiği rivayetleri vardır. Kûn emri verilmeden önce herkes Elest bezmindeydi. Henüz hiçbir maddî varlık yaratılmamıştı. İnsan Kenz-i Mahfî mertebesinden ‘Kûn’ emri ile çıktı*” (Pala, 2022: 281). Âşık Paşa, Allah’ın bu emriyle meydana gelen varlıklar ve tüm kâinat için bir sebebin olduğunu ve her varlığın ana ve babasına bağı lı olarak dünyaya geldiğini belirtir. Doğmayan ve doğurmayanın sadece Allah olduğunu⁷ ifade eder (Yavuz, 2000: 375).

Hurufiler “kâf” ve “nûn” harfinin ebced hesabından yola çıkarak buldukları sonucu Hz. Muhammed’in belirttiği yetmiş üç fırkaya bağ lamışlardır. Şöyle ki “*Küçük ebcede göre kâf ve nûn harflerinin sayı değ eri yetmiş eder. Buna sözcüğü oluşturan iki harf de eklenirse yetmiş iki sayısı çıkar. Bu sayıya nun harfindeki nokta da eklenirse yetmiş üç sayısı elde edilir. Bu sayı ise Hz. Muhammed’in bir hadisinde işaret ettiğ i yetmiş üç fırkaya karş ılık gelmektedir*” (Şenödeyici, 2015: 192).

Allah’ın yaratma eylemi sadece fiziksel değ il kendi güzelliğini görme ve paylaşma olarak da yorumlanmaktadır. “*Zâhiri anlamda; Tanrı ’nın evreni yaratmak için verdiğ i ‘ol’ anlamındaki buyruk, bâtınî anlamda; Tanrı ’nın kendi güzelliğini seyretmesi ve bu yolla*

⁷ Âşık Paşa bu sözleriyle “*Allah bir, tektir. Allah Samed’dir. O’ndan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır.*”(112. İhlâs: 1, 2, 3), ayetlerini işaret etmektedir.

görünmeyenin görünüşe taşınması için kendine verdiği buyruk” (Korkmaz, 2016: 427) olarak ifade edilmektedir.

Kur’an’da da yaradılışla ilgili geçen *kun fe yekûn* ifadesinde “kâf” ve “nûn” harfi bulunduğu için yaradılışın özünü teşkil eden harflerdendir. Kul Nesimî şiirlerinde “kâf” ile “nûn” harfini birlikte kullanmıştır. Allah’ın kûn yani “ol” hitabını ifade etmek istemiştir. Bütün kâinatın yaratılışını ve Âdem’in kırk günde çamurunun yoğurulmasını hatırlatmaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 48).

“Ne vardır yerde gökte cümlesi örtülüdür Hakdan

Bilürsen kim zuhûr etti Hüdânın “Kûn” hitabından” (Öztelli, 1969: 69)

3.11. Yâ (ي)

Arap alfabesinde 28, Osmanlı ve Fars alfabelerinde 31. sırada olan bu harfin ebcedi 10’dur. “El” anlamına gelmektedir. Arapçada “yed” kelimesi ile karşılaşılır (Durmuş, 2013:169-170). Mukattaa harflerden olup sure başlarında tek başına geçmez ve sureye adını vermemektedir. Sadece Yâsin suresinde “sin” harfi ile sureye adını vermiştir (Yeşiltaş, 2022: 87).

“Ya” harfi Allah’ın koruyuculuğunu, her şeye hâkim oluşunu belirten Rab ismiyle ilişkilendirilmektedir. Harflerin derecesi ve bir yeri olduğunu ifade eden İbn Arabî’ye göre; “ya” soğuk bir harf olup batın âleminde Allah’ın Er- Rabb ismini ve birinci sema mertebesini temsil etmektedir. Şahadet ve Ceberût âleminde olup son ona aittir ve yedinci mertebede olup ateş onun en büyük, su ise en küçük unsurudur. Cansızlarda zuhur etmiştir. İkinci felekte yer almaktadır (Kanık, 2022: 23, 147).

Hurufiler “ya/ye” harfinin sesleniş ifade ettiğini kabul ederek kullanmışlardır. Ayrıca 28 harfin sonuncu harf oluşu üzerinde de durmuşlardır. Yaptıkları hesaplama ile onlar için kutsal olan 28 sayısını ortaya çıkaran bir harftir. Şöyle ki Fatih Usluer’e göre; “ye” harfinin ebcedi 10’dur, 10 da kâmil sayıdır. Bu harf, altı harfin (ش م غ ع س ح) eczası ve kendisi eklendiğinde 7 mertebede ortaya çıkmaktadır. Ebcedi olan 10 sayısı eklendiğinde 17 eder. Arabî biçimde hesaplanırsa 17 harfle harfin kendisi ve ebcedi olan 10’u toplandığında 28 sayısı elde edilir. Bu özellikler hiçbir harfte bulunmamaktadır (2023: 265).

3.11.1. Şiirlerindeki Mukattaa Harfler

3.11.1.1. Elif-Lâm

Mukattaa harflerinden olan “elif” ve “lâm” Kur’an’daki surelerin başında, birlikte kullanılmaktadır. Birlikte kullanılırlar, bu iki harf gibi ayrılmayan mukatta harf yoktur. Kevser Yeşiltaş’a göre; “elif” ve “lâm” ın söylendiği 13 sure bulunmaktadır. Dolayısıyla 13 tane “elif”, 13 tane “lâm” mukattaa harfi anlamına gelmektedir. Ayrıca “lâm” ve “elif” in bir araya gelmesiyle “lâmelif” (ﻻ) harfi de ortaya çıkmıştır. Olumsuzluk anlamı taşıyor gibi görünse de varlıkların aldıkları uzun yollardan sonra yine özlerine döneceği bilgisini veren bir şekli vardır (2022: 74, 75). Divan şiirinde “lâm-elif” de diğer düz çizgileri içeren harflere benzer ve aşığın boyu için kullanılmaktadır. Sevgilinin boyu ve zülfü için Mushaf açılıp “elif lâm” ayetlerine yüz sürüldüğü de söylenmektedir. Tasavvuf erbabınca Hakk’ın yaratma gücü ve varlığına dönük olarak yorumlanmaktadır (Ceylan, 1997: 150, 152).

İbn-i Arabî *Harflerin İlmi*’nde “elif” in Allah’ın, “lâm” ın da insanın payı olduğunu söylemektedir. Bu ikisi zikredilince bütün kâinat ve yaradan da zikredilmiş olur. “Elif” ve “lâm” her sureti kabul eder. Bu iki harf tüm hakikatleri toplar. “Lâm” ın boyu Allah’a aittir. “lâm” ın görülebilen yarım dairesi yaratılmışlara özgü olan “nun” şeklidir. “Nun”, “elif” alınınca ortaya çıkmaktadır. Dairenin diğer yarısı da Melekût âlemine aittir. “Elif” ise dairenin çapını ortaya koymakta ve emir ifade etmektedir. Bu emir ise “kün” yani “Ol” emridir (Kanık, 2022: 174-177).

Kul Nesimi şiirlerinde de “elif” ve “lâm” harflerini birlikte kullanmıştır (Bkz. Öztelli, 1969: 27)

3.11.1.2. Tâ-Hâ (ﺕ ﺡ)

Tâhâ, Kur’an-ı Kerim’in 20. sûresidir. Ebcedi 14 olup Hurufilere göre 14 hattı belirtmektedir. Konuşlandıkları yerlerle beraber 28 olur ki bu da Hz. Muhammed’in nutkundaki Kur’an harflerinin sayısına denk gelmektedir (Usluer, 2023: 446). Dolayısıyla son peygamberi işaret eden bir suredir.

Kul Nesimi de Tâhâ ile bu hatları işaret etmektedir:

“..... Hurûf çün yüzünden Hak beyan eyler

İşaret buydu Hakdan ki hattın Tâhâ geldi”

(Öztelli, 1969: 52)

Diğer bir beytinde Kul Nesimî, Peygamber’in Allah’ın nuruyla Tâhâ suresinin mesajını insanlara ilettiğini ifade etmektedir:

“Tâ libas-ı nûr-ı Râhmanı ve (Tâhâ) geymedin

Bilmedi kimse seni kim hânümâm kandedir” (Öztelli, 1969: 86)

Surenin ilk bölümünde Hz. Musa’ya nübüvvetin gelişi, ikinci bölümde Hz. Musa’nın firavun ile mücadelesi, üçüncü bölümde geçmiş ümmetlerin haberlerinden ders alınmasına dönük bilgiler ve son bölümde de Allah’ı anıp ona bağlanmayanların ahirette kör olacağı anlatılmaktadır. Bu sureyle ilgili Allah’ın gökleri ve yeri yaratmadan bin yıl önce Taha ve Yasin surelerini okuduğu, bunu ümmetin ezberleyeceği rivayet edilmektedir (Topaloğlu, 2010: 379-80).

Tâhâ suresi⁸ ismini birinci ayetinden almaktadır. Hz. Musa’yı anlatmaktadır. “Tâ” harfi Hz. Musa’ya vahiy gelen Tuva vadisinin ilk harfi (طوى) olmasından dolayı yer/mekân ilişkisi de kurdukmaktadır. “Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ’dasın” (20. Tâhâ: 12) “Tâ” dan dolayı “he” harfi kalınlaşmıştır. Ayetlerin sonundaki “a” sesinden dolayı seslenme ilgisi kurup Hz. Musa’yı kastetmektedir. Ayrıca kendisinden önce gelen Meryem suresiyle ilişkilendirildiğinde Hz. İsa ve Hz. Musa’nın aynı kavmin peygamberleri olduğu sonucuna da varılmıştır (Koç, 2020: 26, 27). Mukattaat harfleri “kef, he, ye, ayn, sad” olan sureden sonra mukattaat harfleri “Tâ”, “hâ” olan bu sure gelmesi ise bir hadiste Hz. Muhammed’in kıyamette Allah’ın sağ tarafında duracağını söylemesi, Tâhâ’nın bu harflerin sağında gelmiş olmasına da bağlanmaktadır (Aktaran: Usluer, 2023: 446).

3.11.1.3. Yâ-Sin (يس)

Yasin ile Hz. Muhammed akla gelmektedir ve sureye de ad olan Yasin, daha çok ölenler için okunmaktadır çünkü “ya” ve “sin” Hz. Muhammed’e bir çağrı olup öldükten sonra dirilme ve hesap gününü içermektedir.

Bu sure Kur’an-ı Kerim’in kalbi olarak da bilinmektedir. Kevser Yeşiltaş’a göre “ye” ve “sin” mukatta harflerini oluşturan harflerin sayısı değeri 120’dir. Bu iki harfteki harflerin ebcedi 132’yi çıkartır. 100, 30, 2 sayıları 100 “Kaf”, 30 “lâm”, 2 “ba” harfini işaret etmektedir. “Kaf, Lâm, Ba” harfleri “K, L, B” olarak yorumlanmakta ve Kalb kelimesini türetmektedir (2022: 88-89).

⁸ Tâhâ suresi: “Mekke döneminde inmiştir. 135 ayettir. Surede Allah’ın peygamberler aracılığıyla insanlara gösterdiği doğru yolun temel gerçeklerine işaret edilmekte, Hz. Peygamber teselli edilerek peygamberlik görevini mutlaka en güzel şekilde başaracağı müjdelanip kendisine karşı çıkanların uğrayacağı sonuçlar izah edilmektedir” (Altuntaş ve Şahin, 2015:339).

Kur'an-ı Kerim'in 36. Sûresi olan Yâsin suresinin⁹ “yâ” harfî, seslenme anlamını taşımakta olup “sin” harfî de seslenilen kişiyi ifade etmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak Hurufiler de Yâsin ile seslenilen kişiyi Hz. Muhammed olarak kabul etmiş ve ona seslenmişlerdir. Nedeni ise ebced değeri 60 olan “sin” harfinin, 28 ve 32’den oluşmasıdır. Peygamber’in 28 harfle konuşmasının yanında eczasındaki gayr-i mükerrer 4 harften (ل ا م ف) oluşan “lamelif” ten dolayı “pe, çe, ge ve je” (پ چ گ ژ) harflerinden de haber vermiştir. Ayrıca bu harf, Allah’ın kelâm sıfatını da göstermektedir. (Usluer, 2009: 393, 444).

Kur’an ayetlerine hakîm olan Kul Nesimî, şiirlerinde ayet isimlerine ya da ayetlerde geçen ibarelere oldukça yer vermiştir. Şu beytinde Yasin suresini hatırlatmakta dolayısıyla Hz. Muhammed’e de vurgu yapmaktadır:

“Ger kelâmullah-ı nâtık okudunsa söyleyim

Kaf vel-Kur’an ile Yasin ü Tâhâ nedir”

(Öztelli, 1969: 87)

ŞİİRLERİNDEKİ SAYI SEMBOLİZMİ

Bu bölümde Kul Nesimî’nin şiirlerinde geçen “bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, dokuz, on, on iki, on dokuz, kırk, kırk sekiz, yetmiş iki, yetmiş yedi, yüz, üç yüz altmışaltı, bin, on sekiz bin, seksen bin, doksan bin ve yüz bin” sayılarına ve bu sayıların birlikte kullanıldığı ifadelerle yer verilmiştir.

3.12. Bir

Günlük yaşamımızda saymaya bir’den başlamak ya da bütünleşmek anlamında “bir olmak” gibi söylemler sıkça kullanılmaktadır. Dolayısıyla sayı, beraberlik ve bütünlük anlamlarında kullandığımız bir sayıdır; konuşmalarımızda ve uygulamalarımızda oldukça büyük bir yer teşkil etmektedir. Bunun yanında özellikle de tasavvufî yorumlarda Allah’ın bir ve tek olduğu ve onun eşi benzeri olmadığı üzerinde durulmaktadır. Allah’ın birliğini simgeleyen tevhid, vahdet, vahid, vahdet-i vücud gibi kavramlar; tasavvufî eserlerde geniş bir yer kaplamaktadır. Diğer bir söyleyişle tasavvuf, Allah’ın varlığını ve birliğini farklı ifadelerle ele almaktadır. Bu anlayışla yazılan eserlerden biri olan Mevlâna’nın Mesnevi’sinde “bir” vurgusu çokluk tezatıyla verilmektedir. “Bir, fenomenler âlemine ait

⁹ Yâsin sûresi “Mekke döneminde inmiştir. 83 âyettir. Sure adını ilk ayeti oluşturan “Ya-Sin” harflerinden almıştır. Surede başlıca insanın ahlaki sorumlulukları, vahiy, Hz. Peygamber’i yalanlayan Kureyş kabilesi, Antakya halkına gönderilen peygamberler, Allah’ın birliğini ve kudretini gösteren deliller, öldükten sonra dirilme, hesap ve ceza konu edilmektedir (Altuntaş ve Şahin, 2015:485) .

değildir. O ancak çokluk kisvetine bürünerek algılanabilir. Varlık âleminde sonsuz sayıda renk vardır. Ancak bu aldatıcıdır. Çünkü aslında hepsi aynı kaynaktan ‘Sıbgatullah’tan yansımaktadır” (Gökcan, 2021: 110). Ahmet Yesevi de hikmetlerinde bir ile daha çok yaratıcıyı kastetmektedir (Keleş, 2019: 567).

Dinlerde de bir sayısına atfedilen özellik Tanrı ile ilişkilendirilmektedir. Tanrı’ya bakış ya da inanılan Tanrı aynı olmasa da yaradana verilen değer, bir ile gösterilmeye çalışılmaktadır. Schimmel’e göre Hristiyanlıkta Tanrı, vaftiz, iman bir olarak kabul edilmekte; Rab her şeyin babası olarak inancı şekillendirmektedir. İslamî inançta Allah’tan başka bir ilah bulunmamaktadır. Bir, ilahiliğin sembolü olarak kullanılmaktadır (2022: 45-49).

İhvan-ı Safa anlayışında bir, gerçek ve mecaz olarak iki türlü anlatılmaktadır. Gerçek bir, bölünememekte ve bir’in parçaları olmamaktadır. Diğer bir söyleyişle; bir kendi başına bütündür, dışındaki herhangi bir şeyi içermemektedir. Mecaz olarak ise toplamaları ifade etmektedir. Yani bir aile, bir toplum gibi birçok şeyin bir araya getirilmesiyle oluşan birlik olarak ifade edilmektedir (Komisyon, 2017: 34). Bunun yanında bir sayısı özellikle Pythagorasçılara göre bütün sayıların başlangıcını ifade etmektedir. Bir sayısı, “*Kendinden önce gelen sıfır, hiçliği sembolize eder. Bir ise hiçliği takip eder ve diğer sayılar ondan türer. Bir, bütün sayıların kökeni ve kaynağıdır*” (Gökcan, 2021: 107).

Kul Nesimî şiirlerinin genelinde bir’i parça, adet, tane anlamında sayı olarak kullanmıştır:

“Nesimî can Nesimî

Derdime bir çare kıl

Ezelden seni sevdim

Ben sana kullar olayım”

(Öztelli, 1969: 31)

Aşağıdaki dörtlüğünde ise bir ifadesiyle tek ve bir olan Allah’ı vurgulamaktadır:

“Gel bana cevri etme sen de bulursun

Ya birde ikide yedide onda

Tut mürşit eteğin vâsıl olursun

Medet nazargâhı yedide onda”

(Öztelli, 1969: 23)

3.12.1. Tevhid/ Vahdet/Vahid/Ahad

Arapça kökenli olan bu sözcüklerin Allah'ın bir ve tek oluşunu temsil ettiklerinden dolayı bir sayısı ile ilişkileri bulunmaktadır. Tevhid; *“Bir kılma, bir etme, birleştirme, bir sayma, Allah'ın birliğine inanma, Lâilâhe-ill-Allah sözünü tekrarlama”* (Devellioğlu, 2002: 1102) anlamlarına gelmektedir. Vahdet, vahîd, ahad ise *“yalnızlık, teklik, birlik”* (Devellioğlu, 2002: 1132) manaları için kullanılmaktadır. Tevhid, İslam inancının özünü oluşturmaktadır. İslamiyet, Allah'ın birliğine ve tekliğine inanıp sadece ona kulluk etmeyi içermektedir. Dolayısıyla tevhid, vahdet, ahad ve vahid gibi ifadeleri bir sayısıyla da ilişkilendirebilmiş olmaktadır. Yine Arap harflerinden elif in ebced değeri bir ve alfabenin ilk harfi olduğundan, Allah'ın elif harfiyle yazılmaya başlanmasından da dolayı edebiyatımızda da elif harfine ya da bir sayısına kutsal bir anlam ve görev yüklenmektedir. Namazda kıyam, şeklen elife benzetildiğinden beden de Allah'ın zikredildiğini de söyleyebiliriz.

Hurufilikte de tevhidin yeri önemlidir. Kelime-i tevhidin harfleri 28 olduğundan onlar da Müslümanlarca bilinen anlamı ve şekliyle tevhidi önemsemektedirler (Usluer, 2023: 471, 473).

Tasavvufta vahdet-i vücud anlayışında da Allah'ın birliği vurgulanmaktadır. Şöyle ki bu anlayışta varlığın bir oluşu ve her şeyin içinde Allah'ın varlığının yer aldığı söz konusu edilmektedir. Varlıkla anlatılanın da aslında Allah olduğu kabul edilmektedir. *“Varlık birdir, birden fazla değildir. O da Allah'ın varlığıdır. Hüda'nın varlığından (vücûd) başka varlık yoktur, olması da mümkün değildir”* (Kara, 2021: 69). Allah'ın var ettiği her şey aslında yokluğu işaret etmektedir. Çünkü esas olan Allah'tır. Dolayısıyla yokluğu anlatan lâ kelimesi Allah'ın dışındakiler, illâ kelimesi de Allah'ın varlığı için kullanılmaktadır. *“Lâ ile yokluk söylenirken illâ ile var olan kabul edilir. Lâ ile illâ kelime-i tevhide atıfta bulunmak için kullanılır”* (Tökel, 2016: 148). Yani *Lâ İlâhe İll-Allah: “Yoktur tapacak, Allah'tır ancak.”* (Devellioğlu, 2002: 538) söyleminin anlamına tevhid yoluyla ulaşılmaktadır. *“Lâ ve illâ eski bir tabirle ‘nefy ve isbat’lırlar. Lâ, tasavvufta, ‘Vahdet-i vücûd: varlığın birliği’ inancına göre varlığın, ancak Allah varlığı olduğunu bildirir. Allah varlığından başka varlıklar izafîdir, gerçek varlığa göre yoktur”* (Yılmaz, 1992: 99).

Kul Nesimî de “tevhid” in sırrının Allah'ın tek, bir olduğunda ve sadece ona tapılması gerektiği düşüncesinde yer aldığını vurgulamaktadır. Ayrıca *“lâ nedir illâ nedir”* diye sorarak aslında kelime-i tevhidi işaret etmektedir:

“Sırr-ı tevhidin rümûzun naklini ispat ile

Sofî gel benden sor anı lâ nedir illâ nedir” (Öztelli, 1969: 86)

Kul Nesimî; “vâhid” ile Allah’ın varlıkları yaratma yönünü vurgulayıp Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin Allah’ın nurundan olduğunu, bunu kabul etmeyenin imanından şüphe duyduğunu da anlatmaktadır:

“Mustafa vü Murtazâ’yı nur-ı vâhid bilmeyen

Zerrece yoktur îmanı, dini; tersâlar gibi” (Öztelli, 1969: 51)

Kul Nesimî; “vahdet” kelimesiyle bütün yaratılanların Allah’ın tecellisi olduğunu, onun birliğinden çoğaldığını ve varlıkların onun vahdet yerinde olduğunu kastetmektedir. Gönlün Peygamberlerin yurdu olduğunu, misafirhane olduğunu, Allah’ın da orada bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca şeriat kapısının sekizinci makamı olan “şefkat göstermeyi” de işaret ederek kimsenin gönlünün kırılmaması gerektiğini de vurgulamaktadır:

“Ey Nesimî bil ki Hakkın kendi vahdethanesin

Cilvegâh-ı enbiyâdır, yıkma gönlün kimsenin” (Öztelli, 1969: 72)

Kul Nesimî, Allah’ın bir ve sonsuz olduğunu, onun eşi benzerinin olmadığını, ifade ettiği beytinde “ahad” kelimesi ile de Allah’ın tekliğini, tek oluşunu vurgulamaktadır. Ayrıca Allah’ın sıfatlarından olan “ahad” ile bize *“De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Allah, Samed’dir”* (112. İhlâs: 1, 2) ve yine Allah’ın sıfatlarından olan “hayy-i ebed” ile de *“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur”* (2. Bakara: 255), *“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur”* (3. Âl-i İmrân: 2), surelerini işaret etmektedir:

“Fazlına bel bağladım yâ vâhid-i ferd-i ahad

Cümlelerin mâbûdu sensin dâima hayy-i ebed” (Öztelli, 1969: 47)

Kul Nesimî Allah’ın vahdet nurundan ve sonsuz oluşundan bahseder. İnnâ ileyh-i râci’ün ile *“Onlar; başlarına bir musibet gelince, ‘Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’ derler”* (2. Bakara: 156) ile Kur’an’dan iktibas yapmıştır. Bedri Noyan “vahdet” ile ilgili şu beyti kullanmıştır:

“Merhaba ey nâme-i İnnâ ileyh-i râci’ün

Nûr-u vahdettir cemâlin mahn-ü fihâ hâlidun” (Noyan, 1969:5318)

3.13. İki (Dü)

“İkiyüzlü olmak, iki arada bir derede kalmak, iki ateş arasında kalmak, ikilik çıkarmak, ikili oynamak, iki paralık etmek, iki yakası bir araya gelmemek” gibi deyimler ve söylemler de iki sayısı dilimizde kullanımı bakımından geniş bir yer tutmaktadır. Schimmel, *Sayıların Gizemi*’nde ikiyi bölünme ve kutupluluk olarak vermektedir. İkiyi bir’in zıttı ve kesretin simgesi olarak ele almakta, ikinin mutlak ilahi birlikten ayrılmayı ifade ettiğini belirtmektedir. Özellikle Hristiyanlıkta ilk iyilikten sapıldığı için olumsuz yorumlandığını, Hristiyanlarda iki çocuğun aynı gün vaftiz edilirse çocuklardan birinin öleceğine dair bir korkunun olduğunu dile getirmektedir. Yahudilerde iki kadının iki köpek ve iki domuz arasından geçmesine izin verilmediğini; Doğu’da da bu sayının korku saldıığını, aynı anda iki şeyin yapılmaması, iki akrabanın aynı odada yaşamaması, aynı günde iki evlilik olmaması gerektiği ile ilgili halk arasında inançların olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca Hem Yahudi hem Arap alfabesinde sayı değeri 2 olan “be” harfinin de dünyanın yaratılışına atıf olduğunu söylemektedir (2022: 50-58). Dolayısıyla iki sayısı, farklı inanç ve toplumlarda genellikle olumsuz anlamda yorumlanmaktadır. Böylelikle ikinin ayrıştırıcı, sıkıntı yaratabilen ve düzen bozabilen yönüne vurgu yapılmaktadır.

Kul Nesimî şiiirlerinde iki veya dü için; “ikilik, iki cihân, iki göz, iki kaş, iki köprü, iki nesne” ve ikiyle alakası olan “çift” ifadelerini kullanmıştır.

3.13.1. İki Cihan (Dü Âlem)

Dü âlem ya da iki cihan olarak da geçen bu ifadede “dünya ve ahiret” (Sami, 2021: 385) kastedilmektedir. Ahiret, ölümden sonra insanların Allah huzuruna çıktıkları ve ebedi hayata geçtikleri yer olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla ahiret, bu dünyanın geçiciliğine ve hayatın sınırlı olduğuna dair bir bakış da sunmaktadır. Ayrıca dünyada yapılan her iyilik ve kötülüğün karşılığının alındığı, adaletin sağlandığı yer olarak da kabul görmektedir. Bu sebeplerle ahiret, insanların dünyada doğru yaşamaları için onları iyi ve ahlaklı davranmaya yönlendirmektedir.

Dilimizde, edebiyatımızda iki cihanı hatırlatan bazı ifadeler kullanılmaktadır. “İki günlük dünya, dünya iki kapılı bir handır” gibi kalıplaşmış ifadelerde dünyanın geçici bir yer olduğu anlatılmak istenmektedir. Örneğin Âşık Veysel de “iki kapılı bir han” ile doğum ve ölümü kastetmektedir. Dolayısıyla ölüm ifadesi ya da ölüm gerçeği ile dünyanın geçiciliği ve ahiretin önemli olduğu işaret edilmektedir. Âşık Paşa *Garipnâme* adlı eserinde iki cihanı

iki eve benzeterek ifade etmekte, ahiret evini son durak olarak tasvir etmektedir. Bu iki yerin birbirinden farklı derecede olduğunu, birinin görünür diğerrinin de perdelenmiş olduğunu anlatmaktadır. İnsanın gözünü dünyada bırakmasını Allah'ın tecellisinden de uzaklaşmasına bağlamaktadır. Ahiretin uzak bilinmemesi gerektiğini çünkü ölümün her an geleceğini vurgulamaktadır (Yavuz, 2000: 153). Dolayısıyla geçici olan dünyaya tamah etmemek gerekmektedir fakat bu; dünyanın da ciddiye alınmaması anlamına gelmemektedir. Zira ahirette; dünyada yapılanların karşılığı bulunmaktadır.

Ahiret inancı, birçok dinde yer almaktadır. İslâmiyet de ahiret inancını esas almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ahirete inanmamak, Allah'ı da inkâr etmek olarak geçmektedir. *“Eğer şaşacaksan asıl şaşılacak olan onların ‘Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmısınız?’ demeleridir. İşte bunlar, Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar, boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır”* (13. Ra'd: 5).

Hurufilerin ahiret inancıyla ilgili kesin bir yargı bulunmamaktadır. Kimi yorumcular; bazı Hurufilerin inanmadığını, bazılarının da birleşik varlıkların basit hale dönüşeceğine inandıklarını, kiminin de ahiret inancı taşıdığını belirtmektedir (Usluer, 2023: 571).

“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir” (33. Ahzâb: 40). Kul Nesimî de iki cihan ile dünya ve ahireti kastedip iki cihanın övünç kaynağı ve Hz. Muhammed'in “hâtem-ül enbiyâ” yani son peygamber olduğundan ve onun güzel ahlakına duyduğu özleminden bahsetmektedir:

“Nurdur kalbimizi eyleyen ziya

Şefaât eyleyen gedâyâ baya

İki cihan fahrı hâtem-ül enbiyâ

Bilsem ol mürüvvetkânı nic'oldu”

(Öztelli, 1969: 38)

3.13.2. İki Göz

Hurufilikte Kur'an-ı Kerim kutsal bir kitaptır. Bu çalışmamızda da gözlemlediğimiz gibi Kur'an'dan oldukça bahsetmektedirler ve Kur'an-ı Kerim, onların atıflarına kaynaklık etmektedir. Aynı zamanda insanın yüzündeki yedi ana hat ve yedi baba hattın konuşlandıkları yerle beraber toplam sayısı 28 ettiğinden Kur'an'ın harf sayısını da elde etmektedirler. Dolayısıyla Kul Nesimi'de de olduğu gibi insan yüzü ile Kur'an arasında

bağlantı kurmuşlardır. Bu sebeple insanın yüzünü anlatırken Kur'an ayetlerini kullanmışlardır.

Kul Nesimî'nin dizelerinde de Kur'an-ı Kerim ayetlerinden yararlandığını görmekteyiz. İnsan yüzünü Kur'an olarak görmüş, Yasin suresini iki göz için kullanmıştır. Bektaşî olduğunu da belirten Kul Nesimî'nin iki gözü Yasin-i Şerif almasıyla ilgili olarak İmam Hasan ve İmam Hüseyin'i kastetmiş olabileceğini de düşünebiliriz. Çünkü Aleviliğe göre: *"Yasin suresi Hz. Muhammed ile ilgilidir. Yasin, Hz. Muhammed'in diğer adıdır. Peygamber'in erkek evladı olmadığı için onun soyu Kevser'den devam etmektedir. Kevser ise Hz. Fatıma'dır. Yasin; Hz. Muhammed, iki göz; İmam Hasan ve İmam Hüseyin'e ithaftır"* (K. K 1).

"Vallahi Kur'an'dır senin yüzlerin

Yâsin¹⁰-i Şerif'dir iki gözlerin

"İnnâ Fetehnâ"¹¹dır senin sözlerin

"Vedduhâ"¹² inmiştir dilin üstüne"

(Öztelli, 1969: 26)

Yasin-i Şerif'in yanında Kul Nesimî'nin bu dörtlüğündeki Kur'an-ı Kerim surelerinden yaptığı diğer iktibaslar da Hz. Muhammed'i işaret etmektedir. "İnnâ Fetehnâ" (Biz fethettik), Hz. Peygamber'e müjdelenen Mekke'nin fethini ihtiva eden sureye iktibastır. (Yılmaz, 1992: 79). "Vedduhâ" ifadesi ile yine Peygamber'e geciken sure hatırlatılmaktadır. Şöyle ki:

"Birtakım sebepler yüzünden vahyin bir süre gecikmesi Hz. Peygamber'i çok üzer. Yüce Allah, kulu ve elçisi Hz. Muhammed'i yalnız bırakmadığını, güneşin parlayıp yükselmeye başladığı, gündüzün en geç zamanı olan kuşluk vakti ile her şeyin rahat ve huzura kavuştuğu, karanlığın çöktüğü geceye yemin ederek şöyle buyurur: 'Kuşluk vaktine and olsun' (Yılmaz, 1992: 164). Duhâ suresi, ayette kuşluk vaktine yemin edildiğinden bu adı almıştır.

3.13.3. İki Kaş

Divan şiirinde şeklinden yola çıkılarak benzetme ilgisi oluşturan unsurlardan biri de kaştır. Özellikle şekli itibariyle yay, hilal, kemana benzetilmiştir. Bunların yanı sıra yine eğri oluşundan dolayı "nûn, râ, yâ" harfleriyle de ilişkilendirilmiştir (Tökel, 2016: 130).

¹⁰ 36. Yâs'in Sûresi.

¹¹ 48. Fetih Sûresi

¹² 93. Duhâ Sûresi

Tasavvufta ise kaşlar, ay feleğindeki rübûbiyyet sırrı olarak ifade edilmektedir yani Kur’ân’ın bütün olarak indirildiği yer için kullanılmaktadır (Ceylan, 1997: 148). Dolayısıyla kaşların kutsal bir değerinin de olduğunu söyleyebiliriz. Kaş aynı zamanda mihraptır, yani camilerde kibleyi gösteren dolayısıyla önünde secde edilen yer olarak da anılmaktadır.

Kaş, Hurufilerce de oldukça önemsenmiştir. Hurufî şairler, kaşın karşılığı olan “kavseyn” kelimesini kullanmışlardır. “*Kaşlar, Hurûfîlerin insan yüzünde okudukları, 7 harften ikisidir*” (Ayan, 2002: 33). Kaşların birbirlerine yakınlığı, Hz. Muhammed’in Allah’a yaklaştığı miracı hatırlatmaktadır. Hurufiler, “*Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.*” (53. Necm: 9) ayetinden de yola çıkarak Mirâc gecesi Peygamberin Sidretü’l-müntehâda Allah’a ve Cebrail’e yaklaşmasıyla da ilgili olarak bir hadis olduğunu iddia etmişlerdir. Bu hadis, Peygamber’in miraçta Allah’ı sakalsız bir genç suretinde gördüğüne dairdir (Usluer, 2023: 341). Aynı zamanda miraç, Hurufilerce de özellikle Fazlullah tarafından oldukça büyük anlam taşımaktadır. “*Fazlullah, mirâcın Hz. Peygamber’e sırrın verilmek için gerçekleştiği kanaatindedir. Bu sır, 28 ve 32 kelime-i ilahîdir*” (Ballı, 2013: 113).

Allah’ın sıfatlarından olan ve rahim sıfatıyla birlikte daha çok kullanılan “rahman”, Allah’ın merhameti anlamını taşımaktadır. Allah yarattıklarına merhamet eder. Yedi ayetten oluşan Fatiha suresinin ilk ayeti Besmele (Bismillâhirrahmânirrahîm) ile başlamaktadır. Kul Nesimî iktibasında Fatiha suresinin yanında Rahmân suresinden alınan “Er-rahmân” ifadesini de kullanmıştır. İki kaşın yakın olma özelliğini belirttiğinden kul ile Allah arasındaki yakınlığı da işaret etmektedir. Bu yaklaşma da bizi Peygamber’in miracına götürmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 27)

3.13.4. İki Köprü

Kul Nesimî bu ifadeyle iki cihanda olduğu gibi dünyanın geçiciliğini vurgulamaktadır. Padişah, sultan da olursa kimsenin bu dünyada kalmayacağını ifade etmektedir:

“Bilürsen iki köprüdür bu dünya ey âkıl

Nice şâh u gedâlar geldi geçti hep kenarından” (Öztelli, 1969: 69)

3.13.5. İki Nesne

Mushaf; Kur’an-ı Kerim’in adlarından biri olarak bilinmektedir. Hurufilikte insan yüzü, Kur’an ile ilişkilendirilmektedir. Alevilikte de “*Sofuların yüzü kutsal Kur’an-ı Kerim’in yüzüdür. Yedi hat ve yedi Fatiha’dır. Sofuların, müminlerin ve Müslimlerin*

birbirinin yüzüne bakmaları Kur'an okumaktır. Sofu sulara bengisudur. Zembeme benzer” (Bozkurt, 2020: 53-54). Dolayısıyla müminlerin birbirilerinin yüzüne bakması, Kur'an okumak anlamında kullanılmaktadır.

Kul Nesimî de iki nesne ile Kur'an ve su gibi derinlik oluşturması bakımından inananları, sofuları kastetmektedir:

“Biri Mushaf, biri akarsu derler

Bu iki nesneye baksan kifâyet”

(Öztelli, 1969: 90)

3.13.6. İki Nokta Üç Harf

Bazı inançlarda bazı harfler ve sayılar gizemli bir yapıda, anlamda kullanılmaktadır. Başta Hurufilik olmak üzere Alevilikte de bu durum görülmektedir. *Ummü'l-Kitab* 'ta İmam Bakır, “elif” harfini oluşturan üç harften yola çıkarak Hz. Ali'yi anlatmaktadır.

“Elif, yüce Allah'ın arşı/tahtıdır. Onun adı nâtika (konuşan/bilinçli) hayat ruhu olup inananların beynindedir. Lâm, aydınlık ruhudur. Fe, fikir ruhudur. Elifin üzerinde bir ruh vardır ki o da Ali'nin -O'nun selâmı üzerimize olsun- hicabıdır. Elif de Ali'nin ruhudur. Lâm ise Ali'nin parlayan iki incisidir. Fe, Ali'nin vahiy ruhunun fikridir. Nokta da Ali'nin nutku olup üç harfin üzerinde nuranî bir şekilde bulunmaktadır” (Kaygusuz, 2009: 127).

Alevi- Bektaşî olan Kul Nesimî, şiirinde geçen iki nokta üç harf ile Hz. Ali'yi kastetmektedir. Ali'nin yazımında (علي) ayın, lâm ve ye harfleri bulunmaktadır. Yani Ali kelimesi, üç harf ve ye'nin iki noktasından oluşmaktadır.

“Ey Nesimî her can bilmez bu muamma sırrını

.....¹³
.....

İki nokta üç harftir, çâr kitap andan çıkar”

(Öztelli, 1969: 36)

Bedri Noyan'da bu muammada okunmayan kısımlar yoktur, tam verilmiştir. İki nokta üç harf için “elif, nûn ve sin” harflerinden yola çıkarak insan kelimesini bulmuştur ve şöyle bir açıklama yapmıştır : “*Bu muamma: İnsandır. Arap harfleri ile tekrarları bir sayarak üç çeşit harf ve iki noktası vardır*” (1969: 5315).

¹³ Cahit Öztelli'den alınan bu dördlük aynen aktarılmıştır. Bu boşluklar okunamayan ifade için kullanılmış olabilir

3.13.7. İkilik

İnsan yaşamında ayrılık, bölünme, gerilimler oldukça görülmektedir. İkilik kavramı daha çok bölünme ve karşıtlık için kullanılmaktadır. Toplumsal anlamda ikilik insanları ayıran bir kavram olarak düşünülmektedir. Toplumsal yönünün yanında ikilik kavramının Tanrı ile de ilgisi bulunmaktadır.

Schimmel, *Sayıların Gizemi*'nde ikiliği Ben ve Sen'in arasındaki gerilim olarak göstermektedir. İnsan Ben, ilâhi Sen ile karşılaştığı zaman bu zıtlık daha da görünür olmaktadır. İlâhi Bir'e tezat bir şey düşünülmesi imkânsız olup bu sayı mantiken ilâhi olmayan bir sayı olarak karşımıza çıkmaktadır (2022: 50, 51). Alevilikte "*Varlığı Hakk'tan ayrı görme, insanın kendini Tanrı'dan ayrı hissetmesi, Tanrı'ya ortak koşma, Tanrı'dan başkasına ibadet etme anlamını taşır*" (Korkmaz, 2016: 341). Ayrıca Alevi-Bektaşî inancında ikilik kavramı için kişinin içini temiz tutması, herhangi bir kötülükte ya da onu çelişkiye, tereddüde düşürecek duygu ve düşüncelerde olmaması da kastedilmektedir.

"Hak-Muhammet-Ali meydanında ikilik olmaz. Bu meydanda¹⁴ nefis temizlenir. Canlardan rızalıkları alınarak gönüller birlenir, o meydandaki bütün canlar bir olur. Bu meydanda makam, rütbe, mevki olmaz. Bütün canlar, yani varlıkların gönüllerinde sadece Hak olur, Hakk'ı zikrederler. 'Lahmike lahmi, demmike demmi, ruhike ruhi, cismike cismi'¹⁵ diye Hz. Ali'ye Hz. Muhammed söylemiştir. Yani birliklerini de vurgulamış olmaktadır. Bu aynı zamanda kesretten vahdete ermektir" (K. K 1).

İkiliği işleyen önemli metinlerden biri de *Mesnevî*'dir. "*İkilik; zıtların çatışması olarak*" anlatılmakta, insan eğer kendi benliğinden uzaklaşırsa ancak bir olunacağı vurgulanmaktadır (Gökcan, 2021: 117, 118). Âşık Paşa da birlik olma kavramının üzerinde oldukça durmakta, ikiliği fitne ve kargaşa çıkarmak olarak değerlendirmektedir. İkilik çıkarmanın Allah huzurunda da günahkâr olacağını ifade etmiş ve kimseyle ayrılığa düşmeme konusunda nasihatlerde de bulunmaktadır (Yavuz, 2000: 149-151).

Hurufilik ise ikiliği Allah'ın birliğine, onun bütün âlemi yarattığı düşüncesine inanmamak olarak ele almaktadır. İkilikten uzak durmanın yolunu vahdete yani Allah'ın birliğine bağlamaktadır. "*Otuz iki kelime olan Allah, âlemi de otuz iki kelime üzerine*

¹⁴ "Cemin yapıldığı oda; meydan odası" (Korkmaz, 2016: 464).

¹⁵ Senin etin benim etim, senin kanın benim kanım, senin ruhun benim ruhum, senin vücudun benim vücudum anlamına gelmektedir (K. K 1).

yaratmıştır. Bundan dolayı âlemde vahdet bulunur. Bunu anlamak için ikilik terk edilmelidir.” (Aslan, 2019: 124).

“Nefsini katleyledi gitti aradan ikilik

‘Lâhmike lâhmi’ Alliyelmurtaza meydanıdır” (Öztelli, 1969: 83)

Kul Nesimi’nin de ikiliği Alevi-Bektaşî inancında olduğu gibi ele aldığını görmekteyiz. Kişinin nefesine uymasını, benliğine düşkün olmasını ikilik olarak ifade etmektedir. Nefs yok edilirse ikiliğin de ortadan kalkacağını düşünmektedir. Ayrıca Hak-Muhammed-Ali yolunda nefis yani ikilik olmamalıdır, vurgusunu da yapmaktadır. Bunun dışında “Etin etimdir” anlamına gelen “Lahmüke lahmi” Mehmet Yılmaz’a göre hiçbir hadis kitabında yer almamaktadır ve Hz. Ali’yi İslâmî ölçülerin dışında sevenlerin kalıplaştırdığı bir söz olarak yorumlamaktadır (1992: 101).

“Cân gözü ile dost uyanı düştü

İkilikten birliğe güçle geçti

Hazine-i Hakk’a elim ulaştı

Lâl-ü gevher kânı mercândan aldım” (Noyan, 1969: 5313)

Bu dörtlüğünde Kul Nesimî kalp gözünün açılıp Allah’ı gördüğünü, kendi benliğinden çıkıp Allah’ın birliğine eriştiğini ve asıl hazine olan ilahî varlıkla içinin dolup zenginleştiğini ifade etmektedir.

3.13.8. Çift

Sayılar tekil ve çift olma özelliği taşımaktadır. Tek sayılara eril, tekâmül, güç, üstünlük gibi olumlu özellikler yüklenilirken çift sayılar dişil, ikilik, bölünme, karmaşıklık gibi olumsuz özellikler göstermektedir. Platon’a göre çift sayılar dişil olduğundan olumsuz olarak değerlendirilirken Tanrı bir ve tek olduğu için tek sayılar Tanrı ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed’in orucunu tek sayı anlamını taşıyan günlerde açması, büyüyle uğraşanların ilgili eylemleri 3 veya 7 defa yapması tek sayıların kullanımına verilebilecek örneklerdendir (Schimmel, 2022: 21). İslam inancının, Allah sevgisinin işlendiği birçok eserde de Allah’ın bir olduğu ve çifti olmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin Mesnevi’de “Çifti olmayan, aleti bulunmayan tek Tanrı’dır. Sayıda şüphe olabilir fakat Tanrı’da şüphe yoktur”(Gökcan, 2021: 118), düşüncesi ile Allah’ın aslında birliği vurgulanmaktadır.

Kırmızı ve ak renk, birlikte manevi temizliği sembolize etmektedir. Velilerin iffet sahibi olduğunu göstermektedir. Hacı Bektaş-ı Veli’nin *Velâyetnâmesi*’nde veli kişilerin

cinsel organlarının ak veya kırmızı gül şeklinde olduğu belirtilmektedir. Şöyle ki Hz. Hünkâr'ın Sarı'nın yukarıya bakıp çok olan elmaları görmesini istediği ve onun da Hünkâr'ın hayalarına gözü takılıp biri ak biri kırmızı gül biçiminde yetiştiğini gördüğü söylenmektedir (Aktaran: Yurduseven, 2023: 62). Diğer bir ifadede ise bu hikâyeye ek olarak:

“Ak gül, Peygamber'i ve onun soyunun temizliğini; kırmızı gül, Hz. Ali ve İmam Hüseyin'i temsil etmektedir. Kırmızı gül, Kerbela'da İmam Hüseyin şehit olduktan sonra kendini göstermektedir. Dolayısıyla ak ve kırmızı gülden Hz. Peygamber ve Hz. Ali birliği anlaşılmaktadır. Zira Şûrâ sûresi 23. ayette ‘Benim yaptığım tebliğ görevine karşılık sizden yakınlık ve dostluk bağları içinde sevgiden başka bir ücret istemiyorum’ geçmektedir” (K. K 1).

Kul Nesimi de çift yaratılan her şeyle ilgili olarak aslında çiftliğin özünde uyum ve birlik görmektedir. Dolayısıyla her şey, çiftlerinin birleşimi veya uyumuyla var olmaktadır fakat asıl gerçeklikte tek ve birlik yer almaktadır. Her bir gülün çiftlerinin bir araya gelip güzellik oluşturması, sembolik bir anlam içermektedir. Güller, birbirinden farklı özellik göstermelerine karşın aynı bahçenin parçası ve uyum içerisinde olmaktadır. Buradan da insanların birlik olması gerektiği vurgusunu çıkarabilmekteyiz:

*“Ak gül ile kırmızı gül
Çift yetişmiş bir bahçede
Bakışırılar hâre karşı
Hârî gül, ezharî güldür gül”* (Öztelli, 1969: 29)

3.14. Üç

Dilimizde ‘üç aşağı beş yukarı, üçkâğıtçı olmak, üç günlük dünya’ gibi söylemlerde kullandığımız üç sayısı; farklı kültür ve inançlarda sıkça geçmekte, sembolleşmektedir. Kadim zamanlardan beri üç sayısı, hayatımızda kullanımı yaygın ve yerleşmiş sayılardan biri olarak bilinmektedir. Schimmel üç sayısı için ilk geometrik şekli oluşturduğunu, güneşin sabah, öğlen, akşam farklı yönlerden algılandığını; yaşamın başlangıç, orta ve sonun özelliklerinde görüldüğünü; 3 temel rengin (kırmızı, mavi, sarı) olduğunu; maddenin üç halinin (katı, sıvı, gaz) olduğunu belirtmektedir (2022: 61-69).

Budizm ve Çin kültüründe bu sayının dinî, siyasî alanlarının yanında sosyal ve kültürel anlamda da kullanımlarıyla karşılaşmaktayız. Örneğin dinsel kurallar üç sepete

ayrılmaktadır. Çinli çocuklar Çince yazmaya *Üç Yazı Karakteri Klasığı* adlı kitapla başlamaktadır ve *üç bastırılmış nesne* diye ifade ettikleri yabani ördek, köpek, siyah yılanbalığı gibi hayvanları da yememektedirler. *Üç ayaklı kap*, İmparatora yakın üç yüksek rütbeli kişiyi simgelemektedir. Yaşlılara, büyüklere *Üç yaşlı değer* (Eberhard, 2000: 313) demeleri de bu sayının Çinliler tarafından oldukça önemsendiğini göstermektedir. Yine Hristiyanlıkta teslis yani Baba-Oğul-Kutsal Ruh inancının yer alışı; Budizm’de göksel güçleri temsil edişi; Kadim Mısır’da tanrıların üçlüğünü simgelemesi, felsefe ve psikolojide zaman, mekân ve nedenselliği birlikte taşıması; iyi, doğru ve güzelin birleşimi oluşu; Maniheizm’de üç yolun bilinişi, Kutsal Kase tapınağının üç kapısının oluşu (doğru inanç, alçakgönüllülük, iffet), Şii inancında Allah-Muhammed-Ali üçlemesini işaret edişi (Schimmel, 2022: 61-69) gibi birçok örnekte bu sayı görülmektedir.

Divan şairlerinden Âşık Paşa; insan ömrünü çocukluk, gençlik ve yaşlılık olarak üç bölüme ayırmakta kendi ömrü için kaygılandığını, herkesin de kaygılanması gerektiğini söylemektedir. Ömrü Allah için kaygılanmaya değer olarak göstermektedir. Yine yaratılmışların üç kısım olduğunu bunların da ‘*yokluktan yaratılan âlem, âlemden olan Âdem, insandan meydana gelen söz*’ olduğunu açıklamaktadır. İnsan ruhunun üç mertebe olduğunu bunların ‘*ilkine iki cihanda mutluluk, ikinciye sıkıntı, üçüncüye de sıkıntı ve mutluluk*’ verildiğini belirtmektedir (Yavuz, 2000: 253, 265, 287). Hurufilikte kâinata 3 dönemin hâkim olduğu anlayışı yer almaktadır:

“İlki; Âdem ile başlayan Muhammed ile son bulan Nübüvvet (Peygamberlik) dönemi, ikincisi; Ali ile başlayan ve on birinci İmam Hasan el-Askerî ile sona eren İmamet (İmamlar) dönemi, üçüncüsü; Gönderilenlerin en mükemmeli ve sonuncusu Mehdî ile ki, Fazlullah’tan başkası değildir, başlamış bulunan Ulûhiyet (Tanrısallık) dönemidir” (Melikoff, 2006: 173, 174).

Kul Nesimi şiirlerinde üç sayısının kullanımı ile ilgili olarak “üç oğul, Üçler, üç hasalet, üç nesne, üç alâmet” geçmektedir.

3.14.1. Üç Alâmet

Sıklıkla kullandığımız alâmet kelimesi “*İşaret, iz, nişan, belge*” (Devellioğlu, 2002: 26) anlamlarına gelmektedir. Bu kelime, bir şey gerçekleşmeden onunla ilgili bilgi vermektedir. Kul Nesimi alâmet kelimesini insanları cennetten uzaklaştıran üç özellikten bahsederek ele almıştır. Bunlar; yalancılık (kezzab), insanlara düşmanca davranmak (adavet), dedikodu yapmak (gıybet) tır.

*“Yakın cennet yüzün görmez bir âdem
Ki var canında anın üç alâmet”* (Öztelli, 1969: 90)

*“Biri kezzablığı birisi gıybet
Biri olmak bahîl-asılu adâvet”* (Öztelli, 1969: 90)

3.14.2. Üç Hasâlet

Kul Nesimi üç hasâlet ile insanı Hak yolundan, insanlıktan eden üç öge üzerinde durmaktadır. Bunlar: *“Hayâ, edep ve gönüldür”* (Bozkurt, 2020: 60). Utanmak, ahlaklı olmak, gönülde Allah sevgisini ve korkusunu, kıyamet korkusunu hissetmek mutlu olmak için gereken kişilik özellikleri olmalıdır.

*“Hoş ola mümin hem muvahit
Ki ola anda hem bu üç hasâlet”* (Öztelli, 1969: 90)

*“Hayâdır birisi biri edepdir
Biri dahi budur havf-ı kıyâmet”* (Öztelli, 1969: 90)

3.14.3. Üç Nesne

Hak yolunda doğru ilerlemek, yoldan çıkmamak ve manevi anlamda huzur bulabilmek amacıyla birçok Hak aşığı bizlere yol gösteren düşüncelerini aktarmaktadır. Örneğin Mevlana yedi öğüt sunarken aslında insanlığa seslenmiş aynı zamanda Allah yolunda da yol gösterici fikirlerini de belirtmiştir. Alevilikte de oldukça önemsenen *İmam Cafer Buyruğunda* öğütler de yer almaktadır. Bunlardan biri de şöyledir: *“... Mutluluk bulayım dersen özünü toprağa indirmen gerekir. Üç nesne gönlü perişan eder: Kötü yoldaş, kötü komşu, kötü avrat”* (Bozkurt, 2020: 61). Kul Nesimi’nin de dizelerinde bu üç nesneyle kastettiği kötülük düşünecek ve yapabilecek yakın bildiğimiz insanlardır. Bu insanları da arkadaş, komşu ve kadın eş olarak tarif etmiştir:

*“Dahi üç nesne gönlü gamkin eder
Kulak tut ki edem sana hikâyet”* (Öztelli, 1969: 90)

*“Yaman yoldaş, yaman komşu, bed-hûy
Yaman avrat siyasettir siyaset”* (Öztelli, 1969: 90)

3.14.4. Üç Oğul

Kâinata görülemeyecek büyüklükte, ulaşılamayacak uzaklıkta varlıklar bulunmaktadır. İnanç düzeyinde bu varlıklar daha çok sembolleştirilmekte ya da benzetmelerle ifade edilmeye çalışılmaktadır. Değişik inançlarda evrende bulunan varlıkların sayılarıyla ilgili de farklı yorumlar çıkmaktadır. Kâinatın 9 eflak; ateş, hava, su, toprak; cevher, nebat, hayvan olarak üç bölümden oluştuğuna dair inanca göre: “*Bu unsurlar “Müşterek vasıfları sayesinde birbirinin içine girer. Göklerin ve yıldızların dönmesi de bunların değişimini sağlar. Böylece dört asli unsur değişik şekilde yansır. Müvelledât, yani madenleri bitkiler ve hayvanlar bu şekilde oluşur. Bunlara mev’alid-i selâse (üç çocuk) denir.*” (İsen ve diğ. 2014: 328). Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya göre de dört unsur değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Önce madenler sonra bitkiler ortaya çıkmaktadır. Bitkilerden hayvanlar vücuda gelmekte hayvan olgunlaşınca da insan ortaya çıkmaktadır (Zengin ve Cengiz, 2021: 64-65).

Kul Nesimî aşağıdaki beytinde üç oğulla cevher, bitki ve hayvanları kastetmektedir. Dört unsur olan hava su toprak ateş birbiriyle etkileşime girip değişmekte ve üç oğlu oluşturmaktadır:

“Üç oğulla dört ananın aslını ve fer’ini

Bilmeyen bilsin anı ki ondokuz baba nedir” (Öztelli, 1969: 86)

3.14.5. Üçler

Alevi-Bektaşî inancında Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, On iki İmamlar, On dört masum-ı paklar, On Yedi Kemerbestler olmak üzere bu sayılara cemlerde ve ibadetlerle sıkça rastlanmaktadır.

Alevilikte Üçler ile kastedilen Hak-Muhammed-Ali’dir. Bu üçlemeyi kabul etmek için önce Allah’a sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ali’ye inanmak gerekmektedir. Esat Korkmaz bu Üçler’in dışında; Muhammet-Ali-Fatma, Ali-Hasan-Hüseyin ya da gayb erenlerinden bir kutub ve iki imamın da kastedildiğini belirtmektedir (2016: 696). Üçleri vücut, can ve ruh olarak ele alan Ünsal Öztürk, insanın varlığını bu üç unsura bağlamaktadır. İnsanın beden en devamı için kanın önemli bir rolü bulunmaktadır. Canın kan olduğunu ve fiziksel sağlığa dikkat etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Ruh ise insanın içsel aydınlığını ifade etmektedir: “*Üçler; vücut, can ve ruhtur. Can, kan demektir. İnsanın kan dolaşımını anlatmaktadır. Ruh*

ise ışık âlemine aittir. Vücuda iyi bakılırsa kan temiz olur. İyi gıdalar alınırsa kan temiz olur. Bunun için de irade, bilgi gereklidir” (2014: 281).

Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Alevilik inancının temelini oluşturmaktadır. İbrahim Arslanoğlu’nun belirttiğine göre bazı yazarlar, bunu Hristiyanlığın teslis inancına benzetmekte hatta oradan geçtiğini söylemektedir. Ruhi Fırlalı bu görüşün aksine tasavvufta nübüvvet ve velayet kavramının yer aldığını, Hz. Muhammed de nübüvvet makamında olup Hz. Ali ve oğullarına velayet verildiğini belirtmektedir. Nübüvvet görünen zahiri anlamını velayet ise batını anlamını öğretmeyi ifade etmektedir. Yusuf Ziya Yörükân’a göre ise Aleviler, Hz. Ali’yi Tanrı bilmektedir (2001: 33-104).

Bektaşî olduğunu bildiğimiz Kul Nesimi de Üçler ile Hak-Muhammed-Ali’yi ifade etmektedir çünkü Yediler’in de Kırklar’ın da içinde Üçler geçmektedir. Onlara gönülden inanmanın öneminden bahsetmekte ve dualarda Allah’a yalvarırken Üçler telaffuz edilirse Allah’ın da bu duayı kabul edeceğini belirtmektedir:

*“Üçlere yoldaş ol eyle niyâzı
Hûda kabul eyler böyle niyâzı
Dün ü gün ah edüp eyle niyâzı
Arsa-i aşk içre yedide onda”*

(Öztelli, 1969: 23)

3.15. Dört

Deyimlerimizde “dört dönmek, dört köşe olmak, dört elle sarılmak, dört ayaküstüne düşmek” gibi ifadelerle çokça kullandığımız dört sayısı hemen her alanda da kendini göstermektedir. Matematikte, astronomide, kültürlerde, dinlerde, coğrafyada, edebiyatta kullanımıyla karşılaşılmalıdır. Schimmel bu sayıyı maddi düzenin sayısı olarak tarif etmektedir. Ay’ın hilâl, dolunay, büyüme, küçülme olmak üzere dört hali gözlemlenmiştir. Dört yön, dört rüzgâr, dört temel renk bulunmaktadır. Yerleşimler dört yöne göre ayarlanmış ve dört rüzgârla beraber farklı toplumlarca bu sayıya hayatın devamını sağlayan bir anlam yüklenmiştir. Dört yönü simgeleyen hac işaretinin, cennette dört ırmağın, dört kutsal kitabın, Alevilikte dört kapı inancının oluşu bu sayının inançlardaki yansımaları oluşturmaktadır. Ayrıca Kabalistik görüşte kâinat dört bölüme: Buyruklar dünyası (atsilut), yaratılış dünyası (beriah), oluşum dünyası (yetsirah), nesneler dünyası (asiyah) olarak ayrılmıştır (2022: 86-96).

Çin’de bu sayı Batı’yı ve dörtgene benzediği için yeryüzünü hatırlatmaktadır. *Dört Dağ* kavramı ile *Dört Kapısı* olan imparatorun oturduğu yapının kapılarını açtığı ve *Dört Yön* ile barışı sağlayan önderlere verdikleri isim kastedilmektedir. Bilginler dört meslekten olup gitar, satranç, resim ve kitapla resmedilmiştir (Eberhard, 2000: 99). Kur’an’da Tîn sûresinde Allah 4 şeye kasem etmiştir: İncir, zeytin, Sina Dağı, emniyetli belde. Muhammed Nûrû’l-Arabî, *Noktatü’l-Beyan*’da bu dört şeyin Allah’ın vahdaniyetini ifade ettiğini ve her birinin de tek noktada toplandığını ifade etmektedir (Yananlı, 2021: 11). *Garipname*’de Âşık Paşa insanın peygamberler, veliler, Allah’a ve Peygamber’e itaat edenler, azap mührüyle mühürleneler olmak üzere dört derecede yaratıldığını söylemektedir (Yavuz, 2000: 425). Hurufilikte “*Dünya dört köşe ve yedi iklimdir, insan da dört unsurdan oluşmuştur*” (Usluer, 2023: 328).

İhvan-ı Safa anlayışında doğadaki unsurların oluşumu dört sayısı ile belirtilmiştir. Onlara göre Allah, insan vücudunu oluştururken birbirlerine zıt dört tekil tabiat yaratmıştır. Bunlar: sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılıktır. Daha sonra birbirleriyle uyum içerisinde olan dört elementi yaratmıştır. Bunlar: ateş, hava, su, topraktır. Sonra dört karışımı yani ahlâtı yaratmıştır. Bunlar: safra, balgam, kan ve kara safradır (Komisyon, 2020: 263). Yine onlara göre doğa olaylarının çoğu dörderlidir. Dört halin (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlılık), dört unsurun (ateş, hava, su, toprak); yönlerin, rüzgârın dört oluşu, ahlât-ı erbaanın (balgam, kara safra, sarı safra, kan) dört oluşu; yaratılanların maden (cevher), hayvan, bitki ve insan olarak dört gruba ayrılışı bunu açıklamaktadır (Komisyon, 2017: 36). Maddenin de dört türü bulunmaktadır. “*Bunlar: sinâî madde, tümel madde, tabîî madde, ilk maddedir. Sinâî madde; sanatkârın sanatını ondan ve onda yaptığı her türlü cisimdir.... Tabîî madde; Ay feleğinin altındaki bütün oluşumlar-bitki, canlılar ve madenler-bu unsurların bir araya gelmesiyle oluşur ve bozuluşa uğradığında da bu unsurlara dönüşür... Tümel (külli) madde; âlemin tamamının kendisinden oluştuğu mutlak cisimdir... İlk madde ise duyunun idrak etmediği akledilir basit bir cevherdir*” (Komisyon, 2020: 12).

Âşık Paşa, mevsimlerden yola çıkarak insan ömrüne mevsimsel özellikler yüklemiştir. Ona göre Allah mevsimleri dörde bölmüş, insanın ömrünü de buna göre dört bölüme ayırmıştır. Allah, dünyadan sonra güneş ve ayı yaratmıştır. Bunların etkisiyle gün ve ay zamanı oluşmuş, yıllar ilerlemiştir. Ayrıca insanın en çok 80 yıl yaşayacağını belirtmiştir. Çünkü 80’den sonra insanın bunadığını düşünür. Seksen yılın her dört bölümünün bir mevsime denk geldiğini belirtmiştir. Şöyle ki ilk yirmi yılı bahar ayı kabul etmiştir. Çünkü

vücudun serpilip insanın boylandığını, yüzüne renk geldiğini düşünür. Sonraki yirmi yılı yaz mevsimi olarak ele almıştır. Bu dönemde vücut dayanıklı olup insan; ilimle sanatla ilgilenebilir, cömertlik ortaya çıktığı dönem olarak kabul eder. Ona göre kırk yaş büyük durağı oluşturur. Kırkı aşınca yani güz başlayınca kişinin aklı olgunlaşır, malı çok olur, kişi ilim ve hikmet sahibi olur. Bu dönemde insanın bütün organının bir hüneri vardır. Altmış seksen arasını kış mevsimi olarak ele almıştır. Çünkü insandaki cevherler dökülmeye, insanın beli de bükülmeye başlar. Organların hünerleri gider, vücudun şekli bozulur. Gam, keder daha çok olur (Yavuz, 2000: 417-423).

Kul Nesimî’de dört sayısı ile ilgili olarak “dört derviş, dört hak, dört kapı, dört kitap, dört melek, dört mezhep, dört nesne, dört taba’yi” ifadeleri kullanılmıştır.

3.15.1. Dört Derviş

Allah yolunda alçakgönüllü, fıkara durumda ya da bir tarikata mensup olmasıyla bilinen derviş (Devellioğlu, 2002: 177) Alevi-Bektaşilikte muhipten sonra gelen kişi olarak tanımlanmaktadır. Dervişler; “*tekkede, dergâhta, babaya ya da çelebiye yardımcı olarak hizmet görürler. Rehberlik, چراغ uyarma, aşçılık, kurban tıglama, meydancılık vb hizmetleri yerine getirirler*” (Korkmaz, 2016: 184). Klasik edebiyatta derviş; sülük eder, âşıktır. Dervişin gönlü yaralıdır. Hakikat yolunda seyyahtır. Engin bir hoşgörüyü sahiptir. Fakr’ı tercih etmektedir. Dış görünüşü önemsemez. Dervişin duası kabul olur (Erol, 2009: 359-368).

Kul Nesimî, “dört derviş” ile İran edebiyatında *Hikâye-i Çihar Derviş* olarak geçen Mes’ud, Salim, Said ve Salih’in hikâyelerini hatırlatmaktadır. Bu kişilerden Mes’ud’ eşsiz güzelliğindedir ve sesi de güzeldir. Onu gören herkes ona hayran olur. O da bir gün rüyada bir güzele hayran olur, güzelin 40 gün ona dokunmama şartına uyamayıp 39. günde bu anlaşmayı bozup sevgilisinin ondan ayrılışını ve Mesud’un deniz, çöl demeden gezgin bir derviş oluşunu anlatan hikâyedir. Sâlim’in hikâyesinde ise kardeşlerinin bütün mal varlığına el koyma çabaları, onlarla mücadele edişi ve sonunda iyi kalpli kardeşi Selim ile konuşup derviş olma kararı alması anlatılmaktadır. Said’in hikâyesinde babasından kalma servetin peşine düşen ve ona ihanet eden karısıyla ilgili olaylar anlatılmaktadır. Said en sonunda serveti bıraktığını ve derviş olduğunu açıklar. Bir tüccarın oğlu olan Salih’in hikâyesinde ise kendisine komplo kuran evli bir kadının Salih’i karalamaya çalışması fakat sonunda Salih’in masum olduğu, Salih’in bütün mal varlığını efendisinin akrabalarına dağıtıp derviş olma kararı alması anlatılmaktadır. Bütün hikâyelerin ana düşüncesi: Dünyevi saltanatın geçici

olduğu, asıl hükümrânlığın Allah’a ait olduğu; gerçek mutluluğun dünyevî mülklerde değil Allah ile yakınlıkta bulunduğu (Yıldırım, 2010: XIX-XXVI). Bu dört dervişin karakterleriyle ilgili çıkarımda bulunursak; Mes’ud hayranlık uyandırır ve kendisi de hayran olur. İçtiği içki neticesinde hayran olduğu güzelle hoş vakitler geçirir. Salih, Said, Salim kötülüklerden arınmış (halis) olma özelliğine sahiptirler. Dört derviş ile ilgili farklı yorumlar karşımıza çıkmaktadır. Birinci derviş, Hak yolunda ilerlerken gösterdiği sabır ve teslimiyeti; ikinci derviş, aşk ve muhabbeti; üçüncü derviş, bilgi ve hikmeti; dördüncü derviş, kendini tamamen Allah’a adanmış zühd ve takva sahibi olmayı simgelemektedir (Gölpınarlı, 1953: 24-38).

“Bu dört derviş duâsından Nesimî olmasun mahrum

Biri hâlis, biri muhlis, biri mestan, biri hayran” (Öztelli, 1969: 70)

3.15.2. Dört Hak

Peygamber’in doğduğu yer ve Kur’an’ın indiği yer olarak bilinen Mekke kutsal bir şehir olarak kabul görmektedir. Tasavvufta ise Allah yolunda ilerlemek isteyenlerin uğrak yeri ve tasavvuf adabının yayıldığı yer olarak tekkeler görev üstlenmektedir. Zindan ise tasavvufta dünya için kullanılmaktadır. *“Dünya, mümin için zindan, kâfir için cennettir”* (Uludağ, 2012: 394). *“Külhan”* hamama yakın ocak olarak bilinmektedir. Kul Nesimî neresi olursa olsun sevgiliye ulaşmak için acı ve hasret çektiğini belirtip Allah’a yakarmaktadır:

“Bu dört hak Hak için Yâ Rab ayırma yârimi benden

Biri Mekke, biri tekke, biri külhan, biri zindan” (Öztelli, 1969: 70)

3.15.3. Dört Kapı

Alevi-Bektaşî inancında bütün tasavvufi oluşumlarda Hak yolunda ilerlemek isteyen bir canın yaptığı manevi yolculukta “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat” olmak üzere “dört kapı” olarak bilinen aşamalardan sırasıyla geçmesi gerekmektedir. Bu kapıların da on makamı vardır ve toplamda kırk makam etmektedir. Bu makamlar; insanın manevi ve ruhsal gelişimi için yapılacak eylemleri ve niyeti kapsamaktadır. Her bir kapı birbirinin hazırlık basamağını oluşturmaktadır. Süleyman Uludağ’a göre; şeriat, baba; tarikat, ana; marifet, oğul; hakikat, torun olarak bilinmektedir. Peygamber’in sözleri şeriat; hareketleri, eylemleri tarikat; hali marifet ve sırrı hakikattir. Aynı zamanda şeriat farz, tarikat vacip, marifet sünnet, hakikat fazilettir (2012: 110, 111). Alevi-Bektaşî inancında dört kapı ve kırk makam şöyledir:

3.15.3.1. Birinci Kapı: Şeriat

İnsanın manevi yolculuğunun başlangıcını temsil etmektedir. Bu kapıda kişi, dinî öğretilere bağlı kalarak arınma sürecine başlamaktadır. Âbidlerle¹⁶ özdeşleşen bu kapı, insanın kendisini Hak yolunda ve bu yoldaki ulu kişilere saygı duyarak eğitmesi gerektiği vurgulanan aşamadır. Bu kapının sahibi örnek yaşamı ve güzel ahlakıyla bilinen Hz. Peygamber'i esas almaktadır (Korkmaz, 2016: 617, 618). Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ında geçen şeriatın on makamı şöyledir:

“İman getirmek; ilim öğrenmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmamak, cenabetten temizlenmek; helal kazanmak ve ribâyı haram bilmek; nikah kıymak, hayız ve lohusalık hallerine riayet etmek; cemaat sünnetine riayet etmek; şefkatli olmak, temiz yemek, temiz giyinmek; iyiliği emredip kötülüğü menetmek” (Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, 2023: 30). Süleyman Metin ise bu makamları şöyle açıklamıştır:

İman (1. Makam): Allah'a, son Peygamber'e ve Kur'an'a, Ehl-i Beyt'e, Kur'an-ı Kerim'in ilettiği bütün anlamlara ve Kur'an'da geçen ayetlere, dört Peygamber ve dört kitaba, Hz. Muhammed'in son Peygamber olduğuna, meleklerle, Allah-Muhammed-Ali birliğine inanmayı içeren makamdır.

İlim (2. Makam): İki tür ilimden bahsedilen makamdır. İlki zahiri, görünen ilimdir. Burada insanlığa yarayan bütün ilimleri öğrenmek esastır. Diğer ilim ise batınıdır. Yani başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere kitaptaki ayetlerin zahiri ve batını anlamlarının olduğuna inanmak esası olmalıdır. Ayrıca her ilmin de batını ve zahiri anlamlarının olduğunu kabul edip doğru araştırmalar yapmak, öğretmek esastır.

İbadet (3. Makam): Cem ibadetlerine katılmak, bu ibadetlerdeki okunan duaları öğrenmek ve öğretmek, ibadet edeni rahatsız etmemek, hiçbir zaman kul hakkı yememek esastır.

Helal (4. Makam): Yenilen, içilen her lokma; öğrenilen ve öğretilen her bilgi, yaşam boyu helalden uzaklaşmamalıdır.

¹⁶ Âbid: Arapça. Kulluk eden, tapınan, kullar (Devellioğlu, 2002:4). “Şeriat kavmi olup saf yaratılışlıdır. Namaz kılar, oruç tutar, zekât verir, hacca varır, gaza eder, gusl edip nefsi arzularını terk ederler. Ancak kibir, hased, buğz ve düşmanlık gibi kötü huyları terk edememişlerdir” (Güzel, 2018: 418).

İkrar (5. Makam): Bu makama ermiş kişi, Ehl-i Beyt yolundan ayrılmamalıdır. İkrar vermenin sorumluluğunu iyi bilmesi esastır.

İrade (6. Makam): Kişinin aklını kullanırken edeplice hareket etmesi gerektiği, iradenin kötüye kullanılmasının olumsuz sonuçlarının bilinmesi ve iradeye sahip çıkılmasının şart olduğu makamdır.

Ehl-i sünnet (7. Makam): Haksızlıktan, yolsuzluktan uzak durmak; Hz. Muhammed'in hadislerinden ayrılmamak; eline, beline, diline sahip olmak, Ehl-i Beyt sevgisi ile yaşamak gerektiğini vurgulayan makamdır.

Şefkat (8. Makam): Allah'ın birliğine inanıp onun yarattığı bütün varlıklara şefkat göstermek ve hiçbir varlığı kırmamanın gerektiğini esas alan makamdır.

Arınmak (9. Makam): Bu aşamada kişinin bedenen ve ruhen Allah'a layık bir kul olarak yaşaması ve onun yüceliğini unutmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Emri Maruf (10. Makam): Bu makamda kişi, dünya ve ahiretle ilgili bütün öğrendiklerini öncelikle kendi nefsinde uygulamalıdır. Arif olmak, inancın bütün ilkelerini çıkar gütmeden öğretmek esası vardır (2014: 28-36).

3.15.3.2. İkinci Kapı: Tarikat

Allah'a ulaşmak içilen gidilen yol anlamında kullanılan tarikat; dört kapı içerisinde kişinin dinî görevlerini yerine getirmenin ötesine geçip inancın iç dünyasına yöneldiği aşamanın başlangıcını oluşturmaktadır. Dört kapının ikincisi olup zâhitlerle¹⁷ özdeşleşmiştir (Korkmaz, 2016: 665). Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat* 'nda bu kapının on makamı şöyledir:

“Tevbe etmek; mürid olmak; saç kesmek; nefsi olgunlaştırmak için mücadele etmek; hizmet etmek; korkmak; ümidvâr olmak; hırka, zenbil, makas, seccade, subha gibi emanetlere sahip olmak, onlardan ibret almak ve hidayete ermek; nasihat ve muhabbet sahibi olmak; aşk, şevk ve Allah'ın zenginliği karşısında kişinin kendisini fakir hissetmesi; can makamı” dır (Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, 2023: 30). Süleyman Metin ise tarikatın on makamını şöyle açıklamaktadır:

Tövbe (1. Makam): Talib¹⁸in şeriat makamında bilmeden yaptığı hatalardan dolayı pir önderliğinde toplanan cemaat karşısında tövbe ettiği aşamadır. Şeriatın son makamında arif

¹⁷ Zâhid: Tarikat kaymidir. Gece gündüz Allah'ı zikrederler. Her işe besmele ile başlarlar. Her işe Tanrı'nın adını yâd ederek başlarlar. Devamlı ümit ve korku arasında yaşarlar (Güzel, 2018: 418).

¹⁸ Talip: Tarikata yola girmek, Alevi-Bektaşî olmak isteyen kişi (Korkmaz, 2016: 647).

olması beklenen kişinin bilerek yaptığı hatalardan dolayı tövbesi kabul edilmemektedir. Geçmişten ders alınması gerektiği esasına dayanmaktadır.

Mürit (2. Makam): Talip olmak anlamında kullanılmaktadır. Tarikatın birinci makamında tövbe eden kişi; Pir ve cemaat tarafından sınanmakta, ona yolla ilgili görevler verilmektedir. Buradaki gaye, Hak-Muhammed-Ali birliğini ve Ehl-i beyt yolunu tam olarak öğrenmesi, anlamasıdır.

Bağımlılık (3. Makam): Talip bu aşamada; kafasındaki eksik düşünceleri bırakıp müridinin düşünceleri doğrultusunda hareket edeceğini göstermek gayesiyle önce başını tıraş eder. Giyimiyle de edepten ayrılmaması gerekir. Yani görünen anlamda pirini, batını anlamda yolu takip etmesinin gerektiği makamdır.

Mücahitlik (4. Makam): Allah yolunda cehd etmek anlamında kullanılmaktadır. Ehl-i beyt yolundaki yanlışlarla mücadele etmek, bu yol için her türlü fedakârlıktan kaçınmamak, Pirin verdiği görevleri yerine getirmek ve insanlık için yararlı işler yapmak amaçlanmaktadır.

Hizmet (5. Makam): Hak-Muhammed-Ali, Ehl-i beyt, yol ve insanlık için hizmet etme gereği bulunmaktadır. Talibe kabiliyeti doğrultusunda el vermek ifadesi kullanılmaktadır. Talip de hizmetleri doğrultusunda el almaktadır. Yani yapılan görevlere karşılık verilen makamdır.

Havf (6. Makam): Korunmak anlamına gelen bu makamda Ehl-i beyt yolunda ilerlemek için yanlış işlerden, kötülükten, haksızlıktan uzak durulması gerekmektedir. Allah'tan korkmak fikrine dayanan makamdır.

Ümit (7. Makam): İnançta ümitli olmak, Ehl-i beyt yolundaki Şeriat ve Tarikat kapısının altı makamını geçen talipte ümidin olmasının gerektiği makamdır.

Hırka (8. Makam): Hırka-ı Ali olarak bilinen bu makamda Pir, talibe hırka giydirir. Bu aynı zamanda Hz. Ali'ye sadık olduğunu göstermektedir. Talip de Hz. Ali'ye bağlılığını böylelikle de hak etmiş olmaktadır. Önemli olan aslında bu hırkayla talibin manevi olgunluğa ermiş olduğudur.

Muhabbet (9. Makam): Bu makamda tasavvuf konuları, Ehl-i beyt, Kur'ân-ı Kerim'in batını anlamları, Yedi Ulu Ozan üzerine günler süren söyleşiler yapılmaktadır.

Aşk (10. Makam): İlahi aşk üzerinde durulan makamdır (2014: 39-47).

3.15.3.3. Üçüncü Kapı: Marifet

Arapça bilgi beceri anlamlarına gelen bu kapı, insan-ı kâmil olma yolundaki üçüncü aşamadır. Ariflerle¹⁹ sembolleşmiştir. Tanrısal sırlara ulaşma mertebesidir (Korkmaz, 2016: 437). Bu kapının on makamı Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat* 'ında şöyle ifade edilmektedir:

“Edeb, korku, perhizkârlık, haram olanlardan sakınma, takva sahibi olmak; sabır; utanmak, cömertlik; bilgi sahibi olmak; miskinlik, benlikten geçip kişinin kendini Allah’a vermesi; marifet sahibi olmak, Allah’ı bilmek; kişinin kendini bilmesi” (Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, 2023: 31). Süleyman Metin ise bu kapının makamlarını şöyle açıklamaktadır:

Edep (1. Makam): Nezaket, zariflik, iyi terbiye, usullere uymak makamıdır.

Ar-Arınmak (2. Makam): Marifetli insan olmak için kişinin içini, niyetini temiz, arı tutması gereken makamdır. Yanlış bir hareket yapılmaması beklenmektedir.

Perhiz (3. Makam): İncitici sözlerden uzak durmak esasına dayanmaktadır. Dini anlamda yasak olan her şeyden, riyadan, yalandan, hileden, iftiradan, zinadan, kul hakkını yemekten uzak durmak amaçlanmaktadır. Yani insanı incitecek her türlü kötülüğe karşı perhiz yapmak anlamındadır.

Sabır (4. Makam): Kanaat etmek ve her şeyin fazlasını dilememek anlamında olan bu makamda, nefesine hâkim olma esası bulunmaktadır.

Cömertlik (5. Makam): Paylaşma duygusuyla ilgili olan makamdır. Kâmil insana yakışan cömertlik ve bunun temelindeki sevgidir.

Marifet (6. Makam): Manevi tecrübelerle öğrenilen ilimler, kişide kabiliyet oluşturmakta, insanın kendisindeki marifeti görmesi, Hakk’a ve gerçeklere yakışır şeyleri yapmasının beklendiği makamdır.

Halim (7. Makam): Mürşid, kendine bağlı olarak yetişen kişiye karşı yumuşak huylu olmalıdır.

Miskinlik (8. Makam): Yunus Emre'nin kendisi için de kullandığı miskin ifadesinden kasıt, kendi varlığındaki yanlışlardan uzaklaşan kişinin çevreye karşı hoşgörülü ve okyanusun suları gibi sessiz, sakin oluşudur. Bu makamda boş ve yanlış olan şeyler bırakılmalıdır.

¹⁹ Ârif: “Marifet kavmidir. Su gibi temiz ve arıdırlar. Takva üzerinde olan ârifler kibir, öfke, kin, düşmanlık ve gıybetten uzaktırlar. İbadetleri tefekkür ederek dünyayı ve maddî olanı terk etmektir” (Güzel, 2018: 419).

Doğruluk (9. Makam): Bu makamda vicdanın önemi üzerinde durulmaktadır. Marifet kapısına gelmiş olan canın iyi ve kötüyü ayırt etmesi beklenmektedir.

Can/Öz Olmak (10. Makam): Yaşamın özüne ulaşmayı hedefleyen makamdır. İnsanlar bu makamlardan eğitilip geçtiklerinde yaşamın ruhuna ulaşmış olur. Bu makamda esas olan, kişinin içindeki hakikate ulaşp gerçek özü ortaya çıkarmasıdır (2014: 49-60).

3.15.3.4. Dördüncü Kapı: Hakikat

Bu kapı, insan-ı kâmil olma aşamalarının sonuncusudur. Muhiplerle²⁰ sembolleşen bu kapı Allah'ı görmek, tanrısal âlemin kudretinde erime aşaması olarak bilinmektedir (Korkmaz, 2016: 298). Bu kapının on mertebesi Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ında şöyle geçmektedir:

“Toprak gibi mütevazı ve verimli olmak, bütün herkese aynı gözle bakıp ayıplamamak, kimseyi ayıplamamak, elinden gelen her iyiliği yapmak ve yerine getirmek, dünyadaki her şeyin ve herkesin kendisinden güvende olması, mülkün mutlak sahibi Allah'a karşı itaatkâr olmak, ona olan muhabbetini göstermek, sohbet etmek ve hakikat sırlarını söylemek, seyr ü sülûka girmek, sır saklayabilmek, Allah'a yalvarıp yakarmak, Allah'ın varlığını müşahade etmek ve ona ulaşmak” (Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, 2023: 31). Süleyman Metin ise bu makamları şöyle açıklamaktadır:

Turaplık (1. Makam): Kişinin mütevazı olması gerektiğini esas alan makamdır.

Birlik (2. Makam): Bütün 72 millete aynı gözle bakmak esasına dayanmaktadır fakat buradaki bakış iyi ile kötü insanı da bir tutmamaktır.

İyilik (3. Makam): Kişiden beklenen şey daima iyilikte bulunmasıdır.

Rıza (4. Makam): Özü sözü doğru olan kişilerden Allah razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuştur²¹ düşüncesinin hâkim olduğu makamdır.

Nurlanmak (5. Makam): Göklerin ve yerin nuru olan Allah, dilediğini kendi nuruna yönlendirir²² düşüncesi hâkimdir.

²⁰ Muhib: Hakikat kavmidir. “*Teslim ve rıza üzerindedirler. Bunlar herkesin anlayamayacağı bâtinî meseleleri anlayan mana kavmidirler*” (Güzel, 2018: 419).

²¹ “*Bugün doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür. Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır* (5. Mâide: 119).

²² “*Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandilde bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacaktır.*

Hal (6. Makam): Hal ve gidişatın iyi olması aslında insanın yedi nefsi emareden uzaklaşmış olması, içi ve dışının temiz kalması esasına dayanmaktadır.

Sır (7. Makam): İlahi sır, Sırr-ı Rubübiyyetin kastedildiği bu makamda Allah'ın seçtiği kullarla arasında sırlar olduğu ve buna nail olan kişilerin sırr-ı tecelliyata ermiş olacağı üzerinde durulmaktadır.

Tecelli (8. Makam): İlahi kudretin görünmesi anlamına gelip kulun kalbinde hakikatin bilinmesi aşamasıdır.

Münacat (9. Makam): Tanrı'ya yalvarmak anlamına gelen bu ifadeyle anlatılmak istenen, bu makamda Tanrı ile yapılan sohbetir. İnsan-ı kâmil olmanın en üst noktası bu makamdır.

Müşahede (10. Makam): İnsanın gönlünde sadece Allah'ın olduğu makamdır. Onunla dolup taşmaktır (2014: 65-72).

Bu dört kapı ile ilgili birçok benzetme ve simge kullanılmıştır:

“Şeriatte insanoğluna abîd denir. Simgesi, havadır. Tarikatta ise insanoğlu zahîddir. Simgesi ateştir yani tarikata ham olarak girilir ve pişmiş olarak çıkılır. Marifette ise insanoğlu ariftir, dervîştir. Simgesi sudur. Su arıdır. Hakikatte ise insanoğlu, muhibdir; simgesi topraktır. Yani Allah dostudur. Bütün dünyevi şeylerden arınmış, pâk olmuştur. İnsanoğlunun insan-ı kâmil olabilmesi için bu dört kapı, 40 makamdan geçmesi gerekmektedir” (K. K 1).

Arifler, bu dört kapının daha iyi anlaşılıp yorumlanabilmesi için bu kapılara şöyle benzetmeler de yapmaktadır:

Şeriat için; kış, deri, kiraz, ateş, çocukluk, anadan doğmak, ana rahmi

Tarikat için; güz, et, erik, hava, gençlik, ikrar vermek, dünyaya gelmek

Marifet için; yaz, kemik, üzüm, su, olgunluk, nefsini bilmek, dünyada durmak

Hakikat için; ilkbahar, ilik, ceviz, toprak, kemâlet, Hakk'ı kendi varlığında bulmak, dünyadan geçmek (Metin, 2014: 24, 25).

Abdurrahman Güzel; dört kapı kırk makamı tasavvufta *eğitim sistemi* olarak adlandırmıştır (2018: 391). Bu manevi kırk basamaklı yolu tamamlayan kişi, tek bir can

Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (24. Nûr:35).

olarak bu yolculuğa başlamış; içi Peygamberler, Kur'an-ı Kerim ve Allah sevgisi ile dolmuştur. Allah yolunu bilen, gösteren Peygamberler, rehberler, pirler aracılığıyla da bu yolda ilerlemiştir. Bundan sonra Kul Nesimî'nin de belirttiği gibi gönlünde de fikrinde de dilinde de Allah var olmuştur:

“Bir idim vardım ummana erdim

Yana yana zikredelim Allah'ı”

(Öztelli, 1969: 27)

Hurufiler de şariat kapısını Alevilikteki gibi ele almaktadır. Onlara göre şariat, hakikatin aynası olup hakikat da şeriattan çıkmaktadır. Şariatla kasıt Hz. Muhammed'in şariatına itibar etmektir. Fazlullah namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerle, emir ve yasakları yerine getirmekle bunu açıklamaktadır. Hakikate da iman ve ibadetin asıl manasını anlayıp ibadetlerin yerine getirilmesiyle ulaşılmaktadır. Yani 28 ve 32 ilahi harfin sırrını anlayıp kendi vücudunda da bunu keşfetmenin yanında hac, namaz, tavaf gibi ibadetlerle de desteklenmelidir (Usluer, 2023: 226, 227).

Kul Nesimi dört kapıyı sayarak Hz. Ali'de dört kapının özelliklerinin olduğunu yani aslında onun insan-ı kâmil olduğunu; Allah, ilim ve Kur'an'ın sırlarını taşıdığını belirtmektedir. “*Kesin elde edilmiş bilgi*” anlamına gelen “ilm-el yakîn” (Yılmaz, 1992: 77), ile de bu düşüncesini pekiştirmektedir:

“Hem şariat, hem tarikat, hem hakikat, mârifet

Ayet-i ilm-el yakîn ilm ile Kur'andır Ali”

(Öztelli, 1969: 55)

3.15.4. Dört Kitap

Allah dört Peygambere kutsal kitap göndermiştir: Hz. Muhammed'e Kur'ân, Hz. İsa'ya İncil, Hz. Mûsâ'ya Tevrat, Hz. Dâvûd'a Zebûr. Bazı peygamberlere de suhûf olarak bilinen küçük kitaplar vermiştir: “*Hz. Âdem'e 10 yaprak, onun oğlu Hz. Şit'e 50 yaprak, Hz. İdris'e 30 yaprak, Hz. İbrahim'e on yaprak*” (And, 2022: 117).

3.15.4.1. Kur'an-ı Kerim

İslâm dininin kutsal kitabı olan Kur'an, “*Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik*” (12. Yusuf: 2) ayette belirtildiği üzere Arapça indirilmiştir. En son indirilen kitaptır. “Kerîm” sıfatıyla da anılmaktadır. Herhangi bir kavim değil bütün insanlar için indirilmiştir. 114 sûre, 6666 ayetten oluşmaktadır (Pala, 2022: 278). Kur'ân-ı Kerim'in inişi, yirmi üç yıl sürmüştür. İlk sûre Fatihâ, son sûre Nâs'tır ve ilk inen ayetler Alak suresinin baş kısımlarıdır. Sûrelerin bazıları Mekke'de bazıları Medine'de nazil olmuş, 86'sı

Mekki, 28'i Medeni'dir. Allah'ın birliği, iyiliği, ahiret, amellerin karşılığı, insanlığın eşitliğine y6nelik ahlak bilinci oluşturmayı ama7layan ayetler ağırlıktadır. Kur'an'ın "Mushaf, N6r, Kitap, Furkan, şif6, Zikir, Kel6m, El-urvet'6l-v6sk6" gibi adları ve sıfatları bulunmaktadır (G6nd6z, 2007: 37-40). Hz. Ebubekir d6neminde kitap haline getirilip Hz. Osman zamanında 7oğaltılmıştır.

Divan şiirinde şairler Kur'an ayetlerinden olduk7a yararlanmıştır. Ayrıca sevgilinin boyu, kaşı, g6zelliğini ifade etmek i7in daha 7ok "Mushaf" kelimesi tercih edilmiştir (Pala, 2022: 278). Kul Nesim6 şiirlerinde Kur'an, Mushaf ve yedi harfle Kur'an-ı Kerim'i anımsatan ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an ayetlerinden bazı kısımları da şiirlerinde kullanılmaktadır.

3.15.4.2. İncil

Hristiyanlıkta Kutsal kitap i7in "Bible" (Kitab-ı Mukaddes) ifadesi kullanılmaktadır. Eski ve Yeni Ahit olarak iki b6l6mden oluşmaktadır. Eski Ahit'te Hz. Musa'nın Tanrı ile yaptığı, Yeni Ahit'te ise Hz. İsa'nın havarileriyle yaptığı son akşam yemeğindeki s6zleşmeler ifade edilmektedir. Markus, Matta ve Luka, Yuhanna, Q ve Tomas olarak d6rt İncil bulunmaktadır. Aslında isimsiz olarak kaleme alınmışlardır. İlk İncil Markus İncili'dir. Hz. İsa'nın fiil ve s6zlerini i7eren bu d6rt İncil'de g6r6len konular ř6yledir: İsa'nın fiil ve s6zleri, 7armıha gerildiğinde yaşadığı acılar, İsa'nın 6ld6kten sonra sevenlerine g6r6nd6đ6ne dair s6ylentiler Matta, Luka, Yuhanna'da ge7er. Ayrıca onun doğumu, 7ocukluğu ile ilgili bilgiler Matta, Luka'da yer almaktadır. V6c6da gelmeden 6nceki haliyle alakalı bilgiler de yer almaktadır, Yuhanna'da yazılmaktadır. Matta İncili'nde Hz. İsa'nın kendisinin yalnızca Yahudilere g6nderildiği ge7mektedir (Aydın, 2007: 78-86). İncil'in bozulmalara uğradığı s6ylenmekte ve ger7ek İncil'in elde olmadığı da belirtilmektedir (Pala, 2022: 232). İncil, Kur'an-ı Kerim'de de ge7mektedir.

3.15.4.3. Tevrat

"Tanah" adıyla da anılmaktadır. Tevrat (Tora), Peygamberler (Neviim), Kitaplar (Ketuvim) olarak 67 b6l6mden oluşmaktadır. Mişna ve Gemera, Tanah'ın tefsirleridir. Yahudi anlayışına g6re bunlar da vahiy kaynaklı olarak kabul edilmektedir. Kur'an'da Tevrat ge7mekte fakat Tevrat'ın verildiği peygamber adı ge7memektedir. Kutsal kitaplar i7erisinde en 7ok tartışılan kitaptır. Tartışma nedenleri daha 7ok aslının korunup korunmadığı; vahyi, 6slubu, yazılışı bakımından bilgi hatalarının olduğuna d6n6k olarak

gösterilmektedir (Adam, 2007: 222, 223). Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat; 39 cüzden, oluşmaktadır. Âlemin yaratılışından başlayarak Yahudilerin Mısır'dan çıkıp Kenân'a gelişleri ve Hz. Musâ'nın vefatına kadar süren olayları anlatmaktadır. Bugünkü Tevrat'ın ilahi Tevrat ile bir ilgisinin olmadığı çünkü değişik kaynaklardan derlendiği söylenmektedir (Pala, 2022: 455).

3.15.4.4. Zebûr

“Mezâmîr” olarak da adlandırılan, kutsal emirlere yer veren kitaptır. 150 sure yer almaktadır. İçerisinde şiirler de bulunmaktadır. Sesinin güzelliğiyle bilinen Davud peygamberin bu şiirleri okuduğunda herkesi imana getirdiği söylenmektedir. Sonradan değiştirildiği de bilinmektedir (Pala, 2022: 489). Kur'an-ı Kerim'de Zebur geçmektedir.

Divan şiirinde Zebur Hz. Davud ile anılmakta ve onun güzel sesiyle okumasından dolayı, şair de kendi şiirlerini okuduğunda bu ilişki kurulmaktadır (Pala, 2022: 489).

Hurufiler Kur'an'ı insan olarak değerlendirmektedir. Kutsal kitabın başında yazılan bismelenin gayri mükerrer harfleri ve noktalarının toplamı 14 etmekte, bu da insanın yüzündeki 14 hatta işaret etmektedir. Bu nedenle insanın yüzüne özellikle önem vermektedirler (Usluer, 2023: 331, 333). Hurufî metinlerinde Allah'ın kutsal kitaplarına rastlanmaktadır. Kul Nesimî de bazı dizelerinde dört kitabın öneminden ve Allah yolunda gidilirken şeytanın düşünebileceği kötülüklerden uzak kaldığını belirtmektedir:

“Bize dört kitaptan haber verildi

Kâmil olduk akıl başa derildi

Kâfir Şeytan merdut oldu sürüldü

Hakkın dergâhından sürelden beri”

(Öztelli, 1969: 28)

Kul Nesimî dört kitabı hak kitap olarak görür ama Kur'an-ı Kerim'i diğer kitaplardan üstün tutmaktadır. Bedri Noyan “dört kitap” ile ilgili şu dörtlüğü kullanmıştır:

“Hakikat yolunda isyanım çoktur

Kalbimde benliğin asârı yoktur

İncil, Tevrat, Zebûr dört kitap haktır

Lezzeti âyat-ı Kur'an'dan aldım”

(Noyan, 1969: 5314)

3.15.5. Dört Melek

Melek, Arapça bir kelime olup “Dinsel inanca göre, Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına inanılan manevi varlık, göksel güç” (Korkmaz, 2016: 416), olarak ifade

edilmektedir. Günlük hayatta daha çok iyi olma özelliğine vurgu yapılan meleklerin Allah'ı sürekli zikrettikleri, yemeyip içmedikleri, cinsiyetlerinin olmadığı, hiçbir yaratılmışı benzemediklerine dair nitelikleri de bulunmaktadır. Bu meleklerden dördü büyük melek olarak bilinmektedir. Bunlar; Azrail, Cebrail, İsrâfil ve Mikâil'dir. *“Cebr, İsrâf, Mik 'kul' anlamına gelir. 'Îl' eki ise Allah'tır. Böylece bunların hepsi Allah'ın kulu demektir”* (And, 2022: 283).

Dört büyük meleğin özellikleri ise şöyledir:

3.15.5.1. Azrail

Bu melek, “Melekü'l-Mevt” (ölüm meleği) olarak Kur'an'da geçmektedir: *“Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”* (32. Secde: 11). Azrail'in canlıların ruhunu alma görevi, şu rivayete dayandırılmaktadır: Allah, dört meleğe yeryüzünden toprak almalarını söylemiş, Azrail dışındaki melekler toprağın yalvarmasına dayanamayıp boş gelmiş ama Azrail, Allah'ın tekrar emretmesi neticesinde onların yalvarmasına rağmen toprağı almış. Bunun üzerine Allah tarafından can almak ile vazifelendirilmiştir (Pala, 2022: 50). İmam Bakır'a göre Azrail; Venüs'e tabii olup onun emirlerini yerine getirmektedir. Her canlının Venüs zamanına göre canını almaktadır. Ayrıca Azrail, tat almayı temsil etmekte, bütün tatları alma özelliği taşımaktadır (Kaygusuz, 2009: 244, 245). Tasavvufta ise marifet aşamasını belirten âlem-i lahutu temsil eden melek olarak bilinmektedir (Korkmaz, 2016: 118).

3.15.5.2. Cebrail

Cebrail'in İslâm inancı ve kültüründe, Türk edebiyatında oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Cebrail; Allah ve Peygamberler arasında aracılık yapmakla, Allah'ın emir ve vahiylerini tebliğ etmekle görevlendirilmiş melek olarak bilinmektedir. İskender Pala'ya göre; vahiyler, Peygamber'in kalbine inmiştir. Bazen Cebrail insan kılığında görünmüştür (2022: 84). Esat Korkmaz'a göre Cebrail, Hz. Peygamber'in içgüdüsel zekâsıdır. Tasavvufta şariat aşamasındaki âlem-i ceberutu simgelediği kabul edilmektedir. Bir rivayete göre Âdem ile musahip olan melektir²³ (2016: 148). İmam Bakır'a göre; Cebrail, işitme duyusuyla ilişkilendirilmektedir ve inanan insanların sözlerini, melekler âleminin ilimlerini, insanların,

²³ “Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in musahipliği insanlığın yaradılış söylencesiyle bütünleşmiştir. İnanca göre Yer ile Gök yaratılırken Cebrail, Âdem'in belini bağlar. Böylece musahip olur. Bunu kutlamak için Tanrı buyruğuyla melekler, Âdem'e bir kap içinde helva ve taze ekmek sunarlar. O sırada Havva yeryüzünde yoktur fakat Âdem bunu hisseder ve bir parça lokma da Havva Anamıza saklar” (Korkmaz, 2016: 484).

kuşların güzel veya çirkin bütün seslerini duymaktadır (Kaygusuz, 2009: 244). Cebrail ile ilgili Kur'ân'da: “(Ey Peygamber’in eşleri) Eğer siz ikiniz Allah’a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de salih mü’minler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar.” (66. Tahrîm: 4) geçmektedir. Ayşe Çelebioğlu’na göre; Mirâç olayında Sidretü’l-münteha adıyla bilinen sınıra Hz. Peygamber ulaşmıştır. Bu yer, yaratılmışların ulaşabileceği son nokta olarak bilinmektedir. Hz. Peygamber Cebrail ile buraya gitmiş, kabe kavseyn yolculuğunu sadece refrefle devam ettirebilmiştir. Sidretü’l-münteha Cebrail’in yeridir (2019: 84). Dinî yorumların yanı sıra divan şiirinde en çok adı geçen melek olarak da bilinmektedir. Cibrîl, Cibrîl-i Emin, Hümâ-yı Kudsî, Bülbül-i Kudsî, Tavus-ı Arş gibi adlarla da şiirlerde bahsi geçmektedir. (Pala, 2022: 84).

3.15.5.3. İsrâfil

Hz. Âdem’e ilk secde eden melek olarak bilinmektedir. Kıyamet gününün geldiğini surunu üfleyerek bildirmekle görevli melektir. “Sura üflenir ve Allah’ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir defa daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar” (39. Zümer: 68). “Allah bir nesneyi yaratmak istediğinde bunu kaleme buyurur, kalem onu İsrâfil’in gözleri arasındaki levh-i mahfuza yazar, İsrâfil de bunu Mikâil’e bildirir” (And, 2022: 279). Koku alma duyusunu temsil etmekte, dünyadaki her kokuyu alması ile bilinmektedir (Kaygusuz, 2009: 245). İsrâfil, Tarikat yolundaki hakikat aşaması olarak âlem-i nasutu simgeleyen melektir (Korkmaz, 2016: 381). Kurân-ı Kerim’de İsrâfil’i hatırlatan ayet şöyledir: “O halde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin (İsrâfil’in benzeri görülmemiş) bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.” (54. Kamer: 6, 7).

3.15.5.4. Mikâil

İnsanların bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirilmiştir. Aynı zamanda doğa olaylarında özellikle yağmurlarda etkili olduğuna inanılmaktadır. Bereket getirmektedir. Tarikatta, tarikat aşamasını gösteren âlem-i melekudu simgelemektedir (Korkmaz, 2016: 467). Mikail görme duyusunu temsil etmekte, yazılardaki her şeyi ve dünyadaki renkli, güzel, genç, yaşlı her şeyi görmektedir (Kaygusuz, 2009: 245). Kur’ân-ı Kerim’de “Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikâil’e düşman

olursa bilsin ki Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır” (2. Bakara: 98) geçmektedir. Mikâil, Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya göre; Bahr-i Mescûr’daki²⁴ kızgın denizleri gözetlemekle ve yağmurların yağışını idare etmekle de görevlidir (Zengin ve Cengiz, 2021: 42).

Kul Nesimî’nin şiirinde dört melekten Mikail’in ismi geçmemektedir fakat tabiat olayları Mikailî hatırlatmaktadır. Kul Nesimî’de Azrail’in can alışı, Cebrail aracılığıyla vahyin gelişi ve Kur’an’ın inişi, İsrâfil’in Allah’ın hizmetini bekleyip görevini yerine getirişini belirten dizeleri şöyledir:

“Gece hizmette İsrâfil, alur ervâhı Azrâil

Nüzul-i Vahy-i Cebrâil, bize indirdi Kur’ân’ı” (Öztelli, 1969: 58)

3.15.6. Dört Mezhep

Ahmet Turan’ın, İslam Mezhepleri Tarihi adlı kitabında açıkladığına göre; mezhep, Arapça kökenlidir ve “gidilen yol” anlamına gelmektedir. İslâmiyet’te İtikadî, Siyasi, Fıkhi olmak üzere üç mezhep bulunmaktadır. İtikadi mezhepler, inancın temel meselelerinden çok kelâmcıların ayrıştıkları meselelerde ortaya çıkan mezheplerdir. Siyasî mezhepler, halifenin seçim şekli ve benzer meselelerde ayrışılan mezheplerdir. Fıkhi mezhepler, insanların münasebetlerini, Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye ile açıklayan mezheplerdir. Dört mezhep ile kastedilen Fıkhi olanlardır. Müslümanlar için hayır kaynağı olan mezheplerdir. Bu dört mezhep şöyledir:

3.15.6.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebinin, doğuşu ve yayılmasında Irak bölgesindeki rey ekolüyle bağlantısı büyük önem taşımaktadır. Ali Bardakoğlu’na göre; temelleri Küfe şehrinde Hz. Ömer döneminden başlayarak ilim ve kültür faaliyetleri ile atılmıştır. Zamanla bu yerleşim yeri Abdullah b. Mes’ûd, Hz. Ali gibi sahabenin ve talebelerinin bulunduğu merkeze dönüşmüştür. Bu sahabenin Kur’an ve hadislerle ilgili bilgileri, hoca-talebe ilişkileriyle aktarılmış ve zamanla farklı yorumlar geliştirilmiştir. Ayrıca İbrahim en-Nehaî gibi dönem fakihleri “Irak fıkhi” olarak bilinen ekolü başlatmıştır. Hanefî mezhebi de bu rey geleneği etkisinde gelişmiş, Ebû Hanîfe’nin fıkıh anlayışı da bu rey geleneğiyle şekillenmiştir. Hanefî fıkının iskeletinin oluşumunda Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in büyük etkisi olduğu

²⁴ “Tûr’a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba, “Beyt-i Mamur’a” yükseltilmiş tavana, kaban denize and olsun ki şüphesiz Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir (52. Tûr: 1-7).

söylenmektedir. Onların eserleri ve Ebu Hanîfe'nin öğrencilerinin çalışmaları bu mezhebin sistemleşmesinde ve sonraki nesillere aktarımında büyük rol oynamıştır. Ayrıca değişik mezhep taraftarlarının yaptıkları tartışmalar da bu mezhebin oluşumunda etkili olmuştur. Yine bu mezhebin yayılışında Selçuklu ve Osmanlı devletinin etkisinin de çok olduğu söylenmektedir. Özellikle Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in atadığı Hanefî kadı ve imamların da bu mezhebin pek bilinmediği yerleşim yerlerinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Hanefî mezhebinin genel İslâm hukuku prensipleri etrafında hareket ettikleri söylenebilir. Kıyas, sahabî kavî-i icma, kitap ve sünneti şer'i delil olarak kullanmışlardır. Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere, hadislere de önem vermişlerdir. Ancak hadislerin doğruluğu konusunda Kur'an ayetlerine göre daha çok tartışma konusu olmuşlardır (1997: 1-21).

3.15.6.2. Mâlikî Mezhebi

Hicrî ilk asırda Medine'de ortaya çıkan ehl-i Hicaz fikhî, Mekke ve Medine sahabe ve tabîleri tarafından oluşturulmuştur. Mâlik b. Enes, Hicaz fikhının önemli temsilcilerinden olmuştur. Kendisi Medine'de doğmuş ve sahabenin eğitim verdiği ortamda yetişmiştir. Onun öğretileri zamanla Malikî mezhebi adıyla toplanmıştır. Bu mezhep, özellikle Endülüs'ten Doğu Afrika'ya kadar etkili olmuştur. Mâlikî mezhebi; Kur'an ve sünnetten sonra sahabenin icmai ve Medine örfüne dayanmaktadır. Malik b. Enes'in hadisleri seçmesi ve onları yorumlama tekniği bu mezhebin temel özelliğini oluşturmaktadır. Bu nedenlerle Maliki mezhebi İslâm hukukunda önemli bir yer tutmaktadır (Kaya, 2003: 519-535).

3.15.6.3. Şafîî Mezhebi

Medine merkezli ehl-i Hicaz fikhî ile Küfe merkezli Irak fikhını yakından inceleyen, sentezleyen ve kendi fikhî metodunu oluşturmaya çalışan İmam Şafîî'nin adıyla bilinen mezheptir. Fikhî kaynaklarını Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas oluşturmaktadır. İmam Malik, Şafîî'nin hocalığını yapmıştır. İmam Şafîî'nin de talebeleri onun görüşlerinin yayılmasında etkili olmuştur. Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel, Za'ferânî, Ebû Ali Hüseyin b. Ali el- Kerâbîsî bu öğrencilerinden fikirlerini yayma anlamında etkili olanlarıdır. Kavî-i Cedîd döneminde Büveytî, Müzenî, Harmele b. Yahya gibi talebeleri etkili olmuştur. Bu mezhebin yayılışı iki nedene dayandırılmaktadır. İyi yetişmiş fakihlerin tedris faaliyetleri etkisiyle ve bu faaliyetlerin yanı sıra idarî görev almalarıyla gerçekleşmiştir. Bu mezhep, İbn ü Süreyc etkisiyle oluşumunu tamamlamıştır (Aybakan, 2010: 233-247).

3.15.6.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebi, Sünnî İslam'ın dört büyük fikhî mezhebindendir. Ahmed b. Hanbel'in öğretilerine dayanmaktadır. Hicaz ve Irak bölgelerindeki fikhî hareketlerden doğmuştur. Ahmed b. Hanbel özellikle hadislerin doğruluğuna önem vermiş, hadisler konusunda oldukça fazla bilgi sahibi olmuştur. Bu mezhebin ortaya çıkışında Irak ekolüne karşı onun hadis merkezli tutumu etkili olmuştur. Bu bakımdan hadisleri değerlendirme şekli diğer mezheplerden ayrılmaktadır. İslâm hukukunun kaynakları konusunda diğer mezheplerden farkı bulunmamaktadır (Koca, 1997: 525-547).

Kul Nesimî şiirinde geçen beytinde dört büyük mezhepten ayrılanları küfre düşenler olarak ele almaktadır:

*“Düşenler işbu küfr içre bu dört mezhepten el çeksün
Ki bu din-i Muhammed'dir kabul etmez müselmanı”* (Öztelli, 1969: 57)

3.15.7. Dört Nesne

Kul Nesimî şiirinde Allah'a bağlılığını ve sevgisini dört nesne ile anlatmak istemiştir. Allah'a uzak ve ondan ayrı oluşu ile ona olan hasretini, onun için acılı inleyişlerini, feryat ve figan edişini yine dört nesne ile Allah'ın güzelliği, iyiliği, cennet bağışlaması ve cennetin bekçileri olan melekleri ifade etmiştir. Ayrıca Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'an'ı da dört nesne içinde saymaktadır:

*“Sana gönül vereliden bana dört nesne yâr oldu
Biri hasret, biri fırkat, biri nâlân, biri efgan”* (Öztelli, 1969: 70)

*“Cemal-i vasfın ey dilber bu dört nesneyle zeyn olmuş
Biri hasret, biri fırkat, biri nâlân, biri efgan”* (Öztelli, 1969: 70)

*“Bu dört nesne sana mahsus, senin, her kimseye yoktur
Biri hüsnün, biri hulkun, biri cennet, biri Rıdvan”* (Öztelli, 1969: 70)

*“Bu dört nesneleri tutsun seni her kim ki severse
Biri Tevrat, biri Zebûr, biri İncil, biri Furkan”* (Öztelli, 1969: 70)

3.15.8. Dört Tabâyî / Dört Ana (Tabai-i Erbaa, Anasır-ı Erbaa)

Anasır-ı erbaa birçok genel görüşe göre doğanın temel unsurları olup doğal düzenin anlaşılmasında rol oynamaktadır. İnsanlar ve doğa bu unsurlara göre dengede ve etkileşim içinde bulunmaktadır. Dört tabayî olarak da bilinen bu unsurlar; ateş, su, hava, topraktır ve özellikleri şöyledir: Ateş; kuru, sıcaktır. Hava; sıcak, rutubetlidir. Su; rutubetli, soğuktur. Toprak; soğuk, kurudur. Dört unsur *ümmehât-ı erbaa-i süfliye*dir ve dört ana olarak anlam kazanmıştır (İsen ve diğ. 2014: 328). İmam Bakır'ın *Ummü 'l-Kitab* 'ta yer alan düşüncelerine göre ateşin karşılığı, ciğerdeki kırmızı karışımdır. Toprağın karşılığı göğüsteki siyah karışım, suyun karşılığı damarlardaki sıvı olup hava ise kandır. “*Su, nemdir; hava, kandır; ateş, safradır; toprak, sevdadır*” (Kaygusuz, 2009: 204, 230).

Tasavvufta ise nefsin dört mertebesi anasır-ı erbaaya benzetilmektedirler. Şöyle ki:

*Nefs-i emmâre*²⁵ ateş,

*nefs-i levvâme*²⁶ hava,

*nefs-i mülhime*²⁷ su,

*nefs-i mutmainne*²⁸ toprakla ilişkilendirilmektedir (Uludağ, 2016: 40-41).

Bu mertebeler, aynı zamanda “Dört Kapi” başlığında anlattığımız gibi dört kapıya benzemektedir. Kişi önce kendi nefsinin farkındadır sonra kendindeki eksik ve yanlışlardan pişmanlık duymaya başlar, Allah yolunda ilerleme isteği uyanır ve ruhaniyete yönelir. *İmam Cafer Sadık Buyruğuna* göre; Nefs-i emmâre, Allah'ı reddeden zalimlerle ilişkilidir. Çünkü bu kişilerin cehil, kibir, öfke, üzüntü, çekememezlik, nefesine düşkün olmak, isyankârlık, kin gütmek, küfür gibi özellikleri bulunmaktadır. Nefs-i levvâme rüzgârla ilişkilidir. Buradaki özellikler; zahitlik, takvalık, ubudiyet, Tanrı'ya boyun eğmek, Allah'tan korkmak, namazı bırakma, Hac, oruç, zekât, abdesttir. Nefs-i mülhimenin uzantısı sudur. Özellikleri şöyledir: Akıl, hikmet, ilim, öğüt, fikir, hayır, kemal, erdem, affetme, cömertliktir. Nefs-i mutmaine toprakla ilişkilidir. Allah cenneti oraya kurmuştur. Toprak, Âdem ile bilinmektedir (Bozkurt, 2020: 140-141).

²⁵ Hakikat yolcusunun kendi nefsi emrinde olduğu makamdır (Bozkurt, 2020: 140).

²⁶ Hakikat yolcusunun öz benliğini kaybetmeye başladığı, pişmanlık duymaya başladığı makamdır (Bozkurt, 2020: 140).

²⁷ Hakikat yolcusuna ilhamın geldiği makamdır (Bozkurt, 2020: 141).

²⁸ Hakikat yolcusunun ruhaniyete yöneldiği, kabiliyeti doğrultusunda keşiflerde bulunduğu makamdır (Bozkurt, 2020: 141).

Edebiyatımızda da şairler, bu dört unsura büyük bir yer vermiştir. *Garipname*'de bu dört unsurun doğada ve insan bedeninde görevlerinin olduğunu belirtmektedir. O da doğanın düzenini hatta yaratılışı bu dört unsurla anlatmaktadır. Ona göre; Allah, ilkin akl-ı küllü, ondan da dört büyük kulu yaratmıştır ve dünyaya da her birini direk yapmıştır. Bu temeller; su, hava, ateş, topraktır. Her birinin bir görevi vardır. Biri ovaları, bağları yeşertir; biri ışığı ile yer, gök ve bütün dünyayı parlatır. Diğeri yeryüzünün süpürgecisi olup yeryüzünü hem sular hem süpürür ve temizler. Diğeri de kararlı ve sabit bir duruşa sahiptir. Bu dördü kıyamete kadar birbiriyle uyumlu ve arkadaşır. Vücudun da bütün gıdaların da özü bu dört unsur oluşturmaktadır. Mideyi ısıtıp karıştırma etkisi oluşturan ateştir. Güneş de ateştir ve yediklerimizi o besler. Hava nefestir. Su; yüzü aydınlatır, tazelik verir, suyla yıkanılır, abdest alınır. Toprak, insan için durak ve taht yeridir ve insanın yüzü topraktan yaratılmıştır (Yavuz, 2000: 377-385). *Risâletü'n-Nushiyye*'de Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak verilen bilgilere göre; Allah'ın emriyle önce toprak sonra su yaratılmıştır. Toprak ve suyun karışımıyla balçıktan Âdem, havanın hareket etmesiyle de Âdem'in bedeni oluşmuştur. Ateşle beraber Âdem'in vücuduna ruh girmiştir. Ayrıca toprak, su, hava ve ateşle ilgili verilen bazı özelliklere göre; toprakla sabır, iyi huy, saygı ve Allah'a dayanma; su ile berraklık, iyilik, mutluluk, cömertlik; hava ile yalancılık, acelecilik, arzuya kapılma, ikiyüzlülük; ateşle şehvet, kıskançlık, açgözlülük ve kendini beğenme gibi özellikler gelmiştir. Yine bu dört unsurla Allah'ın isim ve sıfatları, cennet ve cehennem ilişkilendirilmiştir. Toprak, Allah'ın nuru; Su, Allah'ın hayatı, ışığı; Ateş, Allah'ın öfkesi; hava ise Allah'ın büyüklüğüdür. Anasır-ı erbaa bütün özellikleriyle savaşıyor, cennet ve cehenneme giderler. Cennet Allah'ın cömertliği, cehennem de Allah'ın adaletini simgelemektedir (Boz, 2012: 7-10).

Alevi-Bektaşî inancında ise *“Bu dört unsur insan yaşamı için vazgeçilmez temel unsurlardır. İnanç boyutunda bu unsurlar semboliktir. Dört unsur, insanlar ve bütün canlılar için olmazsa olmazdır. Dört unsur 4 kapıdır ve bu kapıların on basamağı vardır. 4 kapı: Şeriat, marifet, tarikat, hakikattir”* (K. K 1)

İhvan-ı Safa Risaleleri'nde bu unsurlar görevleri bakımından insan vücuduyla ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki insanın baş, göğüs, karın ve ayaklarına kadar olan boşluk dört unsura paralellik göstermektedir. Baş, gözlerdeki ışık ve duyuların hareket yönü bakımından ateşe; göğüs, nefesi buruna çekmesi bakımından havaya; karın, içindeki yaşlıklar sebebiyle

suya; ayaklara kadarki boşluk ise diğer üç unsuru tutması bakımından yerküreye yani toprağı işaret etmektedir (Komisyon, 2020: 325-326).

Fazlullah Esterabadi, bu dört unsuru yerin ve göğün yaratılışıyla ilişkilendirmektedir ve böylece 28 ilahi harfin de ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre, Allah önce özü toprak olan, cansız beyaz bir inci yaratmıştır. Allah'ın muhabbet nazarıyla inci erimiş ve su haline gelmiştir. Su buhar olunca gaz yani duman olarak göğe ulaşmıştır. Allah bu dumandan yedi kat gök ve yedi kat yeri yaratmıştır. Her katta da anasır-ı erbaa yer aldığı için 28 ilahî kelime de zuhur etmiştir. Fazlullah, anasır-ı erbaayı hadislerden, Kur'an ayetlerinden yola çıkarak anlatmıştır. Ona göre bu dört unsurun içinde suyun yeri ayrıdır. Çünkü diğer unsurlar suyla şekillenmiştir. Canlılar için su, hayat kaynağıdır (Ballı, 2013: 95-99). Hurufilikte insan vücudundaki 5 deliğin dördü, 4 unsura karşılık gelmektedir. Göbek deliği noktaya benzeyip 4 unsurdan ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2019: 395). Dolayısıyla dört unsur, bütün kâinatın düzeninde ve bu düzenin devamını sağlanmasında gerekli olan dengede büyük rol oynamıştır.

Kul Nesimî de dokuz göğün, yedi gezegenin, bütün kâinatın var oluşunda ateş, su, hava ve toprağın etkili olduğunu ifade etmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.16. Beş (Penç)

Bu sayı birçok dinde ve kültürde yaygın olarak kullanılmakta, denge, tamamlanma ve kutsallık özelliği taşımaktadır. Schimmel'e göre; erkek ve kadının birleşimini simgelemektedir. Yeni Ahit'te 5 kadının adı Meryem olarak geçmekte, Maniheizm'de ilk insanın 5 oğlu ve Tanrı'ya yardımcı 5 melek yer almaktadır. Yakındoğu'da 5 element (toprak, su, ateş, metal, tahta) geçmekte, Kadim Çin'de yılbaşlarında *beş katlı şans girsin*, diye dilekte bulunmaktadır. Müslümanlar arasında *Beş Parmaklı İnsan Eli* yani Fatıma'nın Eli diye bilinen nazarlıkta Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fatıma, oğulları Hasan ve Hüseyin temsili bulunmaktadır. Ayrıca İslam'ın da namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, Hacca gitmek, Şehadet getirmek olmak üzere 5 şartı vardır (2022: 103-116).

Âşık Paşa beş sayısını Allah'ın kâinatı yaratışıyla ilişkilendirmiştir. Allah âlemi beş kat yaratmış, bu katların kimini üstün kimini değersiz kılmıştır. Bir tabakasını bitkiler, bir tabakasını hayvanlar, diğer tabakaları insanlar ve melekler oluşturmuştur. En son tabakada güzelliğin özü bulunur ve bu Tanrı'nın sırrı olup sevgilinin yüzünü âşıklar burada görür. Allah; suyu hava, havayı ateş, ateşi de kendi emriyle kuşatmıştır. Toprak insanın tenini

kuşatır; vücutta gezinen kan, sudur. Sudan akciğere gelen nefes, havadır. Hava aracılığıyla vücutta ateş yanmaktadır. Vücuttaki sıcaklık ateştir. Ateşten içerideki Allah'ın emridir. Kısacası insan ve âlem bu beş tabaka gibi benzerdir (Yavuz, 2000a: 535-551).

Beş sayısı insanın daha çok 5 duyusuyla ilişkilendirilmiştir. İşitme, tatma, dokunma, görme ve koklamayı ihtiva etmektedir. İmam Bakır; işitme Satürn, tatma Venüs, dokunma Merkür, görme Jüpiter, koklama Mars feleğiyle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Dokunma duyusunu soyluların, konuşma ruhunu nakiplerin, koklama duyusunu Ebu Zer'in, görme ruhunu Mikdad'ın cemaati olarak belirtmiştir. Ayrıca öğle namazını dokunma; ikindi namazını konuşma; akşam namazını koklama; yatsı namazını görme; sabah namazını duyma olarak ifade etmiş ve bu mevkilere ulaşan ruhun ancak kurtulabileceğini de dile getirmiştir. Yine dokunma duyusunu alıcı ruh olarak tanımlamış, bu duyunun bulut renginde olduğunu, varlıkların sertliğini ya da büyüklüğünü anlattığını; işitme ruhunun yıldız renginde, koklama ruhunun rüzgâr renginde, tat ruhunun suyun berrak renginde olduğunu; görme ruhunun da güneş renginde olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca bu duyuların yanında ay ışığı renginde olan davranış ruhu ve havanın renginde olan konuşma ruhunun da olduğunu belirterek bunları insan vücudundaki yedi nur olarak açıklamıştır (Kaygusuz, 2009: 228, 235, 241).

Âşık Paşa, Allah'tan insana beş ilim geldiğini açıklamaktadır. Bunlar; zâhir ilmi, ibret ilmi, hikmet, esrâr, kudret ilmidir. Bu ilimler vücutta beş yere konmuştur. Zahir ilminin yeri nefis, ibret ilminin yeri akıldır. Hikmetin yeri gönül, esrarın yeri can, kudret ilminin yeri ise kişinin içindedir. Yine Âşık Paşa'ya göre; Kur'an'ın beş okunuşu vardır. İlki; yedi okuma şeklinin ezberden okunması, ikincisi; okuyanın okuduklarının anlamını bilmesi, üçüncü ve asıl olan; anlamın gayesinin bilinmesidir. Dördüncüsü; okuyanın her işinin Allah'a layık olması ve sonuncusu da kişinin yaptıklarının Allah katında kabul olmasıdır. Ayrıca vücuttaki hastalıkların çeşidini ve çarelerini de belirtmektedir. İnsanın beş yeri hastalanmaktadır: Teni, nefsi, aklı, gönlü, canıdır. Ten hastalığının çaresi doktordadır. Nefis hastalığının genellikle tıpta çaresi bulunmamaktadır. Akıl hastalığının çaresi velilerle sohbettedir. Gönül hastalığı olanlara çare ululara koşmak, hikmetler dinleyerek üzüntüleri atmaktır. Canın hastalığı günahlarından ötürü asıl sevgili olan Allah'tan ayrı düşmektir ve çaresi tövbe etmektir (Yavuz, 2000a: 577-581, 621).

Kul Nesimî şiiirlerinde beş sayısı ile ilgili olarak “Âl-i Âba” ifadesi geçmektedir.

3.16.1. Beşler (Âl-i Âba)

Alevilikte Ehl-i Beyt mensupları olarak da kabul edilen Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Beşler içinde anılan isimlerdir. Alevi gülbanklarında sıkça zikredilen Hak-Muhammed-Ali'nin yanında anılan Ehl-i Beyt için *“Pençe-i Âli Aba kullanılır ki Tanrı'nın kudret elini simgeleyen bir elin beş parmağı şeklinde ifade edilir. Beş parmaktan başparmak Hz. Muhammed'i, şehadet parmağı Hz. Ali'yi, ortanca parmak Hz. Fatima'yı, yüzük parmağı Hz. Hasan'ı, serçe parmağı da Hz. Hüseyin'i simgeler.”* (Arslanoğlu, 2001: 33-104). Beşler ile onlara yakın ya da ait olan şeylerle bağlantı da kurulmakta ve onların nurunu taşıyan varlıklar da ifade edilmektedir. *“Burak, Hz. Muhammed'in nurundandır. Düldül, Ali'nin nurundandır. Aslan, Fatıma'nın nurundandır. Beyaz atmaca, Hasan'ın nurundandır. Kutsal Anka kuşu, Hüseyin'in nurundandır... Adını andığımız bu beş; eldeki beş parmak, gözün beş tabakası ve Muhammed'in beş farzının kanıtıdır”* (Kaygusuz, 2009: 157, 163).

Kur'an-ı Kerim'de *“Ey Peygamber'in ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor”* (33. Ahzâb: 33) olarak buyrulan ifadede “ev halkı” ile Ehl-i Beyt'in kastedildiğini söyleyebiliriz. Mehmet Yılmaz da “ev halkı” olarak açıkladığı Ehl-i Beyt için; Hz. Peygamber'in ev halkı, eşleri, çocukları, torunları tanımını yapmıştır. Ayrıca *“Hz. Peygamber'in, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i abasının altına aldığı, ‘Bunlar benim Ehl-i Beytimdir.’ dediği ve Şia'nın bu hadise dayanarak Ehl-i Beyt'in sırf bunlardan ibaret olduğu kanaati hatadır ve hadis zayıftır”* (1992: 37) şeklindeki görüşünü de belirtmektedir. En uygun tanımın ise Elmalılı Hamdi'ye ait olduğunu ifade etmiştir. *“Hz. Peygamber'in çocukları, eşleri, torunları olan Hasan, Hüseyin ve evinde büyüyen damadı Hz. Ali onun Ehl-i Beytidirler”* (Aktaran: Yılmaz, 1992: 37).

Beşler'i dört anasır ve can ile sembolize eden anlatımlar da yer almaktadır. Dört unsur evrenin dengesini ve bütünlüğünü simgelemekte; can ise insanın yaşam kaynağını, özünü temsil etmektedir. Dolayısıyla evrenin temel unsurları ile insan doğası bütünleşmektedir. Şöyle ki *“Beşler'in dördü dünya, biri insanla ilgilidir. Dört, ateş, su, rüzgâr, topraktır. Ateş ve rüzgâr bir, su ve toprak birdir. Aslında dördü bir gömleğe girmekte ve birdir. Beşincisi ise candır. Can Üçlerin toplamıdır. Vücut, kan ve iradenin toplamına can denir yani insan”* (Öztürk, 2014: 281).

Kul Nesimî de Beşler için “âl-abâ” ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca Ehl-i Beyt’in gönlünde en büyük sevgi olduğunu ve Beşler için varlık dünyası anlamına gelen “kevn mekândan” vazgeçip manen onların yolundan gittiğini ifade etmektedir:

“Şahımın Şahıdır gönlümdeki hep ehl-i beyt
Kevn mekândan geçmişiz biz âl-abânın aşkına” (Öztelli, 1969: 46)

3.17. Altı (Şeş)

Mükemmel sayıların ilki²⁹ olarak bilinen bu sayı, dünyanın 6 günde yaratıldığını ve yedinci günün dinlenme olarak geçtiğine dair inancı da hatırlatmaktadır. Alevî- Bektaşî inancında 6 sayısı Allah, Muhammet, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin’i işaret etmektedir (Korkmaz, 2016: 86). Zerdüştlükte 6 büyük şenlik vardır ve çok eski kültürlerde sembol olarak geçen altıgenin dünyanın yaradılışını temsil ettiği söylenmektedir (Schimmel, 2022: 119-122). Kur’an-ı Kerim’de de dünyanın 6 günde yaratıldığına dair: “*Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah’tır. O’nun izni olmaksızın hiç kimse şefaati olamaz. İşte O, Rabbiniz Allah’tır. O halde O’na kulluk edin. Hala düşünmüyor musunuz?*” (10. Yûnus: 3) geçmektedir. Fazlullah’a göre de yer ve gök 6 günde yaratılmıştır. Çünkü günün on iki saati günün gündüz kısmı olup 6 gün ile çarpımı 72 yapar ve bu bir ispattır. Ayrıca *kün* kelimesi ise “kef” ve “nun” harflerinden oluşup bu harflerden de 6 sayısı elde edilmektedir ve bu da diğer ispattır (Ballı, 2013: 97).

Kul Nesimî’nin şiirlerinde 6 sayısı ile ilgili olarak “şeş cihet” ifadesi kullanılmıştır.

3.17.1. Altı Yön (Şeş Cihet)

Şeş, Farsçada altı sayısı için kullanılmaktadır. Bu sayı, Allah tarafından kâinatın 6 günde yaratılışı ve altı yön için kullanılmaktadır. Altı yön ile sağ, sol, alt, üst, ön, arka taraflar kastedilmektedir. Bu altı yönün tasavvufî yorumu, Allah’ın her yerde oluşu ve her şeye yakın ve hâkim oluşudur. Fakat Allah, altı yönün dışındadır. Allah’a ulaşmak ancak kişinin gönlünü ona vermesiyle gerçekleşir. Âşık Paşa *Garipnâme*’de Allah’ın yeri ve göğü altı günde yarattığını belirtmektedir. Ona göre; Allah, altı tarafa mekân yapmıştır. Doğu, batı, kuzey ve güney yönleri cihanın dört duvarı gibidir. Arş onun tavanı, yer dibidir. Böylelikle tavan, taban ve dört duvarı bir mekân olarak altı yönle birbirine bağlamıştır. İnsanlar, cinler,

²⁹ İhvan-ı Safâ’da mükemmel sayı için hangi sayı olursa olsun parçaları toplandığında kendisine eşit olması, ifadesi kullanılmıştır (Komisyon, 2017: 39).

kurt ve kuşlar oradan oraya koşuştururlar fakat onu göremez, onunla konuşamazlar. Yarattığı altı yön bu varlıklara göredir ama kendisi bunun dışındadır. Allah tertip ve düzen içerisinde bütün şeyleri var etmiştir (Yavuz, 2000a: 699-705).

Kul Nesimi de altı yön ve dört anasırın sırrının Allah olduğunu açıkça dile getirmektedir:

“Şeş cihetten çâr anasırdır beni fâş eyleyen

Yoksa ben gencine-i vahdette nûr-i mübhemem” (Öztelli, 1969: 62)

Kul Nesimî, ister kıyamda dursun ister yemin etsin, ister kuzey yönünde olsun yani hangi durumda olursa olsun Allah’ın her yerde ve her yönde olduğunu ve ona bağlılığını ifade etmektedir. *“Doğu’da, Batı’da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”* (2. Bakara: 115). “Allah’ın yüzü” anlamına gelen “vech-ullah” kelimesi ile Kul Nesimî, Kur’an’dan iktibas yapmıştır. Zira bütün varlıklarda Allah’ın yansıması, tecellisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Allah bakılan her yönde, yerde, varlıktadır:

“Hem kıyam u hem kuûd u hem yemin ü şimâl

Her yanadan bakarım ol semte vech-ullahdır” (Öztelli, 1969: 83)

3.18. Yedi

Dilimizde “yedi düvel, yediden yetmiş, yedisi çıkmak” gibi birçok deyimde karşılaştığımız yedi sayısının oldukça geniş bir kullanımı bulunmaktadır. *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* masalında da geçen yedi sayısı, günümüz yazarlarından Murathan Mungan’ın *Yedi Kapılı Kırk Oda*, *Yedi Mühür* gibi eserlerinde de geçmektedir. Ayrıca büyük mutasavvuf Mevlana’nın insanlığa sunduğu 7 öğüdü vardır. *Mesnevi*’de de yedi kat gök, yedi iklim, yedi deniz, yedi dağ ifadeleri geçmektedir (Gökcan, 2021: 161). Ahmet Yesevi’nin *Divan*’ında yedi sayısı ile ilgili yedi kat gök, yedi kat yer, yedi tamu, yedi iklim, yedi organ ifadeleri geçmektedir (Keleş, 2019: 573).

Yedi sayısına verilen önem özellikle matematikte, dinlerde, inançlarda karşımıza çıkmaktadır. Pisagorculara göre yedi sayısı; “olgun sayıların ilki” olarak tarif edilmektedir. Çünkü içinde sayıların aslı olan bir’i, birinci ve ikinci olan tek ve çift sayıları barındırmaktadır. Bu özellik 7’den önceki sayılarda bulunmamaktadır (Komisyon, 2017: 39). Dünyanın yaratılışı, cennet ve cehennemle alakalı bilgilerde de yedi sayısı ile karşılaşılmaktadır. Kur’an’da *“Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup*

ayrılmıştır” (15. Hicr: 44) geçmektedir. Alevi-Bektaşilikte “*İmam Ali’de bulunduğu inanılan yedi üstün sıfatı; Yediler’i; tarikatta, yolda bulunan yedi erkânı; yedi erkânı; Fatma Ana kuşağının yedi rengini; insanın başında yer alan yedi deliği; yedi gök ve yedi tamuyu simgeleyen sayı*” olarak tarif edilmektedir (Korkmaz, 2016: 709). Yine bu inançta 7 Ulu Ozan olarak; Seyit Nesimi, Fuzuli, Pir Sultan, Yemini, Hatayî, Viranî ve Kul Himmet bilinmektedir (Uludağ, 2016: 387). Schimmel’e göre; yedi, her şeyi içeren bir sayı olarak anlatılmaktadır. Mesellerde bilgeliğin 7 sütunu olarak bu sayı övülmektedir. Kabalistlere göre Rabb’in sözlerinin 7 kere gümüşten saflaştırılmaktadır. Kabala’daki 7 alt sefirotun İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Harun, Yusuf ve Davud biçimiyle bağlantılı oluşu; Süleyman’ın tapınağının 7 yıl sürmesi; Eski Ahit’in, Kabil’in öldürülüşünün öcünün 7 kere alınacağını belirtmesi; Orta Çağ yorumcularının tanrının dinlenme gününün 7. gün olduğunu işaret etmeleri bu sayıya verilebilecek örnekleri oluşturmaktadır. Kâbe’nin 7 kere tavaf edilmesi gerekirken, Kur’an ezberinin 7 doğru biçiminin oluşu da bu sayının geçtiği durumlara verilen örneklerden sayılmaktadır. Ayrıca 7 sayısı en çok İsmailî mezhebinde yer almıştır ve bu mezhep “Yedinci Şii” olarak anılmaktadır (2022: 123-148). Anadolu halk inancında olduğu gibi Çin’de de ölünün yedisini yapma geleneği bulunmaktadır. Eski ay takviminde 7. ayın 7. günü yarım ay günü olup Çin yılı bayramını işaret etmektedir ve Çin’de kadının bedensel gelişimi için bu sayı temel alınmaktadır (Eberhard, 2000: 325, 326). Hayat Ağacı sembolünde 7 ana dal ve her dalda 7 yaprak bulunmakta bu da yedi kollu şamdan olan menorahla ilişkilendirilmektedir. Ülker yıldızının son derece parlak olan Pervin adıyla da bilinen yedi yıldızı bulunmaktadır (Gökcan, 2021: 152).

İnsan bedeninin sağlıklı olarak devamı için yedi güç bulunmaktadır. Bunlar: çekim gücü, tutucu güç, savunma gücü, beslenme gücü, sindirim gücü, büyüme gücü ve tasavvur gücüdür. Bu güçlerin kendilerine ait organları da yer almaktadır. Bunlar: mide, kalp, akciğer, beyin, dalak, karaciğer, safra kesesi olarak geçmektedir (Komisyon, 2020: 113-115).

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme* adlı kitabında cehennemin yedi tabakası ve sakinlerinin olduğunu belirtmektedir. Bu tabakalar sırasıyla: *Dimka, Celde, Arka, Harba, Mesla, Şiran, Ucha* olarak belirtilmektedir. İlk tabaka adı olup kötü havalı olup Berşem adında azap ve hesap özelliği olan bir yaratık bulunmaktadır. İkinci tabaka cehennemlikler için her türlü azabın olduğu yer olup buradaki topluluğun adı Tamas olup birbirlerini yemektir. Üçüncü tabakada öldürücü zehirleri bulunan akrepler yer almaktadır. Buradaki Kavmin adı Kâbes olup toprak yiyip rutubet içmektedir. Dördüncü tabakada ejderhalar

bulunmakta ve buradaki topluluğa Cülhan denmektedir. Beşinci tabakanın sakinleri Muhtat ismiyle bilinmektedir. Oradaki dağ gibi taşları kâfirlerin boyunlarına bağlayıp cehenneme götürmektedir. Altıncı tabakadaki topluluk Kutata adıyla bilinmekte, cehennemliklerin amel defterlerinin bulunduğu katmanı oluşturmaktadır. Yedinci tabakadakilere Cüsum denilmektedir. Yecüc ve Mecüc'ü onların yok ettiği rivayet edilmektedir. Lanetlenmiş İblisin tahtının burada olduğu söylenmektedir (Zengin ve Cengiz, 2021: 52, 53).

Kul Nesimî'nin şiirlerinde yedi ile ilgili olarak “yedi gök, yedi yıldız, yedi yer, yedi ayet, yedi hat, yedi derya, yedi Mushaf, Yediler, yedi başlı yılan ifadeleri” geçmektedir.

3.18.1. Yedi Ayet

Yedi ayet ile Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fâtiha kastedilmektedir ve Fatiha suresi yedi ayetten oluşmaktadır:

“1. Bismillahirrahmânirrahîm

2, 3, 4. Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahman, Rahim'dir, hesap, mükâfat ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur.

5. (Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.

6, 7. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil” (1. Fâtiha).

Fatiha suresi “Başlangıç, giriş, açış” anlamlarına gelmektedir ve anlamıyla da uygun olarak bir işe başlanırken ya da iş bitirilirken bu sûre okunmaktadır (Pala, 2022: 149). Bu sure Hurufilikte insan yüzündeki yedi ana hatta karşılık gelmektedir. Bu da Havva'nın yüzündeki yedi hattın (bir saç, iki kaş, dört kirpik) işareti olarak yorumlanmaktadır (Usluer, 2017: 10). Fatiha suresi, bu yedi ana hattın yanı sıra âmin denildiğinde baba hatlarını da hatırlatmaktadır. Hüsamettin Aksu'ya göre; Fatiha okunduktan sonra elin yüze sürülmesi yedi hattı göstermektedir. Âmin dendiğinde ise surenin ayet sayısı da sekiz etmektedir. Saç da ortadan ikiye ayrıldığında baba hatların sayısı sekiz etmektedir. Kadında baba hatları olmadığı için Fatiha suresine “Ümmü'l-Kitab” denilmektedir (1995: 277-279).

Kur'an'ın yedi harf üzerine indirildiğine inanılmaktadır ve Kur'an'ın aslını yedi harf oluşturmaktadır. Seyyit Nesimî'ye göre bu harfler; “fe, ye, mim, dal, lâm, vav, nun” dur. Kur'an'ın yedi harften, Fatiha'nın da yedi ayetten oluşması, Kur'an'ın aslının on dört mukattaa harfleri (elif, lâm, ra, kef, he, ye, ayin, sad, tâ, sin, ha, mim, kaf, nun) olduğunun

da bir göstergesi olarak belirtilmektedir. 28 ilahi harfi barındıran Kur'an'da Allah'ın sırrı bulunmakta dolayısıyla Fatiha da bu sırları taşımaktadır (Usluer, 2017: 6).

Kul Nesimî de yedi ayet olan Fatiha suresi ile insan yüzündeki yedi hat arasında ilişki kurmaktadır:

*“Yüzün “elhamdülillah³⁰” der anın çündür yedi âyet
Yazılmış nakşile gör kim beğim satr-ı kelâmullah”* (Öztelli, 1969: 51)

3.18.2. Yedi Başlı Bir Hınzır

Birçok hikâyede, masalda karşımıza çıkan yedi başlı canavar, yedi başlı ejderha, yedi başlı yılan yaptıkları kötülükleri ile bilinmektedir. Kul Nesimi şiirinde geçen yedi başlı hınzır olumsuz özellikler çağrıştırmaktadır. Burada Alevilikte insan için kullanılan can sözcüğüne eklenen yedi başlı hınzır ifadesi, yedi sayısı ile kötülüğü çok olan anlamında kullanılmıştır. Yezid'in gücünü sarsmasından dolayı ona kötülük etmiş gibi düşünenler olduğu için yedi başlı hınzır olarak kullanılmıştır:

*“İsâ Peygamberin tahtında vezir
Hakkı nerde çağırsan orda hazır
Bir can gördüm yedi başlı bir hınzır
Yezid'e kuşağın çözdüğü için”* (Öztelli, 1969: 74)

3.18.3. Yedi Derya

Yedi deniz veya yedi derya ifadesi dünyadaki denizlerin derinliği ve uzunluğuyla ilişkilendirilmektedir. Eskiler, yedi deniz olduğuna inanmaktadır. Heft muhit olarak da geçen yedi deniz şöyledir: “*Bahr-i Muhîr (Atlas Okyanusu), Bahr-i Sînt (Hint Okyanusu), Bahr-i Lut (Lut gölü), Bahr-i Rum (Akdeniz), Bahr-i Nitaş (Karadeniz), Bahr-i Hazer (Hazar denizi), Bahr-i Kulzum (Kızıldeniz, Şap denizi)*” (Pala, 2022: 111).

3.18.3.1. Hazar Denizi:

Küçük iç denizlerin en büyüğü olarak bilinmektedir, güney-kuzey yönünde uzanmaktadır. Pek çok adacıkları bulunan bu denizin yerleşim yerinin olmadığı, med-cezirin görülmediği, sığ olduğu söylenmektedir. Kuzeyinde Hazar şehirleri, güneyinde Cam

³⁰1. Fatiha Sûresi.

Dağları, Türkistan; doğusunda Harzem şehirleri; batısında Şirvan, Dağıstan, Ejderhan bulunmaktadır (Zengin ve Cengiz, 2021: 175).

3.18.3.2. Kızıldeniz:

Hint Okyanusunun bir uzantısı olup Arabistan ve Afrika arasında bulunmaktadır. Kıyılarındaki toprakların kiremit rengi ve kırmızı mercan kayalarının renginin suyuna yansımından dolayı bu adla bilinmektedir. Halk arasında mercan kayalıklarına şap denildiği için ve bu kayalıklara kayık ya da gemilerin oturmasından dolayı Şap Denizi olarak da bilinmekte, şapa oturmak olarak deyimleşen özelliği bulunmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te “yam sûp” yani kamış denizi olarak, Kur'an'da da deniz ifadesiyle geçmekte ya da Firavun'un boğulmasından yola çıkılarak bu denizi hatırlattığı söylenmektedir (Bilge, 2022: 557-558). “*Hani sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.*” (2. Bakara: 50).

3.18.3.3. Akdeniz:

Adaları yerleşime açık, ulaşımı rahat olan bu denizden mercan ve mıknaş taşının çıkarıldığı söylenmektedir (Zengin ve Cengiz, 2021: 176). Tuzluluk oranı da okyanuslara göre oldukça yüksek olarak bilinmekte, Kur'an'da iki denizin birleştiği yer tabirinden yola çıkarak müfessirler, Akdeniz'i işaret etmektedirler (Bostan, 1989: 231-234). “*Hani Musa, beraberindeki gence şöyle demişti: ‘İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.’ Ve diğer ayette ‘Onlar iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti.’*” (18. Kehf: 60, 61).

3.18.3.4. Karadeniz:

Elips şeklinde olup sahillerinin yarısı Avrupa, yarısı Asya topraklarına düşmektedir. Aral Gölü ve Hazar Denizi'nden başlayıp Viyana Havzası'na kadar uzanmaktadır. Suyunun az tuzlu oluşuyla bilinmektedir (Tuncel, 2001: 385-386).

3.18.3.5. Lût Denizi:

Günümüzde İsrail ve Ürdün sınırları içinde bulunmaktadır. Hem kıyılarında hem de içinde hiçbir canlı yaşamadığından ve ölümle ilgili rivayetlerden dolayı “Ölü Deniz” olarak da bilinen bu deniz, Hz. Lût'tan ismini almaktadır. Bunun dışında Sogar, Doğu denizi, Sodom ve Gomora, Altüst Olmuş deniz, Zift denizi, Fena Kokulu göl gibi adlarla da bilinmektedir.

Kur'an'da adı geçmeyen bu deniz, yaşanan olaylarla hatırlanmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te de yaptıkları kötülüklerle bilinen Sodom ve Gomora şehirleriyle anılmaktadır (Bilge, 2003: 230). *“And olsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip “Selâm sana!” dediler. O, “Size de selâm” dedi ve kızartılmış bir buzağı getirmekte gecikmedi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce onları yadırgadı ve onlardan dolayı içinde bir korku duydu. Dediler ki: “Korkma çünkü biz Lût kavmine gönderildik.”* (11. Hûd: 69, 70).

3.18.3.6. Hint Okyanusu:

Dünyanın üçüncü büyük okyanusu olarak bilinmektedir. Batıda Afrika ve Arabistan Yarımadası, kuzeyde Asya, doğuda Okyanusya, Malay Yarımadası, Sunda Adalarıyla çevrilidir. Okyanusun bölümleri: Umman Denizi, Andaman Denizi, Bengal Körfezi, Büyük Avustralya Körfezi, Aden Körfezi, Mozambik Kanalı, Kızıldeniz olarak bilinmektedir (URL 3)

3.18.3.7. Atlas Okyanusu:

Atlas Okyanusu, Atlantik Okyanusu olarak bilinmektedir. Dünyanın ikinci büyük okyanusu, Avrupa ve Afrika'yı Amerika'dan ayıran okyanus olarak da tanımlanmaktadır. (URL 2)

Kul Nesimi'de yedi derya ifadesinin geçtiği beyit şöyledir:

*“Yedi gökdür, yedi yerdir, yedi deryâ, yedi hat
Yedi âyet, yedi mushaf, yed-i beyzâsı nedir”* (Öztelli, 1969: 87)

3.18.4. Yediler

Alevilik inancının büyük bir parçasını oluşturan Yediler'i; Hz. Peygamber, eşi Hz. Hatice, kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selman-ı Farisi oluşturmaktadır. Bunun yanında *“Hz. İmam Musa Kâzım'a kadar olan yedi imama da Yediler yahut Yedi imamlar”* (Günşen, 2007: 344) denmektedir.

Kâinatın oluşumunda hava, su, toprak, ateş unsurlarının etkisi bilinmektedir. Bazı kaynaklarda Yediler sembolik anlatılmıştır. Dört anasır ve can, canan, çoban toplamı yedileri oluşturmaktadır. Can, canan, çoban ile de erkek, kadın ve çocuk kastedilmiştir. Dolayısıyla

yediler kâinatın oluşumunda etkili unsurları ve insanları kapsamaktadır. İnsan soyunun devamı Yediler'e bağlanmıştır.

“En önemlisi Yediler'dir. Yediler, olmazsa Kırklar da olmaz. Yediler dünyaya ait olan dört ile insana ait olan üçten meydana gelmektedir. Dört; ateş, hava, su, topraktır. Üç ise can, canan, çobandır. Çoban çocuktur, gelecektir. Can erkek, canan çobandır. Can ve canan bir gömleğe girerler, bir olurlar. Birleşmeden çoban yani çocuk olur. Çoban olmazsa soy sürmez. Meydan boş olur. Altı olursa insan soyu durur.” (Öztürk, 2014: 282).

Üçler'den başlayarak Beşler ve Yediler'i de düşündüğümüzde diyebiliriz ki Hz. Peygamber ve Hz. Ali her zaman birlikte anılmaktadır. Kul Nesimî Üçler, Beşler'de olduğu gibi Yediler'e de aynı bağlılığı göstermektedir. Onların gayb erenlerinden olduğunu ve herhangi bir mekânlarının olmadığı özelliğini de belirtmektedir:

*“Bâtında olanlar münkiri taşlar
Erenlere ayan seyr olan işler
Gaıptedir kırklar, yediler, üçler
Erenlerin yok mekânı nic'oldu”* (Öztelli, 1969: 37)

3.18.5. Yedi Gök

Kadim zamanlardan beri insanlar; evreni, dünyayı, kâinatın işleyiş sistemini merak ettiklerinden bu kusursuz düzeni anlatabilmek için gözlemlediklerini ya da yorumladıklarını ifade; sayılardan fazlasıyla yararlanmaktadır. Hatta bu sayıların bir görevi olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda yedi sayısının oldukça fazla örneği ve bu sayıyla ilgili oldukça çok sonuca varılmaktadır.

Türk mitolojisinde ve kültüründe karşımıza çıkmakta olan yedi gök anlayışında daha çok göğün yedi katmanları ve her katmanda bulunanlar ifade edilmektedir. Ayrıca Esat Korkmaz'ın aktarımına göre yedi gök ile yedi gezegen de kastedilmektedir (2016: 709). Kur'an'ı Kerim'de de “*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler.*” (17. İsrâ: 44) geçmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre; şekil bakımından yedi çadıra benzetilen bu göklerin her birinin bekçi meleği bulunmaktadır. Yedinci kat semanın Rukyail, altıncı kat semanın Kemhail, beşinci kat semanın Semhail, dördüncü semanın Kâkâil, üçüncü semanın Safdail, ikinci semanın Mikail, birinci semanın meleği İsmail'dir. Rukyail'in olduğu katın altında inciden yaratılmış ve melekleri genç oğlan görünüşünde olan

Ruka adlı gök, yer almaktadır. Dinka adlı beşinci gök kırmızı altından yaratılmış, melekleri huri gibi görünmektedir. Dördüncü göğün adı Erkulun olup beyaz gümüşten oluşturulmuş ve melekleri süvari suretindedir. Maun adlı üçüncü gök, sarı yakuttan yaratılmış ve melekleri kartal şeklinde görünmektedir. İkinci gök Kadyum adıyla bilinmektedir. Kırmızı yakuttan yaratılmış olup melekleri deve şeklindedir. Berkia adıyla bilinen birinci gök yeşil zebercetten yaratılmıştır ve melekleri inek biçimindedir. Bu göklerin çok sayıda kırmızı altından yapılmış kapıları bulunmaktadır. Bu kapıları bekçileri açabilmektedir. Bu katlarda türlü türlü yaratıklar bulunmaktadır. Yedi göğün duvarı Kaf Dağı olarak tarif edilmektedir (Zengin ve Cengiz, 2021: 47, 48, 52).

Muhammed Nûrû'l-Arabî, yedi göğü insan organlarıyla ilişkilendirmektedir. Ona göre akciğer, dimağ, böbrek, yürek, öd, ciğer, dalak da yedi göğün emsalinde olmaktadır. Birinci gök olan Ay feleği, büyük âlemin öykeni yani akciğeridir. Cebrail'in durağı olarak belirtilmektedir. Utarit ikinci gök olup dimağı temsil etmektedir. Üçüncü göğün emsali böbrek olup Zühre feleğidir, neşe, sevinç vermektedir. Yürek, dördüncü feleğin simgesi olup feleği güneştir; hayat, güç, sevinç vermektedir. Öd ise beşinci göğün emsali olup feleği Merih olarak ifade edilmektedir. Kahır, azap, kibir, zarar verme bu felekten geçmektedir. Ciğer altıncı göğün yeri olup feleği Müşteri'dir. Sevinç, rızık bu felekle ilgili olup Mikail'in yeri olarak geçmektedir. Yedinci felek Zühal ile bilinir ve dalağın simgesidir. Azrail'in durağı olup hayvanî ruh kürsüsü olarak da bilinmektedir (Yananlı, 2021: 75-77). Ayrıca İbn'ül Arabî'ye göre “elif, ze ve lâm” harfleri yedi göğü içermektedir (Usluer, 2023: 198).

Hurufiler, bu gökleri Hz. Muhammed'in miracıyla ilişkilendirerek anlatmaktadır. Miracı Hz. Peygamber'in ümmî hatların bilgisine ulaşması olarak da yorumlamaktadırlar. Bu katların her biri bir gezegenle ilişkilendirilmektedir. Peygamber'in her katta başka bir peygamberi gördüğü de söylenmektedir. “Hz. Peygamber birinci kat gökte Hz. Âdem ile ikinci gökte Hz. Yahya ve İsa ile diğer katlarda sırasıyla Yusuf, İdris, Musa, Harun ve İbrahim peygamberlerle karşılaşmış ve selamlaşmıştır” (Usluer, 2023: 453). Yine Fatih Usluer'in *Cavidannâme*'den ve *Şerh-i Pencâh Pâye*'den yaptığı aktarıma göre; birinci kat gökte Ay yer almaktadır ve Peygamber'in Ay'ı ikiye böldüğü söylenmektedir. İkinci gökte Utarit, üçüncü gökte Zühre, dördüncü gökte Güneş, beşinci gökte Merih, altıncı gökte Müşteri yedinci gökte de Zühal yer almaktadır. Peygamber'in 8 peygamberi geçtikten sonra sidretül münteha adlı ve sınırı gösteren ağaca ulaştığı bilinmektedir. Fazlullah'a göre sidretül münteha ile Âdem kastedilmektedir. En yüksek makam olduğu için meleklerin bu sebeple

Âdem'e secde ettikleri ifade edilmektedir. Ayrıca “Hz. Peygamber’in gördüğü 8 peygamberde toplam 32 kirpik bulunmaktadır. Allah, Hz. Peygamber’e kendini 7 hat sahibi olarak göstermiştir. İstiva hattıyla 8 hat zahir olur. Her biri 4’er unsurdan oluştuğundan 32 hat yapmaktadır. Yani Hz. Muhammed 8 peygamberde görülen 32 alameti, miracının sonunda Allah’ın yüzünde müşahade etmiş olmaktadır” (2023: 454).

Kul Nesimî; yerin, göğün, denizin, Kur’an’ın inişinin, yedi hattın, Fatıha’nın, Hz. Musa’ya verilen mucizenin sırrının Allah olduğunu anlatmaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.18.6. Yedi Hat

Hurufiler, insanı merkeze almakta ve insanın özellikle yüzünden yola çıkarak yorumlar yapmaktadır çünkü insan yüzünde öncelikle 28 ve 32 ilahi harfin zuhur ettiğine inanmaktadırlar. Yüzdeki iki kaş, dört kirpik ve saça 7 ümmî hat yani “anne hatlar” demektirler. Ergenlikte çıkan iki sakal, iki bıyık, iki burun içi, bir anfeke için de “baba hatlar” demektirler. 7 ümmî hattı 4 anasırla çarpıp 28 sayısını, dilin altındaki istiva hattıyla oluşan 8 kısmı da 4 unsurla çarpıp 32 sayısını elde etmektedirler. Onlara göre insanda, kâinatta bu sayılar yer aldığı için aslında bütün hesaplamalarında 28 ve 32 sayısına ulaşmayı hedeflemektedirler. İlahi harfleri taşıdığına inandıkları yedi hatta verdikleri önemin bir nedenini de Fatıha suresi oluşturmaktadır. “Yedi hat kendisine Seb’al-Mesani (Dizilmiş Yedi İnci) de denen Fatıha suresindeki ayetlere de karşılık gelir” (Şenödeyici, 2015: 84). Bunun dışında Hurufiler, Hz. Muhammed’in okuma yazma bilmeyen yani ümmî bir Peygamber oluşunu da yedi ümmî hattın gizine erişmesine bağlamaktadırlar (Aktaran: Usluer, 2023: 431). Yine Yusuf’un zindanda 7 yıl kalmasını, 7 hat sahibi Züleyha’dan kendisini uzak tutmak istemesi olarak yorumlamaktadırlar (Aktaran: Usluer, 2023: 396).

Hurufiliğe göre tüm kâinat; insan yüzünde belirmektedir. Şöyle ki ana hatlar, doğuştan gelmekte ve “göğü”; sonradan oluşan baba hatlar ise “yeri” simgelemektedir. Bunların toplamı 14 olup bulundukları yerle birlikte 28 etmektedir ve bu sonuç Tanrı’yı göstermektedir. Dolayısıyla insanda da Tanrı görünmektedir (Korkmaz, 2016: 327).

Hurufiler, dikey olarak varlığı ortadan ikiye ayıran çizgi yani istiva hattıyla ilgili birçok sonuca ulaşmaktadır. Öncelikle bu hat bütün varlıklarda bulunmaktadır. Örneğin İstiva hattı, ümmî hatlardan saçı ikiye ayırmaktadır. Murat Aslan’a göre; Peygamber’in saçını ortadan ikiye ayırması ve ayı ikiye bölmesi de istiva hattının ispatı olarak kabul

görmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin nefis ejderini vücudunda ikiye bölüp nefisini yenmesi onun da istiva hattının farkında olduğunu göstermektedir (2019: 184, 187).

Kul Nesimi de insandaki yedi hattan yer ve göğü, denizi işaret etmektedir. Ayrıca yedi, yedi ayetten oluşan Fatiha suresi ve yedi harf inen Kur'an-ı Kerim'i belirtmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.18.7. Yedi Mushaf

Mushaf; *“Sahife haline getirilmiş şey, Kur'an-ı Kerim”* (Pala, 2022: 336) bilinmektedir. İslamiyet'te Kuran-ı Kerim'i anlatan mushaf; İncil başta olmak üzere diğer kutsal kitaplar ve hadis metinleri için de kullanılmaktadır. Mushafın harf ve kıraat anlamına gelen şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Hadislerde Kuran'ın yedi harf üzerine indirildiği söylenmektedir. Kuran'ın kitap haline getirilirken Peygamber'in belirttiği yedi harf ruhsatına bağlı kalınarak yazıya geçirilmesi gerekliliğine uyulmaya çalışılmış fakat sûrelerin düzenlenmesinde değişikliklerin olduğu da söylenmektedir (Maşalı, 2020: 242-248).

Yedi ayette de belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indiği bilinmektedir. Bu da insandaki yedi hattı işaret etmektedir. Kul Nesimi beytinde bu ilişkiyi hatırlatmakta, bütün kâinatın ve kerâmetlerin tek sahibinin Allah olduğunu soru yoluyla vurgulamaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.18.8. Yedi Yer/Yedi İklim

Yedi bölge, yedi yer, yedi iklim ifadeleri; bazılarına göre dünyada bulunan bölgeler ve o bölgelerin insanlarına göre özellikler taşımakta, bazılarına göre de bu bölgeler gezegenlerle ilişkilendirilmektedir. Kimileri yedi bölgede sabit kalmakta kimisi de dört bölge olarak incelemektedir. İskender Pala'ya göre; yedi iklimle ekvatorun kuzey kısmının yedi bölgeye ayrılışı ifade edilmektedir. Bu yedi bölgenin dışında kalan yerlere “zulumât” denmekte ve bu yerler, İskender'in ölümsüzlük suyunu aramaya gittiği bölgeler olarak bilinmektedir. İran, Arabistan, Türk, Hint, Afrika, Roma ve Çin toprakları yedi iklimi oluşturmaktadır fakat bu yerlerin sınırlarının değiştiği de görülmektedir:

“1. Bölge: Berber ve Habeş ülkeleriyle Yemen'in kuzeyinden Sind, Hind ve Çin'e uzanır. Halkı siyah renklidir. 2. Bölge: Mağrib, Sudan ve Arap yarımadasının güneyinden Yemen, Mekke, Medine, Bahreyn ve Sind'den geçer. Halkı esmer benizlidir. 3. Bölge: Mağrib'in kuzeyi ile Mısır, Kudüs, Şam, Küfe, Bağdat, Basra ve Fars ülkelerinden geçer. Halkı buğday benizlidir. 4. Bölge: Endülüs ve Frengistan'dan,

Anadolu'dan; Tebriz, Erdebil, Kazvin, Horasan, Hıta, Hutten ve Çin'in güneyinden geçer. Halkı beyaz benizlidir. 5. Bölge: İspanya'nın güneyinden Frenk diyarının ortasından, Anadolu, Sivas, Erzurum, Şirvan, Hazar Bölgesi, Geylân ve Câm, Harzem, Semerkand, Buhara ve Türkistan'dan geçer. Halkı beyaz renklidir. 6. Bölge: Frenk diyarının güneyinden, İstanbul'dan, Karadeniz'den, Dağıstan, Gürcistan, Özbek ve Çağatay diyarlarından geçer. Halkı sarı benizlidir. 7. Bölge: Portekiz ve İngiltere, Bulgar, Rus, Kıpçal ülkesinden Hazar'a dek uzanır. Halkı kızıla yakın benizlidir" (2004: 201).

Yedi iklim teorisi çoğunlukla Batlamyus'a dayandırılmaktadır³¹. Eflâtun, Pisagor ve Aristoteles ise kozmolojik bir anlam yüklenmesinde etkisi olan isimler olarak bilinmektedir. İbn Hurdazbih'e göre bölgeler dört grupta incelenmektedir:

1. Bölge: Hâkim mevsimi ilkbahar olan bu bölge sıcak ve kuru bir iklime sahip olmaktadır. Doğu bölgesinde yer almaktadır. Güney rüzgârının da etkisinde olan bu bölge, Ay ve Zühre'yi temsil etmektedir. Burçları; Koç, Boğa, İkizler olup kan ve hava özellikleri taşımaktadır. Bedenin tabiî ve sindirici kuvveti olarak bilinmektedir. İnsan yaşamının çocukluk dönemini simgelemektedir.

2. Bölge: Hâkim mevsimi yaz olan bu bölge nemli ve sıcak bir iklime sahip olmaktadır. Saba rüzgârının etkili olduğu bu yer, Teymen bölgesine hâkim olmaktadır. İnsan yaşamında gençliği simgelemesiyle bilinmektedir. Öd ve ateş özellikleri olup Merih ve Güneş'i işaret etmektedir. Burçları; Yengeç, Aslan, Başak olup bedende nefsi ve hayvanî kuvveti temsil etmektedir.

3. Bölge: Hâkim mevsimi sonbahar olan bu bölge soğuk ve nemli bir iklime sahip olmaktadır. Cerbâ bölgesine hâkim olmaktadır. Şimal rüzgârı bu bölgeyi etkilemektedir. Zuhâl yıldızını ve insanın orta yaşını simgelemektedir. Burçları; Terazî, Akrep, Yay olup toprak ve siyah su özelliklerine sahip olmaktadır. Bedende tutma kuvvetini simgelemektedir.

4. Bölge: Hâkim mevsimi kış olup Magrib bölgesini kapsamaktadır. Müşteri ve Utarit, gezegenleri olup rüzgârı; Debur olarak belirtilmektedir. İnsan hayatında yaşlılık dönemini işaret etmektedir. Özellikleri balgam ve su; burçları Oğlak, Kova ve Balık olarak bilinmektedir. Bedenin savunma gücünü simgelemektedir (Ağarî, 2006: 197, 198).

³¹ İslâm ansiklopedisinde Batlamyus'tan ziyade İranlılara dayandırılmıştır (Ak, 2000: 28-30). İskender Pala'nın saydığı yedi yer aktarılmıştır.

İhvan-ı Safa da yedi iklimi yedi gezegenle ilişkilendirmektedir. Bu iklimlerdeki insanlar, bitkiler, madenler, mezhepler, diller, renkler, tatlar, kokular, hava ve sularından dolayı farklı özellik taşımaktadır. Onlara göre bu iklimler şöyledir:

1. iklim; Satürn gezegenine ait olup ekvatorda sınırı başlamaktadır. Bu iklim bölgesinde yirmi civarı sıradağ, elli civarı da büyük şehir bulunmaktadır. Halkı çoğunlukla siyah renkte olup Yakut Yarımadası'nın kuzeyinden Atlas Okyanusu'na kadar yayılmaktadır.

2. iklim; Jüpiter gezegenine ait olup on yedi mil uzunluğunda sıradağlar ve uzun nehirleri içine almaktadır. Elli civarı büyük şehri bulunmakta, halkı siyaha dönük bir renge sahip olmaktadır. Doğuda başlayan bu yer; Çin beldeleri, Kandehar, Kabil, Sind, Arap beldeleri, Nil Nehri'ni kesip Mertane beldelerine ilerleyip Atlas Okyanusu'nda bitmektedir.

3. iklim; Mars gezegenine bağlı olup otuz üç sıradağ, yirmi iki uzun nehri kapsamaktadır. Yüz yirmi sekiz büyük şehri bulunmaktadır. Doğudan başlayan bu yer; Kuzey Çin, Türk beldeleri, Hind Kabil, Kandehar, Faris, Diyarbakır, Mısır, Tance yerleşiminden ilerleyip Mağrib Denizi'nde bitmektedir.

4. iklim; Güneş'e bağlı olup yirmi beş sıradağ, yirmi iki uzun nehri, iki yüz on iki büyük şehri ihtiva etmektedir. Doğu'dan başlayıp, Türklerin yerleşim yerlerine, Kirman, Faris, Sicilya, Kavrayan, Tance'ye ilerleyip Atlas Okyanusu'nda bitmektedir. Halkı esmerle beyaz arasında olup bu iklim enbiyaların ve bilgelerin bölgesi olarak açıklanmaktadır.

5. iklim; Venüs gezegenine ait olup otuz sıradağı, on beş uzun nehri, iki yüz büyük şehri bulunmaktadır. Doğu'dan başlayıp, Yecüc ve Mecuc, Türk beldeleri, Horasan, Fâris, Ermenistan, Rumeli ve Endülüs beldelerine ilerleyip Atlas Okyanusu'nda son bulmaktadır. Halkının teni genellikle beyaz olarak tasvir edilmektedir.

6. iklim; Merkür'e bağlı olup yirmi iki sıradağ, otuz iki uzun nehri, doksan büyük şehir bulunmakta ve Doğu'dan başlamaktadır. Ye'cüc Me'cüc, Kimak, Soğd, Maverâünnehir, Hazar Denizi'ni keserek Zühre Tapınağı'ndan geçip Atlas Okyanusu'nda bitmektedir. Halkının renginin genellikle beyaz ve kumral arası olduğu söylenmektedir.

7. iklim; Ay'a bağlı olup yaklaşık on sıradağı, kırk uzun nehri, yirmi iki büyük şehri bulunmaktadır. Halkı kumrala dönük bir renkte olup bu yer Doğu'dan başlamaktadır. Ye'cüc Me'cüc, Gürcan Denizi, Makedonya, Sicilya ve Rey'i geçip Atlas Okyanusu'nda sona ermektedir (Komisyon, 2023: 120-127).

İmam Bakır, yeryüzünün oluşumunu sembolik bir dille ifade etmektedir. İnsanın yedi organını yedi yeryüzüne benzetmektedir:

“Gökyüzü ile yeryüzü yaratıldığında ilk başta birdi, bütündü. Biz onları ikiye ayırdık. Bir yarıyı yeryüzü bir yarıyı gökyüzü yaptık. Nutfenin niteliğinin anlamı budur. Çünkü yaradılışın ilk başlangıcında su damlası vardı. Sonra su damlasından nutfe, nutfeden kan pıhtısı, kan pıhtısından bir parça et yaptı. Nihayet bunun yarısından iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağzı olan baş yaptı. Diğer yarısından kalp, dalak, akciğer, karaciğer, kan, damar ve iki böbrek yarattı ki bunlar da yedi yeryüzüdür. Yeryüzü gerçekte yedi sıvının üzerine çekilen kalptir. Ondan sonra da yeryüzünü döşedi. Ayrıca yeryüzü bir sığırın sırtında, sığır da balığın üzerindedir. Balık suyun içindedir. Su, taşın üzerindedir. O taş ise melek avcunda tutmaktadır. Yedi göğü ve yeryüzünü asılı tutmaktadır. Yeryüzü kalptir. Yeryüzünün yedi tabakası da yedi sıvı olup göklerin üzerinden ayaklar üzerinde durmaktadır” (Kaygusuz, 2009: 219, 220).

Yedi iklim, yedi bölge olarak da bilinen yedi yer kavramı, Hurufilere göre 28 ilahi harfin zuhur ettiği delillerden biri kabul edilmektedir. Yedi yeri insanın başı, göğsü, elleri, sırtı ve ayakları olmak üzere 7 parçasıyla ilişkilendirmektedirler. Bu parçalar dört unsurla çarpıldığında 28 ilahi harfi göstermektedir. Ayrıca özellikle Âdem yaratılırken 7 yerden topraklar alındığı için Âdem’in, Allah’ın evi olduğunu ve yeryüzünün de mescit kılındığını düşünmektedirler (Aktaran: Usluer, 2023: 328).

Kul Nesimî’de yedi yer ifadesi geçmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.18.9. Yedi Yıldız (Heft Ahter)

Yedi yıldız ile ilgili olarak ulaştığımız kaynakların çoğu yedi gezegen olan Zühâl, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay’ı ifade etmektedir.

Metin And’a göre 7 yıldız ve özellikleri şöyledir:

Ay (Kamer): Dünya’ya en yakın olan gezegen olup 1. katta bulunmaktadır. Pazartesi günü ve cuma gecesine hâkimdir. Rengi beyaz, dostu Şems’tir ve düşmanı yoktur. Canlılar üzerinde oldukça etkili olan yıldız olarak bilinmektedir.

Utarit (Merkür): Pazar gecesi ve çarşamba gününün ilk saatlerine denk gelmektedir. Dostu Kamer, düşmanları Şems ve Zuhâl olarak bilinmektedir.

Zühre (Venüs): Çalgıcıdır. Salı gecesi ve Cuma gününün ilk saatlerine denk gelir. Rengi beyaz olup Utarit ve Zuhâl dostu, Merih ise düşmanı olarak bilinmektedir.

Güneş (Şems): Merkezdedir. En parlak yıldızdır. Canlıları, denizi, karayı etkiler. Rengi sarıdır. Kamer ve Müşteri dostu, Zuhâl ve Zühre düşmanıdır. Perşembe gecesi ve pazar gününe hâkim olduğu bilinmektedir.

Merih (Mars): Mirrîh olarak da bilinen bu gezegen, cumartesi gecesiyle Salı gününe hâkimdir. Rengi kırmızıdır. Uğursuzluğu en az olan gezegendir. Behrâm olarak da bilinen bu gezegen eski kültürde savaş tanrısı olarak da geçmektedir.

Müşteri (Jüpiter): Çok uğurludur. Pazartesi gecesi ve Perşembe gününe egemendir. Rengi mavidir. Zühre, Utarit düşmanı, Kamer ve Merih dostu olarak bilinmektedir.

Zuhâl (Satürn): Dünya'ya en uzak gezegendir. Cumartesi günü ve çarşamba gecesine Hâkim olup rengi siyahtır. Zühre, Utarit dostları, Şems ve Kamer düşmanı olarak bilinmektedir (2022: 351-359).

Bu gezegenlerin insanlar üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinin olduğu bilinmektedir. Yıldızların hareketinden yola çıkılarak uğur ya da uğursuzluk getireceğine dair yorumlar da yapılmaktadır. Örneğin Abdurrahman Güzel'e göre; kimi Türk topluluklarınca Mars uğursuz, Venüs ve Satürn kutsal kabul edilmektedir. Türklerce en çok değer verilen Güneş ve Ay olup sonra Zühre gelmektedir. Yıldızın kaydığını görmek o insan için uğursuzluk sayılmaktadır. Yakut Türklerinde Güneş ve Ay tutulmalarının kötü ruhlarla ilişkili olduğuna inanılmış, davullar çalınıp silahların atıldığı da söylenmektedir. Günümüzde de selâ verilip duaların okunması, Kur'an'ın okunması bu olumsuz ilişkiye bağlanmaktadır (2015: 120).

Gezegenlerle insan organları arasında ilişki olduğunu ya da gezegenlerin insan vücudundaki organlara etki ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır. İnsan vücudunu esas alıp ona göre kâinatı yorumlamaya çalışan Hurufilere göre insan yüzündeki 7 delik yani 2 burun, 2 kulak, 2 göz, 1 ağız delikleri 7 yıldız (seyyare) olarak yorumlanmaktadır (Usluer, 2023: 357). Erzurumlu İbrahim Hakkı, yedi gezegenle vücuttaki yedi organ arasında bir benzerliğin olduğunu söyleyen isimlerdendir. Ona göre; Ay akciğer, Zühre böbrek, Utarit mide, Güneş yürek, Müşteri karaciğer, Merih safra, Zuhâl dalakla ilişkilendirilmektedir (2021: 306). İbn Arabi de yedi gök başlığında açıkladığımız gibi gezegenleri organlarla ilişkilendirip gezegenlerin bazı hakikatleri içimizde tuttuğunu belirtmektedir (Zengin ve Cengiz, 2021: 75-77). İmam Bakır da gezegenlerin insan organlarını temsil ettiğini belirtmektedir. Merkür; kemikler, Venüs; yağ, Ay; kemik iliği, Güneş; damar, Mars; kan, Jüpiter; et, Satürn; deriyi etkilemektedir (Kaygusuz, 2009: 204). *İhvan-ı Safa Risaleleri* 'nde

de bu gezegenler, insan organları ve bu yıldızların etkisindeki insanların ve bazı meleklerin özellikleri sunulmaktadır. Onlara göre: Satürn gezegeni dalak ve Azrail ile ilişkilendirilmektedir. Jüpiter'in de yeri karaciğer olup Rıdvan meleği ile ilişki kurulmaktadır. Mars'ı sarı safra ile ilişkilendirip sultan, komutan ve kahraman kişileri bu yıldızın etkisini göstermektedir. Venüs'ü kadınların, hizmetçilerin doğumuyla; Merkür'ü beyin, bilgi ile ilişkilendirip kâtip, vali gibi kişiler bu yıldızdan etkilenmektedir. Bu dairede Hafaza melekleri ve Kiramen Kâtibin bulunmaktadır. Ay dairesini de akciğerle ilişkilendirilip tahsildarlar, suda çalışanlar, vekiller bu yıldızdan etkilenmektedir. Güneş ise denge unsuru olup kral ve sultanların makamıyla ilişkilendirilmektedir (Komisyon, 2014: 164-168).

Bu gezegenlerin dünyada birçok tabiat olayının, insan karakterinin belli başlı özelliklerinin ve insan davranışının ortaya çıkışında da etkisi olmaktadır. Astrolojiyle de ilişkilendirilen bu tür durumlara dönük İhvan-ı Safa risalelerinde geniş bir açıklama yapılmaktadır. Örneğin İhvan-ı Safa'da Satürn; akarsuların, ormanların, çöllerin, yolların, dağların, göllerin oluşumunun, Müşteri; mescit, kilise, tapınak gibi ibadethanelerin, kurban yerlerinin ve insanların bayram namazlarında, Cuma namazlarında toplanmasının, insanların din ve dünya hükümlerine dönük kafa yormalarının nedeni olarak gösterilmektedir. Ayrıca Merih'in etrafında yıldızların toplanmasının yansımasını; insan, madenler ve bitkilerin toplanması ve savaşların, düşmanlıkların yaşanması, ateş yakma, hayvan kesme gibi hareketlerin, orduların toplanma yeri oluşu gibi durumlar oluşturmaktadır. Zühre; neşenin, eğlence yerlerinin, gezinti alanlarının, bahçelerin, güzel manzaraların, Merkür; bilim ve sanat merkezlerinin, çarşıların, bilginlerin tartışmalarının, hikâyecilerin bir araya gelmesinin ve bu yıldızın etkisiyle üst düzeyde mutluluk, alt düzeyde ise aşağılara düşmenin ve hapse girmenin de nedeni olarak gösterilmektedir (Komisyon, 2020: 108). Yine yıldızların oluşum maddeleri açıklanmaktadır. Güneş altından, Ay gümüşten, Zühal demirden, Müşteri cıvadan, Merih bakırdan, Utarit kalitesiz kurşundan, Zühre kaliteli kurşundan oluşmaktadır. Bu yıldızların her birinin bir buhurluğu da bulunmaktadır: Ay, böbrek; Satürn, güzel koku; Güneş, ud³²; Merih, senderûs³³; Utarit, sakız ağacı; Jüpiter, amber; Venüs, zaferan³⁴ karşılamaktadır (Komisyon, 2014: 227). Eski inanışlara göre Güneş göğün sultanı olduğundan öteki gezegenler ona hizmet etmektedir. Vezir: Ay'dır. Kâtip: Utarit'tir.

³² Ud: Ağaç, ödağacı (Devellioğlu, 2002: 1116).

³³ Senderus: Farsça. "Kehlibar nevinden, kupal ağacından çıkan bir zamk" (Devellioğlu, 2002: 937).

³⁴ Zaferan: Arapça. "Safran" (Devellioğlu, 2002: 1164).

Başkumandan: Merîh'tir. Kadı: Müşteri'dir. Bekçi: Zühal'dir. Çalgıcı da Zühre'dir (Pala, 2022: 150).

Yunan felsefesinde her gezegenin bir harf sembolü bulunmaktadır. Gezegenlerin kendi yörüngelerindeki dönüşlerinde Tanrı'nın ismini seslendiren melodileri göstermek amacıyla gezegenlerden Ay (Alpha) A, Venüs (Eta) H, Merkür (Epsilon) E, Güneş (Iota) I, Mars (Omicron) O, Jüpiter (Upsilon) Y, Satürn (Omega) O harfleriyle bilinmektedir (Gökcan, 2021:100, 101). Çin mitolojisinde gezegen sayısı beş olarak geçmektedir. Mars kırmızı, Venüs beyaz, Merkür siyah, Satürn sarı renkte olup her gezegen bir yönle ilişkilendirilmektedir. Venüs Batı'nın yıldızı, Mars güney, Jüpiter doğu, Merkür kuzey, Satürn merkezi ifade etmektedir. Ayrıca Mars, ateş; Merkür, su; Jüpiter, tahta elementlerini simgelemektedir (Eberhard, 2000: 125).

Sonuç olarak yedi yıldız kavramı ve bu yıldızların özellikleri ve özellikle insanlar üzerindeki etkileri oldukça önemsenmektedir. Araştırmacıların ya da bu konuda çalışma ve yorum yapanların ulaştıkları bilgiler neticesinde; yedi gezegenin yaşadığımız dünya, evren, tabiat ve canlılar üzerindeki etkileri azımsanmamaktadır.

Kul Nesimî yedi ana ile yedi yıldız ifadesini hatırlatmaktadır. Bu gezegenler, dokuz feleğin içinde yer almaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

Bu dörtlükte de Hz. Ali'nin ermiş olduğunu, Allah'ın nuru ve yedi yıldızın ışığı olduğunu söyleyerek ona karşı sevgisini dile getirmektedir:

“Ali'dir ol veliyullah

Ali'dir mazhar-ı ilâh

Ali'dir nûr-ı eyvallah

Münevverdir bu heft ahter”

(Öztelli, 1969: 81)

3.18.10. Seb'a Dü Harfi

Hurufiler, özellikle insan yüzünün üzerinde çok durmakta ve insanların birbirlerine âşık oluşunu yüz güzelliğine bağlayıp hatta ona kutsal anlamlar yüklemektedir. İnsanın özellikle yüzünde 28 ve 32 ilahi harf zuhur etmektedir. “Böyle bir vasfı olan yüz, Hurufilerce Kur'an ve Levh-i Mahfuz olarak nitelenir” (Şenödeyici, 2015: 87). Dolayısıyla böyle bir kutsal özelliği olan insana secde etmek gerektiği, secde etmeyenin de şeytan olacağını ifade de etmektedirler. İblisin Kur'an'la ilişkilendirilen insan yüzündeki yedi hattı inkâr ettiği için yedi yerden kovulduğu inancını taşımaktadırlar. Ayrıca insan yüzü, Kâbe olarak da

nitelendirilmektedir. Âdem'in yaratılışında Kâbe toprakları da kullanılmış bu nedenle Hacılar Kâbe'yi 7 kere tavaf etmekte ve şeytanı yedi kere taşlamaktadır (Şenödeyici, 2015: 85, 91, 92).

Seb'a dü ifadesiyle yedi harf inen Kur'an-ı Kerim ve Kur'an'daki 14 mukattaat harf kastedilmektedir. Bu sayılar insan yüzündeki 7 ümmî ve ebî hatlara karşılık gelmektedir. Onların kâinatla ilgili bütün yorumlarında 28 ve 32 sayıları geçmektedir. Fatih Usluer'e göre; *Kur'an-ı Kerim 7 harf üzerine indirilmiştir*, hadisinden yola çıkarak bu 7 harfin yani dal, fe, lam, mim, nun, vav, ye'nin mukattaatı hesaplandığında 14 sayısı elde edilmektedir. Bu da insanın 14 hattına (7 ümmî hat: 2 kaş, 4 kirpik, 1 saç 7 ebî hat: 2 sakal, 2 burun içi, 2 bıyık 1 anfeke yani dudak altı) denk gelmektedir. İnsandaki bu 14 hat ellerindeki eklem sayısı ile beraber 114 yapmakta ve böylelikle de Kuran'ın 114 suresine eşitliği ortaya çıkmaktadır. Bu 14 hat, bulundukları yerlerle beraber 28 sayısı yani Arap harflerinin sayısını ortaya çıkarmaktadır. 28 sayısına 4 unsur eklenince 32 sayısı yani Fars alfabesinin toplam harf sayısı elde edilmektedir. (Usluer, 2023: 258, 259, 330). Başka bir hesaplamada ise 28 Arap harfine “pa, ça, ja, ka” harfleri geldiğinde 32 sayısı elde edilmektedir. Bu dört harf Hz. Muhammed, Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. Nuh'u simgelemektedir (Tanrıkulu, 1998: 102, 103).

Kul Nesimi de “Ümmü'l-Kitab” olarak bilinen Kur'an'ın ve 7 ayet olan Fatiha'nın insandaki yedi hatla olan ilişkisini kastetmektedir. Fatiha suresi; Kur'an'ın esasını oluşturmakta, insandaki toplam 14 hat da Kur'an'ın 14 mukattaat harfini işaret etmektedir:

“Fatiha Ümmülkitabın gösterir anası

Seb'a dü harfinin hülâsası nedir”

(Öztelli, 1969: 87)

3.19. Dokuz

Dokuz sayısı, daha çok varoluş kademeleri ile ilişkilendirilmektedir. İhvan-ı Safa anlayışında “Bir yaradan, 2 tür zekâ, 3 ruh, 4 tür madde, 5 tür doğa, 6 yönün belirlediği fiziksel dünya, 7 göksel küre, 2x4 element ve son olarak hayvan sebze ve mineral krallıklarının 3x3 hali” olarak 9 varoluş aşamaları yer almaktadır (Schimmel, 2022: 158). Alevi-Bektaşî inancında “Tanrı-Doğa-İnsan” ilişkisiyle bağlantı kurulan sudur (oluşum) teorisine göre Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim bulunmaktadır. Genel görüşe göre bu çevrimde Tanrı, dokuz kademedede dokuz varoluş biçimiyle tecelli etmektedir. Bu kademeler şöyledir: “1. Hak, 2. Akl-ı evvel, 3. Dokuz akıl, 4. Dokuz ruh, 5. Dokuz gök,

6. *Dört nitelik*, 7. *Dört öge*, 8. *Üç âlem* ve 9. *İnsan-ı kâmil*” (Korkmaz, 2016: 195). Varoluşun yanında 9 sayısını İslam anlayışında dokuz göğü anlatmak için kullanılmaktadır. Melike Gökcan’a göre; güçlü ve bozulmayan bir sayı olan dokuz, dünyadaki cenneti işaret etmektedir. Orta Çağ kozmik küresinde, kürelerin düzenini oluşturmaktadır. *Mesnevi*’de de geçen 9 sayısını ile 9 felek kastedilmektedir (2021: 169-172).

Kul Nesimî şiirlerinde dokuz sayısıyla ilgili olarak “dokuz ata” ifadesi yer almaktadır.

3.19.1. Dokuz Ata

Deyimlerimizde “feleği şaşmak, feleğin çemberinden geçmek, feleğin sillesini yemek, felekten bir gün çılmak” gibi sıkça kullandığımız feleğin gökyüzüne hâkim olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Feleğin gökyüzündeki hareketlerinden dolayı insanlar üzerinde etkili olduğuna inanılmakta hatta çoğu kötü durumda feleğe dönük olumsuz ifadeler de kullanılmaktadır. Türk kültüründe dokuz felek olduğu belirtilmektedir. “*Dokuz felek; dokuz ata, gök*” olarak da kullanılmaktadır (Korkmaz, 2016: 195). Felek; “*gökyüzü, sema, âsman*” (Devellioğlu, 2002: 255), “*talih, kader, baht*” (Pala, 2022: 149) anlamlarına gelmektedir. Mitolojilerde göğün anlatımına yer verilmektedir ve göğün farklı kültürlerde farklı tasvirleri yapılmaktadır. Yunan mitolojisinde gökyüzü kemerli bir kubbeye benzetilmektedir. Tanrı Atlas; gökyüzünü başı, omzu ve elleriyle tutmaktadır. Gökyüzü bir ev gibi düşünülmekte ve bu evde Olympos tanrıları, Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızların olduğu belirtilmektedir (Hansen, 2019: 46). Batlamyus sistemine göre kâinatın merkezinde bulunan dünyayı soğan zarı gibi dokuz felek sarmaktadır. Yedisi, yedi gezegenin³⁵ feleği olarak bilinmektedir. Bu dokuz felek şöyledir:

1. Felek: Ay, 2. Felek: Utarit, 3. Felek: Zühre, 4. Felek: Şems: Güneş, 5. Felek: Merih, 6. Felek: Müşteri, 7. Felek: Zühal, 8. Burçlar feleği ya da sabit yıldızlar, 9. Atlas feleğidir. Felek’ül- eflak olarak da ifade edilen Atlas feleği bunların en büyüğü olarak bilinmektedir. Arş olarak da adlandırılmaktadır. Bu feleğin dönmesiyle diğer felekler de dönmektedir. Bu dönüşler kendi yönlerinin dışında gerçekleştiği için insanların talihleri üzerinde de etkili olmaktadır. Bu felekten sonra Allah ilmi başladığı için insanlar şikâyetlerini bu feleğe yüklemektedir (Pala, 2022: 149).

İbn Arabî; Allah’ın dokuz feleğini açıklarken insanın da dokuz feleği olduğundan bahsetmektedir. Allah’a ait bu feleklerin hakikati ile yaratılana ait dokuz feleğin arasında

³⁵ Bu yedi gezegen, Yedi Yıldız (Heft ahter) başlığında açıklanmıştır.

bağlantı olduğunu söylemektedir. Yaratılıştan Allah’a, Allah’tan yaratılışa doğru ince hakikatler oluşmaktadır. Bu hakikatlerin çakıştığı yerde melekler ortaya çıkmaktadır. Mülk, Melekût ve Ceberût olmak üzere üç mertebenin her birinin üçe ayrıldığını dolayısıyla mertebe sayısının dokuz olduğunu da belirtmektedir (Kanık, 2022: 82-84). Bunun yanında harflerin bir manası olduğunu ve bu mananın Allah ile ilişkilendirildiğini düşünen İbn Arabî harflerin göğü içerdiğini de belirtmektedir. “*Yedi göğü ihtiva eden harfler elif, ze ve lâmdır. Sekiz göğü ihtiva edenler nûn, sad ve dât; dokuz göğü ihtiva edenler ayın, gayın, sin ve şın*” (Usluer, 2023: 198).

Kul Nesimî, şiirlerinde karşılaştığımız “dokuz ata” ile dokuz feleği ve bu felekler içindeki yedi gezegeni ifade etmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.20. On

On sayısı, Pythagorasçılara göre her şeyi kapsamakta ve sınırlamaktadır. İhvan-ı Safa da iki basamaklı sayıların ilki olmasından dolayı bu sayının özel bir yeri olduğunu belirtmektedir (Schimmel, 2022: 171, 175). Bu sayı, matematiğin yanında tarihî ve dinî alanlardaki kullanımlarına göre farklı kültür ve inançlarda mükemmelliği, tamamlanmayı, manevi yükselişi sembolize etmektedir.

Schimmel; Hz. Musa’nın ve Budizm’in 10 emri bulunduğunu; Hindistan’da Rigveda adıyla bilinen 10 kitaplı erken dönemin yaşandığını, Yahudilikte dünyanın 10 kelimeyle yaratıldığını, Âdem ile Nuh arasında 10 neslin olduğunu ayrıca İsa’nın adının ilk harfinin sayısal değerinin de 10 ettiğini belirtmektedir. Son Peygamber’in ilk Müslümanlar arasında cennet vaat edilen 10 kişi üzerinde durduğunu, idareciliğiyle iyi bilinen Kanuni’ye 10 fazilet yüklendiğini de ifade etmektedir (2022: 171-177).

“İslâm inancında gökyüzü dokuz kat olarak tasvir edilirken Hristiyan dünyasında on kat olduğu ve Tanrının onuncu katta olduğuna inanılmaktadır. İslamiyet’te dokuz katlı kabul edilen gök sayısı Hristiyanlıkta on kat olarak tasvir edilmektedir. Tanrı’nın son katta olduğuna inanılmaktadır Çünkü Hristiyanlar için on mükemmel sayıdır” (Çelebioğlu, 2019: 79). Alevilikte de olgunluğun simgesi olarak 10 sayısı kabul edilmektedir. Alevi-Bektaşilikte dört kapının her biri on makamdan oluşmaktadır. Bu kapı ve makamlar Hak yolunda ilerlemenin, insan-ı kâmil olmanın adımları olarak bilinmektedir. Bu adımları atmak isteyen kişinin mürşidine bağlanması, özünü temizleyip düzeltmesi beklenmektedir.

Kul Nesimî şiirinde de on sayısı ile ilgili olarak geçen kullanımda Alevilikte dört kapının on makamını ve bu makamlardaki kişilerin özelliklerini kastetmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 23)

3.21. On İki

Astrolojide burçların, yıldızların; müzikte notaların; takvimde ayların sayısını karşılamasıyla bildiğimiz 12 sayısı farklı inançlarda ve kültürlerde de karşımıza çıkmaktadır. Schimmel bu sayıyı “12 her şeyden önce 3x4’ün sonucu olarak görülebilir, yani ruhsal olanla maddî olanın bir kombinasyonudur; ikinci olarak iki önemli sayının 5 ile 7’nin toplamıdır” (2022: 190) şeklinde ifade etmektedir. Yani bu sayı bünyesinde önemli görülen sayıları da barındırmaktadır.

Astrolojide kişinin doğduğu veya yaşadığı olayın gerçekleştiği anı anlatan doğuş dereceleri bulunmaktadır. Bunlara “on iki ev” denmektedir. Bu evler sırasıyla; hayat evi, mallar evi, kardeşler evi, babalar evi, evlatlar evi, eşler evi, ölüm evi, seyahatler evi, Yengeç evi, dilek evi, sayılar evi olarak bilinmektedir (Komisyon, 2017: 97-98).

Bu sayının farklı inanışlarda geçen kullanımlarına baktığımızda; astrolojinin yanında harflerle, kötü ruhların gelişini gösteren zaman aralığıyla, Hz. İsa’nın havari sayısı, On iki İmam ve hizmet sahibiyle, insan organlarıyla da ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Metin And’a göre; Cermen takviminde 25 Aralık- 6 Ocak arası on iki gün uğursuz sayılmaktadır çünkü kötü ruhların, şeytanların gezeceğine inanılmıştır. Hatta bunlara *Kara Koncaloslar* denilmektedir. Bu kötü ruhların bacadan gireceğine inanıldığından bunlardan korunmak için ocakta şalgam suyu kaynatılmaktadır (2022: 46). Yine Alevi-Bektaşilikte insan vücudundaki on iki deliğe insanın içine açılan *on iki kapı* da denmektedir (Korkmaz, 2016: 524). Alevilikte yapılan cemlerde de bu sayı 12 Hizmet sahibini temsil etmektedir. Bu hizmet sahipleri şöyledir: Mürşit; Hz. Muhammed, Rehber; Hz. Ali, Gözcü; Cebrail ol Musaffa, Çerağcı; Cebir-ül Ensari, Zakir; Bilali Habeş, Feraşçı; Selman-ı Pak, İznikçi; Huzeymetül Ensari, Kurbancı; Mahmud ül Ensari, Sakkacı; İmam Hüseyin, İbriktar; Gulam Kanber, Peyk; Amri Eyyar, Semahçı; Ebuzar Gaffari (Uluçay, 1996: 248). Benzer bir şekilde; İbranî alfabesindeki 22 harften 7’si çiftli, 12’si tekli harftir. Bu 12 tekli harflerde de sembolik anlamlar yer almaktadır. Şöyle ki “İbrani alfabesindeki tekli harflerin sayısı ise on ikidir ve bu harfler insandaki görünüm (*sight*), duyma, koklama, konuşma, iştah, cinsel arzu, hareketlilik, kızgınlık, neşelilik, düşünme, uyuma ve çalışma gibi temel aktivitelerine karşılık gelmektedir. Buna ilaveten bu harfler, göksel sferdeki burçların on iki işretlerini, on iki ayı,

vücutun temel on iki eklemli uzvunu da sembolize eder” (Ünver, 2003: 22). On iki burç ya da ayı simgeleyen bu on iki harfin aynı zamanda insan organlarını da temsil ettiği, Yahudiliğin mistik yönünü inceleyen Sefer Yesirah adlı kitapta belirtilmiştir. Mustafa Ünver’in Sherbok’tan yaptığı aktarıma göre; bu harflerin insandaki temsil yerleri: Sağ-sol ayak, sağ-sol böbrek, sağ-sol el, safra kesesi, bağırsaklar, karaciğer, mide, dalak ve gırtlaktır (2003: 22).

Kul Nesimî şiirlerinde on iki sayısı ile ilgili olarak kullanılan ifadeler “on iki burç, on iki hasa ve On İki İmam” dır.

3.21.1. On İki Burç/ Kevkeb

Astrolojinin en temel konusunu oluşturan burçlar, birçok kişinin de ilgisini çekmektedir. Her insanın burcu dolayısıyla yıldızı, onu etkileyen gezegeni bulunduğu için bu ilgi de devam edecektir. Genel olarak 12 burcun olduğu bilinmektedir. Metin And’a göre; burçların on ikiye ayrılması Roma’da başlamıştır. Bazı kültürlerde burçların sayısı daha fazladır. Örneğin Budizm’de 28 burç bulunmaktadır. “Daksa’nın Kızları” olarak bilinen, insanlar üzerinde etkisi fazla olduğundan bu burçların Tanrı olduğuna inanılmıştır (2022: 332).

Burçların adları astronomlara göre görüntülerinin verdiği şekille ilişkilendirilmiştir. Örneğin sekizinci felekte bulunan Koç burcu, onu oluşturan yıldızların bir çizgi halinde birleştirilmesiyle oluşan şekilden ismini almaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*’de üç yüz kırk altı yıldız izlendiğini ve bu yıldızların oluşturduğu şekillere göre on iki burç isminin ortaya çıktığını anlatmaktadır. Gün eşitleyici daireye göre olan konumlarına bakılarak da kuzey ve güney burçları olarak adlandırılmışlardır. Kuzey burçları: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak; Güney burçları: Terazî, Akrep, Yay, Oğlak, Kova, Balık’tır. Boğa, Aslan, Akrep, Kova burçları sabit burçlar; Koç, Yengeç, Terazî, Oğlak değiştiren burçlar; İkizler, Başak, Yay, Balık ise karıştıran burçlardır. Değiştiren burçlarda mevsim değişikliği olmakta, sâbit burçlarda ise hiçbir değişiklik olmamakta, karıştıran burçlarda ise bulundukları hal ile diğer hallerin karışmaları söz konusudur. Koç, İkizler, Aslan, Terazî, Yay, Oğlak erkek burçlardır ve tekildir (Zengin ve Cengiz, 2021: 93-95). Metin And’a göre 12 burcun özellikleri şöyledir:

Koç (Hamel): Burc-ı bere olarak da bilinir. Güneş ile birlikte geçer. Nevruz’u müjdeler. Edebiyatta da Güneş-Hamel- Nevruz, bahardan bahsedilirken kullanılmaktadır.

Boğa (Sevr): Burc-ı Süreyya olarak bilinir. Kamer burcudur. Sabahları görünmeyen bu burç güneşin doğduğu zamanda kızıl olan görünümünden dolayı Ay'ın kurban edilişine yorumlanır.

İkizler (Cevzâ): Burc-ı dü-peyker olarak da bilinen bu burç; haber, iletişim yönleriyle ön plandadır. Yunan mitologyasında Leda'nın ikizleridir.

Yengeç (Seretân): Burc-ı hilal olarak bilinen bu burç Kamer'e bağlıdır. İletişim, avlanmak gibi özellikleri vardır.

Aslan (Esed): Hz. Ali ile bağlantı kurulan bu burcun Tarf, Zübre, Cebhe, Sarfe gibi yıldızları vardır. Büyük kişilerle muhabbet ya da düşmanın üstüne yürümek, savaşla alakalı araç-gereç hazırlamak gibi yönleri vardır. Burc-ı Şîr olarak da bilinir.

Başak (Sünbüle): Edebiyatta Burc-ı Huşe, Huşe-i Sipih olarak bilinen bu burç bilimle ilgilidir; mektup yazmak, resim yapmak gibi özelliklere sahiptir.

Terazi (Mizân): Zühre gezegenine bağlıdır. Ay bu burca geldiği zaman mektup yazmak, sefere çıkmak, elçi yollamak gibi özellikler görülür.

Akreb: Kej-dûm-i felek olarak bilinen bu burcun İklil, Şevle gibi yıldızları vardır. Ay bu burca girdiğinde bilim, geometri, güzel yazı gibi alanlarda kendisini gösterir.

Yay (Kavs): Okla ilişkisi bulunduğu Burc-ı keman olarak da bilinen bu burcun Müşteri gezegeni ile de bağlantısı bulunur. Kamer, bu burca girdiğinde kimyaya ilgi, hamamlara gidiş, düşmana saldırı gibi özellikler görülür.

Oğlak (Cedî): Burc-ı Büz olarak da bilinen bu burç Zuhal'e bağlıdır. Zabih, 'Acîn gibi yıldızları vardır. Kamer bu burca girdiğinde mektup yazmak, ava çıkmak, büyük kişileri ziyaret etmek gibi özellikler gösterir.

Kova (Delv): Delv-i Sipih, Sâkibü'l- mâ olarak da bilinen bu burcun Sa'dü'l- melik, Sa'dü's- Su'üd gibi yıldızları bulunur. Kamer, bu burca girdiğinde bahçe tarım işleriyle ilgilenmek isteği uyandırır.

Balık (Hût): Burc-ı Mâhî, Hût-ı felek olarak da bilinen bu burçta Kamer, ibadet ettirmek, dinî nitelikteki kişilerle muhabbet, hamama gitmek gibi özellikler gösterir (2022: 336-347).

Burçların insan vücudunda bazı organları temsil ettiğine dair görüşler yer almaktadır. Başta evreni insan vücudundan yola çıkarak yorumlayan Hurufiler, insan vücudunun "12

deliğiyle 12 burcu aynı hizada görmüşlerdir” (Usluer, 2023: 193). Ayrıca İhvan-ı Safa’da iki kulak, iki göz, iki burun deliği, ön ve arka boşaltım yolları, göbek ve ağız deliği 12 kapı olarak da geçmektedir. İnsan bedenindeki iki kulak Merkür’e, gözler Jüpiter’e, meme ve burun delikleri Venüs’e, göbek deliği Ay’a, ağız Güneş’e, ön ve arka delikleri Satürn’ün evine karşılık gelmektedir (Komisyon, 2020: 263, 325).

Burçların varlığına dönük yapılan çalışmalar içerisinde İhvan-ı Safa’nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Onlar, burçları daha sonra gruplara ayırmıştır. Günümüzde burçların gruplara ayrılmış hali, onların yaptığı çalışmaların izini taşımaktadır. Schimmel’e göre; İhvan-ı Safa’nın çalışmalarında Babil ve Yunan gökbilimcileri ve müneccimleri takip edilmiş ve 12 burç izlenmiştir. Onlar da 12 burcu 3 gruba bölmüşlerdir. Her mevsim yani ilkbahar, yaz, sonbahar ve kışın her birisi için 3 burcun yanında ayrıca 3 ateş burcu (Koç, Aslan, Yay), 3 su burcu (Yengeç, Akrep, Balık), 3 hava burcu (Terazi, İkizler, Kova) ve 3 toprak burcu (Boğa, Başak, Oğlak) olduğu sonucuna varmışlardır (Komisyon, 2022: 190, 197).

İslamiyet’e geçişin ilk eseri olan *Kutadgu Bilig*’te on iki burcun sıralaması, bağlı oldukları grupları ve dünyanın oluşumundaki rolleri anlatılmaktadır:

“ On iki burcun da şunlardır adı, Kimi iki evli, tek evde kimi. Koç bahar yıldızı, sonra Boğa gelir; İkizlerle Yengeç art arda yürür. Bak Aslan’la komşu Buğdaybaşı; Akrep ve Yay’ın Terazi arkadaşı. Sonra gelir Oğlak, Kova ve Balık, Bunlar doğduğunda yayılır ışıık. Üçü bahar yıldızı, üçü yaz; üçü kış yıldızı, üçü güz. Üçü ateş, üçü su, üçü hava; Üçü toprak ki bunlardan oluşur dünya. Bunlardan her biri birinin düşmanı; Düşmanı düşmanla durdurdu Tanrı. Barışmaz düşmanlar artık barıştı; Görüşmez düşmanlar kini ortadan kaldırdı. Düzenleyici Tanrım dirlik verdi; Barıştırdı, düzenledi ve düzeltti. Bundan sonra söz ettim insanlıktan; Değeri gelir bilgi, akıl ve anlayıştan” (Yusuf Has Hacib, 2021: 32, 33).

Kul Nesimi dizelerinde 12 burcun dört unsurunun olduğunu ifade etmektedir. Bu unsurların hava, su, ateş, toprak olduğunu ve her unsura bağlı hava, su, ateş ve toprak grubu burçlarının bulunduğu sonucuna varılmıştır:

“Üç yüz altmışaltı menzil, kırk sekiz yerde makam

On iki burç kevkeb çar me’vâsı nedir”

(Öztelli, 1969: 87)

3.21.2. On İki Hassa

“Sûre-i Kevser nedendir ne felekdir gerdişi

İki yetmiş yedi harfin on iki hassası nedir”

(Öztelli, 1969: 87)

Kul Nesimî'nin “yetmiş yedi harfin on iki hassası” ile ilgili geçen bu dizelerine bakıldığında bütün kâinatın yaradılışıyla ilgili ifadeler yer almakta ve yedi harften, Kevser suresinden bahsetmesinden dolayı Kur'an-ı Kerim'i ifade etmektedir. Dolayısıyla “*bir kimseye, ya da bir şeye özel olan nitelik, kuvvet, güç*” (Devellioğlu, 2002: 336), anlamına gelen “hassa” kelimesi bu harflerle ilişki kurdurtmaktadır.

Hurufilere göre Kadir gecesinde kılınan 12 rekât namaz da Âdem'in 12 hattına eşit olup ve Ramazan'da kılınan 60 rekâtlık namazla toplandığında ulaşılan 72 sayısı da 28 ilahi kelimenin dolayısıyla Hz. Peygamber'in nutkundaki 28 harfin eczasındaki 72 harfe karşılık gelmektedir. Bu harflerin eczalarında görülen noktalarının toplam sayısı 77 etmektedir (Usluer, 2023: 536). Ayrıca bu ifadeyle 28 ilahi harf yani Kur'an harfleri kastedildiği için 12 hassa ile Arap alfabesindeki 12. Harf olan “sin” işaret de edilmektedir. Kul Nesimî'nin Alevi-Bektaşî olmasına göre yorum yapıldığında “sin” harfi ile 12 İmam da anlaşılmaktadır. “*12 olan imamların sayısının, alfabenin 12. Harfi olan sin ile münasebetine değinilir. Nitekim 12 imama âl-i yâsin de denir ki bunun nedeni Yâsin'in Hz. Muhammed'e yapılmış olmasından kaynaklanır*” (Aktaran: Usluer, 2010: 1367).

3.21.3. On İki İmam

Alevi-Bektaşî inancında 12 İmam'a oldukça değer verilmektedir. Bu imamlar, inancın merkezinde yer almaktadır ve Hz. Ali'nin soyundan gelmektedirler. Cemlerde, dualarda sürekli zikredilen 12 imamların suçsuz ve iyi oluşları önem derecelerini artırmaktadır. Hatta Hz. Ali başta olmak üzere Hz. Hasan, Hz. Hüseyin; Kırklar'ın, Yediler'in içerisine alınmaktadır. Allah'a yakın kişiler olarak kabul edilmektedir. Aleviler 12 İmam'a bağlılıklarını göstermek için cemlerin yanı sıra Kerbelâ'da şehit olanlar için 12 gün Muharrem ayında oruç tutarlar. Yaşar Çoruhlu; Bektaşî kıyafetlerinde yelek anlamındaki haydariyenin üstünde on iki küçük yuvarlak habbeler yer aldığını, Bu simgenin kutsal yerler ziyaret edilirken takıldığını, boyna takılan teslim taşlarının hilal şeklinde olup içinde çukurların yer aldığını, bu çukurlar ve Bektaşî başlığındaki on iki dilimin de On iki İmam'ı simgelediğini ifade etmektedir. Ayrıca bu başlığı takacak kişinin on iki erdeme sahip olması da beklenmektedir (2002: 203).

Kul Nesimî'nin şiirlerinde ve Hurufilik inancında sıklıkla geçtiği için 12 imamı sırasıyla tanıtalım:

1. *İmam Ali*: Hz. Muhammed'in amcasının oğludur. Kûfe'de zehirli bir kılıçla sabah namazında öldürülmüştür. Mezarı Necef'tedir.

2. *İmam Hasan*: Hz. Ali'nin büyük oğludur. Karısı para karşılığında zehirleyerek öldürmüştür.

3. *İmam Hüseyin*: Hz. Ali'nin ikinci oğludur. Kerbelâ'da şehit edilmiştir.

4. *İmam Zeynelabidin*: Hz. Ali'nin torunudur. İmam Hüseyin'in oğludur. Yezid'in etkisiyle karısı tarafından öldürülmüştür.

5. *İmam Muhammet Bakır*: İmam Zeynelabidin'in oğludur. Üvey oğulları tarafından zehirlenerek öldürülmüştür ve mezarı Medine'dedir.

6. *İmam Cafer-i Sadık*: İmam Muhammed Bakır'ın oğludur. Rivayete göre zehirlenerek öldürülmüştür. Mezarı Medine'dedir.

7. *İmam Musa Kazım*: İmam Cafer-i Sadık'ın oğludur. Halife Harun zindana attıktan sonra zehirli hurma ile öldürtmüştür.

8. *İmam Ali Rıza*: İmam Musa Kazım'ın oğludur. Ölümü ile ilgili kesin bir bilgi yoktur fakat Tûs'un bir köyünde mezarı bulunmaktadır.

9. *İmam Muhammet Taki*: İmam Ali Rıza'nın oğludur. Rivayete göre karısı tarafından öldürülmüştür. Mezarı Bağdat'tadır.

10. *İmam Ali Naki*: İmam Muhammet Taki'nin oğludur. Rivayete göre Halife Mutemid tarafından zehirlenmiştir.

11. *İmam Hasan Askeri*: İmam Ali Naki'nin oğludur. Rivayete göre Mutemid zehirleterek öldürtmüştür.

12. *İmam Muhammet Mehdi*: İmam Hasan Askeri'nin oğludur. Adı ve doğumu gizli tutulmuştur. Kıyametten önce insanları dine çekeceğine dair bir inanç vardır (Korkmaz, 2016: 527; And, 2022: 370-375). On İki İmam'ın ölümüne baktığımızda da zehirlenerek, kılıçla öldürülerek ya da Kerbelâ'da parça parça edilerek öldürüldüklerini görürüz. Bu ölüm şekilleri de onların masum olduğu inancını pekiştirmiş ve Alevilerin On İki İmam'a bağlılığını daha da artırmıştır.

Hurufilikte On İki İmam, insanın hatlarını sembolize etmektedir. *Hurufilik ve Kuran* adlı kitabında Mustafa Ünver On İki İmam'ın temsil ettiği harfleri ve insanın hatlarını şöyle ifade etmiştir:

İmam Ali: “Elif” harfini, insanın saçını

İmam Ali Rıza: “Cim” harfini, insanın sol burun deliğinin birini

İmam Hüseyin: “Ha” harfini, insanın sağ gözünü

İmam Cafer Sadık: “Dal” harfini, insanın sol kulağını

İmam Mehdi: “Ze” harfini, insanın sağ kulağını

İmam Ali Nakdi: “Sin” harfini, insanın sol gözünün üst kirpiğini

İmam Zeynelabidin: “Şın” harfini, insanın sağ gözünün üst kirpiğini

İmam Hasan: “Gayn” harfini, insanın sol gözünü

İmam Bakır: “Fe” harfini, insanın sol gözünün alt kirpiğini

İmam Musa Kazım: “Kaf” harfini, insanın sağ gözünün alt kirpiğini

İmam Hasan Askeri: “Mim” harfini, insanın sağ burun deliğinin yanını

İmam Taki: “Ye” harfini, insanın ağzını temsil etmektedir. Ayrıca Hurufiler insanın yüzünde Fadl isminin okunduğunu da düşünmektedir. Bunu da yüzdeki burnu “elif” harfine, burnun iki tarafını “lâm” harfine, gözleri “hâ” harfine karşılık getirerek belirtmişlerdir (2003: 101).

Kul Nesimî şiirlerinde On İki İmam'a olan sevgisini ve bağlılığını sürekli dile getirmektedir:

“Nesimî metheder on iki imamı

Ayırma bulardan sen yâ İlâhi” (Öztelli, 1969: 53)

3.22. On Dokuz

Matematikte asal sayı ve eksik yirmi olarak bilinen 19 sayısının dinî yönü daha çok bilinmektedir. İslâmiyet'te bir sayısının karşılığı, Ortaçağ yorumcularına göre 19 sayısına denk gelmektedir. Özellikle Bahailikte kutsal sayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahailer, yılı 19 ay ve 19 güne bölmektedirler (Schimmel, 2022: 218). Mustafa Öz'e göre Bahailer, yılın 2 ve 21 Mart arası 19 gün oruç tutmaktadır. Bir katilin maktulün varislerine maddi

tazminat ödeyip 19 sene boyunca onlardan uzak durma zorunluluğu yer almaktadır. Her 19 günün bitiminde bir Bâbi dindaşlarına su bile olsa ikramda bulunma zorunluluğu taşımaktadır. Yine her Bâbi, 19'u geçmeyecek kadar kitap sahibi olabilmektedir (Öz, 2007: 462-463).

Kur'an-ı Kerim'de: “*Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır*” (74. Müddesir: 30.) ibaresi geçmektedir. Bununla cehennem görevli sayısı ifade edilmektedir. Aydın Gündoğdu; Besmelenin 19 olan harf sayısını Bism'den sonra gelen Allah, Rahman, Rahim isimleriyle ilişkilendirmektedir. Ona göre Müddesir suresi de bu üç ifadenin ebced değerini kastetmektedir (Gündoğdu, 2003: 24).

Kul Nesimî şiirlerinde on dokuz sayısı ile ilgili “on dokuz baba” ifadesi geçmektedir.

3.22.1. On Dokuz Baba

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'de yedi felek yani gezegen ve en büyük feleğin içinde olan burçların yer aldığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu gezegen ve feleklerin toplamıyla on dokuz sayısı elde edilmektedir. Bu yedi feleğin kaynaşmasıyla dört ana yani toprak, ateş, hava, su oluşmaktadır. Bu dört unsur dönüşerek cevher, bitki ve hayvanın oluşumuna kaynaklık etmektedir (Zengin ve Cengiz, 2021: 63). Gökteki yedi gezegen için âbâ-yı sebâ ifadesi kullanılmaktadır. Âbâ; ata, baba anlamına gelmektedir (Korkmaz, 2016: 11).

Kul Nesimî de “on dokuz baba” ifadesiyle İbrahim Hakkı'nın belirttiği gibi yedi felek ve 12 burcun toplamının 19 oluşunu kastetmektedir. Ayrıca bu feleklerin birbiriyle karışık dört unsuru ve üç çocuğu ortaya çıkarması ile de on dokuz baba ifadesi arasında bağlantı kurmaktadır:

“Üç oğulla dört ananın aslını ve fer'ini

Bilmeyen bilsin anı ki on dokuz baba nedir” (Öztelli, 1969: 86)

“*Abdullah ibni Mes'ud hazretleri buyurdu ki: “Cehennemde azap yapan on dokuz melekten kurtulmak isteyen besmele okusun! Besmele on dokuz harftir.” Besmelede Allahü teâlânın üç ism-i şerîfi geçmektedir. Bunlar: Allah, Rahman ve Rahîm'dir. Allahü Teâlâ Kur'an-ı Kerim'e bu iç ismi ile başladı. Çünkü insanın üç hali vardır: Dünya, kabir ve âhiret hâlleri.*” (Ahmet Şimşirgil, <https://qoshe.com/turkiye/prof-dr-ahmet-simsirgil/besmele/> Erişim Tarihi: 01.06.2024).

3.23. Kırk

Dilimizde “kırkı çıkmak, kırklara karışmak, kırk fırın ekmek yemek, kırk anahtar sahibi olmak, kırk dereden su getirmek, kırk yalan, kırkından sonra azanı teneşir paklar, kırkından sonra saz çalmak” gibi örneklerle kırk sayısı özellikle deyimlerimizde ve atasözlerimizde karşımıza çıkmakta ve kullanılmaktadır.

Kırk, özellikle Ortadoğu ve İslam yerleşimlerinde sembolleşmiş bir sayı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca arınmayı, temizlenmeyi, tamamlanmayı, dönüşümü ifade etmektedir. İslâmiyet'te yeni doğum yapan kadınların ve bebeklerin kırkının çıkmasını beklemek, arınmayı işaret etmektedir. Yine insanın 3x40 gün sonra fetüsün canlanacağı, ruh taşıyacağı inancı da bu sayının tamamlama özelliğini göstermektedir.

Toplumsal kültürde yer bulan kırk sayısı doğa olaylarında, astrolojide, dinî alanda da karşımıza çıkmaktadır. Schimmel'e göre; Ülker³⁶ kırk gün görünmemekte, yağmurlu mevsimler kırk gün sürmekte, hava tahminleri kırk günü kapsamakta, on iki burç ile ayın geçtiği 28 noktanın bileşimi kırk etmektedir. Ayrıca Satürn'ün de kırk özelliği bulunmaktadır. Hz. Peygamber ilk vahyini kırk yaşlarında almış, Mehdi'nin kırk yıl dünyada kalacağı, dirilişin kırk gün süreceğine dair inanış da yer almaktadır. Hz. Ali'nin kırk müridi bulunmakta, Hz. Muhammed'in isminde yer alan mim harfinin değeri de kırk etmektedir (2022: 236-241).

Kur'an-ı Kerim'de kırk ile ilgili olarak Hz. Musa'yı hatırlatan ayetler yer almaktadır: “*Hani biz Mûsa ile 40 gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinizden) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz.*” (2. Bakara: 51) ve “*Musa'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı*” (7. Araf: 142) geçmektedir.

Hz. Muhammed'in de dinî, ahlâkî, sosyal özellik taşıyan 40 hadisi bulunmaktadır. Mesnevi'de de kırk sayısına yer verilmektedir. Melike Gökcan'a göre; *Mesnevi*'de Süleyman Peygamber'e Belkıs'ın kırk katır yüklü altın hediye ettiği, Yunus Peygamber'in kavmini Tanrı'nın gazabına uğrayacakları konusunda uyardığı fakat onların tövbe ettiği için

³⁶ Sıra, dizi anlamına gelen 6 yıldızlı burçtur. Süreyya olarak da kullanılmaktadır. Ancak hem Türkler hem Batılılar bu burcu 7 yıldız kabul etmişlerdir. Yedi kızdan biri kaçırılmıştır. Anadolu'da Ülker'e “Yedigen, Yediyer, Yedi Kardeş, Yediler, Yedi Kandil” denmiştir. Ayrıca yıldızları çok yanaşık olduğundan Anadolu'da “Topçular” olarak da kullanılmaktadır (Ögel, 2020: 260, 261).

Hız. Yunus'un yalancı çıktığı, bunun verdiği üzüntüyle deniz kenarında otururken onu bir balığın yuttuğu ve kırk gün karnında kaldığı anlatılmaktadır. Bu, ölüp dirilmek olarak yorumlanmaktadır (2021: 192).

Tasavvufta kemale ermek için kullanılan çile veya erbain kelimelerinin karşılığı olarak kırk sayısı işaret edilmektedir. Metin And'a göre; Muharrem'in onuncu günü İmam Hüseyin'in şehit olduğu gün olup bu günden kırk gün sonrasına Erbaîn-i aşûra denmektedir. Halvetiler, kırk gün Erbaîn orucu tutmakta, Bedeviler hastalandıklarında kırk gün hamamda yıkanmaktadır. Hristiyanlarda perhiz kırk gün sürmektedir. Rivayet edilenlere göre de kıyametin kırk yıl süreceği, kıyamet gününde göklerden çıkacak dumanın kırk gün boyunca dünyayı kaplayacağı inancı yer almaktadır. Yine Ayasofya'daki altıntopun altında kırk gün boyunca namaz kılındığında kırk birinci gün Hızır'ın geleceğine dair inanç da bulunmaktadır (2022: 49, 50).

Hurufiliğin kurucusu olan Fazlullah ise Allah'ın 40 ismi olduğuna dair söylenen bir hadis ile ilgili olarak 28 ve 32 ilahi harfi içeren bir hesaplama yapmaktadır. Allah'ın 40 isminin harflerini şerh ettiği, 28 ilahi kelimenin eczasının 72 ettiğini ve 32 ilahi harfi de çıkardığında kalan 40 harfin Allah'ın 40 büyük ismini işaret ettiği sonucuna vardığı belirtilmektedir (Aktaran: Usluer, 2023: 294).

Kul Nesimî'nin şiirlerinde "Kırk gün, Kırklar, Kırklar dergâhı" ifadeleri yer almaktadır.

3.23.1. Kırk Gün (Erbain Gün)

Kırk gün; Allah'ın Âdem'in çamurunu 40 gün yoğurduğuna dair rivayet edilen hadisi hatırlatmaktadır. 40 günden sonra Âdem'in yaratılışının tamamlandığı söylenmektedir. Hurufiler, bunu 28 ve 32 ilahi harfle ilişkilendirmektedir. "*Âdem'in çamurunun yoğrulduğu 40 gün, 28 ilahî kelimenin eczasında zahir olan 72 harften asıl olan 32 ilahi harfin çıkarılmasından kalan 40 harf hizasındadır. Bu 40 kelime de 32 kelimenin hamuru ve mürekkebi vaki olmuştur. 32 ilahi kelime ile 40 kelimenin toplamı 72 eder ki Âdem'in toprağının balçık içinde yattığı 70 yıl, bu 70 kelimeden kinayedir*" (Aktaran: Usluer, 2023: 384). Ayrıca Fazlullah ismiyle Âdem'in çamurunun 40 gün yoğrulması arasında da ilişki kurmaktadır. Bu ilişkide yine 28 ve 32 ilahi harfin zuhur ettiğini düşünmekte hatta Fazlullah'ı ön plana çıkarmaktadırlar. Şöyle ki "*Fazlullah'ın isminin eczasındaki harflerin ebced değerleri toplamı 966'dır. Bunun 6'sı kün emrinin eczasındaki 6 harfe karşılık gelir.*

Geriyeye kalan 960 ise 32 kere 32 ve 32 kere 28 toplamına eşit olan 960, hadiste geçen kırk günün saatleri toplamı hizasındadır ve hilkat-i âdeme işarettir” (Aktaran: Usluer, 2023: 385). Bunun yanında 40 gün ile Hz. Nuh’un gemisinin suda kaldığı süreyi de işaret etmektedirler. Yirmi sekiz ilahi harf okunduğu gibi yazıldığında yetmiş iki harf ortaya çıkmaktadır. 72’nin içindeki 32, bu geminin tahta sayısında olup 40 sayısı da geminin kaldığı gün süresiyle bağ kurmaktadır (Usluer, 2017: 51).

Kul Nesimî erbain gün ifadesini kullandığı beyitte Hz. Âdem’in vücudunun kırk günde tamamlanmasını ifade etmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 48)

3.23.2. Kırklar

Tasavvufta oldukça yer alan, Kırklar olarak kabul gören ermişlerin özellikle Alevilikte var olduklarına inanılmaktadır. Yine cemlerde ve Alevi kaynaklarında Kırklar’ı hatırlatan ifadeler de yer almaktadır: “*Kırklar bezmi, Kırklar cemi, Kırklar makamı, Kırklar meclisi, Kırklar semahı, Kırklar şerbeti, Kırklar dansı*” bu ifadelerden sayılmaktadır (Korkmaz, 2016: 406). “*Dünyayı idare eden bu kırk erenin başında kutb yahut kutbu’l-aktâb bulunur. Bunların yediler ve üçler gibi üst makamları vardır. Kırklar’ın başında Hz. Ali’nin olduğuna inanılıyormuş*” (Pala, 2022: 269). Hz. Muhammed’in Kırklar’ı gördüğü, onlarla tanıştığı da rivayet edilmektedir. Bir hikâyede; Hz. Peygamber, Miraç’tan dönerken şehirde bir kubbe görür ve içeriye girer. Bu kubbedekilerin Kırklar olduğu söylenir. Hz. Ali ve Selman-ı Farisi’nin Kırklar’ın içinde olduğu belirtilmektedir (Bozkurt, 2020: 23-26).

Yazılı veya dinî bir metinde yazılmadıkları için Kırklar’ın kimler olduğu rivayetlere dayanmaktadır. Bir rivayete göre:

“1) Haticetü’l- Kübra, 2) Muhammet Mustafa, 3) İmam Ali, 4) Fatima-i Zehra, 5) İmam Hasan, 6) İmam Hüseyin, 7) Selman-ı Farisi, 8) Veysel Karani, 9) Huzeyfetül Yamani, 10) Ebuzeri Gaffari, 11) Ammar bin Yaser, 12) Ümmü Seleme, 13) Ümmü Hani, 14) Ümmü Mektum, 15) Üsâme, 16) Salih, 17) Bilal Habeşi, 18) Zeyd bin Haris, 19) Zeynep, 20) İbni Abbas, 21) Akil, 22) Caferi Tayyar, 23) Fazıl bin Cebel Kamber, 24) Kümeyl bin Ziyad, 25) Malik bin Harisül Eşter, 26) Meysemi Temmar, 27) Reşidi Nacer, 28) Hacer bin Adiy, 29) Amr bin Hümeysa, 30) Muhammed bin Ebubekir, 31) Sait bin Cübeyr, 32) Cabir, 33) Suheybi Rumi, 34) Dihyetil Kelbi, 35) Ümmü Eymen, 36) Ebu Deccene ve Kırklar’a dâhil edilen melekler” (Korkmaz, 2016: 407). Kırklar’ı oluşturanlar olarak söylenmektedir

Alevî-Bektaşî olan Kul Nesimî, şiirlerinde Kırklar ve Kırklar Meclisi gibi ifadeleri kullanmaktadır. Kırklar'ın yolundan gitmek için söz verdiğini belirtmektedir:

“Pirimiz kırklar yediler

Bu yolu anlar kurdular

Bize de böyle dediler

Kanarsan ikrarımıza”

(Öztelli, 1969: 24)

Kırklar, Yediler, Üçler'in mekânlarının olmadığını, gayb erenlerinden olduklarını da ifade etmektedir (Bkz. Öztelli, 1969: 37).

3.23.3. Kırklar Dergâhı/Kırklar Meclisi

Kırklar'ın yer aldığı aşama Kırklar makamı; Kırklar'ın toplanıp sohbet etmesi Kırklar cemi, Kırklar bezmi olarak bilinmektedir. Bu topluluk, Kırklar meclisi, Kırklar dergâhı olarak da ifade edilmektedir. Kırklar'ı Hz. Muhammed'in gördüğü de rivayet edilmektedir: Şöyle ki:

“Hz. Muhammed Miraç'tan dönerken kendisine yolu kapatan bir aslana rastlar. Peygamberlik yüzüğünü onun ağzına atar. Daha sonra Hz. Ali yüzüğü kendisine verdiğinde aslanın Ali olduğunu anlayacaktır. Sonra Peygamber Tanrı'nın tahtına varır. Perde arkasından bir ses işitir, bu ona Ali'nin sesini çağırıştır. Perdeyi aralar ve tahtta Ali'yi görür. Ona: “Ey Ali, anandan doğduğunu görmeseydim sana Tanrı diyecektim. Sana ulaştım ama sırrına varamadım.” der. Sonunda Peygamber, Kırklar Meclisi'ne varır. Hz. Muhammed, Meclis'e vardığı zaman nerede bulunduğunu sorar. Henüz kendisini tanıyamadığı Hz. Ali, ona:” Biz Kırklar'ız ve Kırk'ımız Bir'iz.” der. Peygamber kanıt ister. Hz. Ali elini keser ve o an bütün Kırklar'ın elinde kan damlaları görülür. O zaman Peygamber: Siz burada otuz dokuz kişisiniz.” der. Kendisine “İçimizden biri rızık dilenmeye çıktı.” yanıtı verilir ve hemen kanayan bir el görünür. Rızık dilenmeye gitmiş bulunan Selmân-ı Farisi bir tek üzüm tanesiyle dönmüştür. Peygamber bu taneyi sıkarak ve ondan bütün Kırklar'ı esrilecek olan şerbeti çıkarır. Hz. Muhammed'in türbanı açılır, düşer ve kırk parçaya bölünür. Her biri bir parçayı alır, beline kuşanır ve semaha kalkar.” (Melikoff, 2006: 46, 47).

Kul Nesimî, bir araya gelen Kırklar için “Kırklar dergâhı” ifadesini kullanmaktadır:

“Nesimî yedide onda mı dersin

Üçler meclisinde onda mı dersin

Elestü bezminde onda mı dersin

Kırklar dergâhında yedide onda”

(Öztelli, 1969: 24)

Kul Nesimi Kırklar meclisinde üzüm tanesiyle yapılan şerbete ve Hz. Muhammed’in bu taneyi sıkıp Kırklar’ın içişine telmihte bulunmuştur:

“Hâdim-ül-fakr oldu, ezdi Şâhım engûr şerbetin

Kırklar anı kıldılar nûş Mustafa’nın aşkına”

(Öztelli, 1969: 46)

3.24. Kırk Sekiz Makam

Hurufilik ve Alevilikte bu sayı, insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmektedir. *“Hurufilere göre insanın elinde ve ayağında on dört mafsâl vardır. Parmak ve tırnaklarla kırk sekiz eder. El ve ayak ayaları ile elli olur. Öbür tarafı da elli, toplamı yüz olur ki ebced hesabında kaf harfine eşittir. Kur’an’ın 50. sûresi, Kaf sûresidir ve bu harfle başlar. Böylece kaf insan olur”* (Öztelli, 1969: 108). Onlara göre; Hz. Muhammed kendisine Kaf demiştir çünkü Hurufilerin belirttiği bir hadiste Hz. Muhammed’e Kaf Dağı sorulduğunda cevabının Mekke’de bir dağ olduğunu söylemesi üzerine kendi vücudunu kastettiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Kaf harfinin ebced değeri 100 olup bu değer aynı zamanda Hz. Muhammed’de zuhur olan 28 harf ve bu harflerin eczasını oluşturan 72 sayısı ile toplamının sonucunu oluşturmaktadır (Usluer, 2023: 443).

“İnsanda dört yüz kırk dört kemik, yedi yüz yetmiş yedi sinir, üç yüz on iki bin kıl vardır. Üç yüz altmış altı sayısı insandaki damar sayısıdır ve Alevilikte her perşembe yapılan cem ibadetinin yıllık toplamı kırk sekiz haftadır. Üç yüz altmışaltı ve kırk sekiz sayısı zamanla ilişkilidir. On İki İmam insan yüzünde hatların her biridir. İnsan da dört unsurdan oluşmuştur” (K. K 1).

Kul Nesimî’de kırk sekiz makamla insanın uzuvlarından eklemleri ifade etmektedir. (Bkz. Öztelli, 1969: 87)

3.25. Yetmiş iki

Yetmiş iki sayısı da farklı inanç ve kültürlerde oldukça kullanılmaktadır. Eski Çin metinlerinde *“Her biri beş günden oluşan yetmiş iki hafta, güneş yılından biraz daha uzun olan 360 günlük bir yıl oluşturur. İmparator Yao’nun boyunun 72 inç olduğu ve 72 yıl boyunca hükmettiği söylenir. Han Hanedanı’nın kurucusunun kalçasında 72 siyah leke olduğu ve bunun uğurlu bir işaret olduğu söylenir. Konfüçyüs öldüğünde 72 yaşındadır ve 72 öğrencisi olduğu söylenmektedir”* (Eberhard, 2000: 331). Schimmel’e göre;

Hristiyanlıkta rahibin göğüslüğünde 72 çan bulunmaktadır. Bu, İsa'nın müridlerinin 72 dilde İncil'i vaaz ettiklerini de göstermektedir. 72 dil ifadesi ile dünyada 72 ülke olduğu da söylenmektedir. Hz. Davud 72 çeşit sesle kuşlara seslenmekte, İslâmiyet'te 72 veya 73 mezhep yer almaktadır. Havva'nın biri kız biri erkek olmak üzere 36 ikiz çocuk doğurduğuna dair inanç bulunmaktadır. Masallarda da 72 sayısına rastlanmaktadır (2022: 253-256).

72 sayısına Hristiyanlığın dışındaki farklı inançlarda da karşılaşılmaktadır. Alevi-Bektaşî inancında Kerbelâ olayı büyük bir önem taşımaktadır. 72 sayısı Kerbelâ'da ölenler için daha çok kullanılmaktadır. Özer Şenödeyici'ye göre; İmam Hüseyin; Kerbelâ'da 72 yerinden yaralanmış, İmam Zeynelabidin'in de 72 parça halinde öldürülmüştür. Hz. Muhammed'in Kerbelâ'da şehit olan 72 kişi ve Uhud Savaşı'nda şehit olan Hz. Hamza için 72 rekât namaz kıldığı da söylenmektedir. Ayrıca kef ve nûn harfinin ebced toplamaları 70 olup bu iki harf de eklendiğinde 72 sayısı elde edilmektedir. Bu da Allah'ın "kûn" emrini hatırlatmaktadır (2015: 206-208). Hurufilikte de yetmiş iki, 32 ilahi harfle ilişkilendirilmektedir. Hz. Musa'nın asâsının yılanı dönüşüp sihirleri yutmasını kalemin 32 ilahi harfi yazmasına benzetmektedirler. *"Kalem de eczasında 72 harf olan, otuz iki ilahî harfin alâmetini yazar ki bunlar kalemin ağzındadır. Yine nasıl ki Musa Peygamber asâyı taşa vurunca su çıkartmıştır, kalem de taştan yapılan hokkadan mürekkep suyunu çıkarır vesselâm"* (Usluer, 2017: 52).

Kul Nesimi şiirlerinde "yetmiş iki pare" olarak bu sayı kullanılmaktadır.

3.25.1. Yetmiş İki Pâre

Yetmiş iki parça anlamına gelen bu ifade Hz. Peygamber'in *"Ümmetim, yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. 72'si cennette biri cehennemde olacaktır"* (Gömbeyaz, 2005: 152) hadisini hatırlatmaktadır. Bu hadiste cennete gidecek ümmetin sayısı 72, bir rivayette de Peygamber'in hadisinde bir ümmetin cennette olacağı söylenmektedir. Şöyle ki: *"İsrailoğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, biri dışında hepsi cehennemdedir. Tek fırka da cemaattir"* (Turan, 2000: 7) dediği de rivayet edilmektedir. Dolayısıyla cennet ve cehennemde olacak milletlerin ya da ümmetin sayısı kesin olmamaktadır.

Farklı inançlarda kurtulacak milletin hangisi olduğu da değişkenlik göstermektedir. Hurufiler, yetmiş üç fırkanın içinde sadece birinin cennette olacağına inanmaktadır. En

büyük temsilcilerinden olan Seyit Nesimi'ye göre; pe, çe, je, ge harflerinin makamı olan lamelif harfi ile yetmiş üç harf ortaya çıkmaktadır ve bu harfleri kabul etmeyenler yetmiş iki firkadan olup ateş ehline girmektedir (Usluer, 2017: 52). Başka bir deyişle Fazlullah'ın yolundan gidenler cennete ulaşmaktadır.

Alevilikte “73 firkaya ayrılacaklardan biri kurtulacak, 72 millet helak olacak. *Güruh-ı naci Ali'dir. Yani kurtulan Ehlibeyt ve Ehlibeyti sevenler olacaktır*” (K. K 1), görüşü yer almaktadır.

Kul Nesimi'nin beytinde de yetmiş iki milletten kurtulanlar için Hz. Ali'yi ifade etmektedir:

“İsm-i düta Kanber gör.....³⁷ çün dedi

Yetmiş iki pâre kıldı dedi Subhandır Ali”

(Öztelli, 1969: 54)

3.26. Yetmiş Yedi Harf

Yedi ayet başlığında saydığımız eczası üç harfli olan 14 mukattaat harfin noktalarıyla birlikte toplamı 77 etmektedir. Bu sonuç, Hz. Muhammed'in nutkundaki harfleri işaret etmektedir. Aynı zamanda mukattaat harflerinin tekrarlarıyla toplam sayısını oluşturmaktadır (Usluer, 2023: 282). Seyyit Nesimî'ye göre; bu yetmiş yedi harf, beş vakit namaz için okunan ezanın kelimelerinin toplamını da oluşturmaktadır. Bu on beş kelime şunlardır: “*Allâh u ekber, Allâh u ekber, Allâh u ekber, Allâh u ekber, Eşhedü en lâ ilâhe illallah, Eşhedü en lâ ilâhe illallah, Eşhedu enne Muhammeden resûllullah, Eşhedu enne Muhammeden resûllullah, hayye alâ's-salâh, hayye alâ's-salâh, hayye ala'l-felâh, hayye ala'l-felâh, Allâh u ekber, Allâh u ekber, lâ ilâhe illallah*”tır. Ayrıca yalnızca sabah ezanında okunan “*Es-salâtu hayrun mine'n-nevm, Es-salâtu hayrun mine'n-nevm*” kelimeleri bu on beş kelimeyle birlikte de yetmiş yedi olmaktadır. Böylece Kur'an-ı Kerim'deki sûrelerin başındaki yetmiş yedi mukattaa harfin sayısına ulaşılmaktadır (Usluer, 2017: 38).

Kul Nesimî de yetmiş yedi harf ile Kuran-ı Kerim'in sure başlarındaki mukattaa harflerini hatırlatmaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 52)

3.27. Yüz

Dilimizde de “yüzde yüz emin olmak, yüz kere söylemek” gibi söylemlerimizin içinde kullandığımız yüz, sıkça ve çokça anlamını taşımaktadır. Bunun yanında “*Kutsal 10'un*

³⁷ Cahit Öztelli'den alınan bu beyit aynen aktarılmıştır. Bu boşluk okunamayan ifade için kullanılmış olabilir.

karesi olarak *Helenistik dünyada mükemmel iyiye işaret eder... Çin’de başkan Mao’nun Kültür Devrimi’ne öncü çiçek açsın sloganı*” (Schimmel, 2022: 259), olarak kullanılmıştır. Çokluk belirtmek amacıyla oldukça tercih edilen bir sayıdır.

Kul Nesimî şiirlerinde “yüz can, yüz Çin Maçın, yüz mürde, yüz bin selam” gibi kullanımlara yer vermiştir.

3.27.1. Yüz Can

Yüz can, çokluk anlamında kullanılmıştır:

*“Tek fesahat et, diriltir bir sözün yüz mürdeyi
Her söz ağzında senin yüz cana değmez mi, değer”* (Öztelli, 1969: 79)

3.27.2. Yüz Çin Maçın

Kul Nesimî, beytinde bu sayı çokluk anlamından ziyade saçın değerli olduğunu belirtmek için kullanmaktadır:

*“Her saçın yüz Çin Maçın’dır.....³⁸ iklimine
Hatt-u hâlin Rûm-u Hindistan’a değmez mi, değer”* (Öztelli, 1969: 79)

3.27.3. Yüz Mürde

“Yüz ölü” anlamına gelen bu ifadeyle Kul Nesimî yüz yıl ölü kalıp diriltiren Üzeyir’e ictibas yapmaktadır. Şöyle ki *“Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: ‘Ne kadar ölü kaldın?’ O, ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım’ diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: ‘Hayır, yüz sene kaldın’*” (2. Bakara: 259).

*“Tek fesahat et, diriltir bir sözün yüz mürdeyi
Her söz ağzında senin yüz cana değmez mi, değer”* (Öztelli, 1969: 79)

3.28. Üç Yüz Altmış Altı Menzil

“Konak yeri, ev, mesafe” gibi anlamlarına gelen menzil sözcüğü astronomide *“benatünnâ’ş yıldızı”*, tasavvufta *“insan vücudu, ulvî âlem”* (Devellioğlu, 2002: 617) için

³⁸ Cahit Öztelli’den alınan bu beyit aynen aktarılmıştır. Bu boşluk okunamayan ifade için kullanılmış olabilir

kullanılmaktadır. Ayrıca “*seyr ve sülük esnasında varılan ve geçilen konak yerleri*”dir (Uludağ, 2012: 243).

Üç yüz altmış altı sayısı güneşin yıllık hareketinden yola çıkılarak simgeleşmiş bir sayı durumundadır. Özellikle Hurufî ve Alevî inancında kullanılmaktadır. Hurufilikte insan vücudundaki eklem, deri, sinir ve damar sayısı 360’tır. Bu sayının içinde 6 tane 28, 6 tane 32 yer almaktadır. Dolayısıyla 28 ve 32 ilahî harf sayılarını içermektedir. Bu da Hz. Muhammed’in nutku olan 28, Hz. Âdem’in nutku olan 32 sayısını işaret etmektedir. Ayrıca Allah’ın harflerle insanda tecellisini de göstermektedir (Usluer, 2023: 354, 356). Yine feleğin 360 derece olması 6 kez 60 derece anlamına geldiğinden bu 6 ile 6 yön de ifade edilmektedir. 6 tane 28 ve 6 tane 32 oluşu Âdem’in yaratılışına da bir hatırlatmadır (Aslan, 2019: 30). Altı sayısından yola çıkarak Allah’ın kâinatı yarattığı gün sayısına da ulaşabiliriz.

Eski anlayışa göre Güneş’in Dünya çevresinde dolaşırken geçtiği kabul edilen üç yüz altmış durak, tarikatla olgunlaşmanın da sembolü olarak kabul edilmiştir (Korkmaz, 2016: 695).

Üç yüz altmış menzil eski anlayışta yaygındır fakat bazen 366 menzil ya da 366 damar olduğuna dair görüş de belirtilmektedir. Güneş takvimine göre eklenen 5 gün altı saati 6 menzil olarak yorumlandığında 366 sayısına ulaşılmaktadır. Dolayısıyla insandaki damar sayısını 366 alma nedenine de ulaşılmıştır. Alevî- Bektaşî inancında ise “*insan vücudunda yer alan tıpkı güneşin dünya etrafında dönüşü gibi yaşam döngüsünü simgeleyen 366 damar anlamının yanı sıra 366 ile Hacı Bektaş-ı Veli’nin 366 halifesi, elçisi de kastedilir. Bunlar, güneş gibi Anadolu’nun her yerine yayılan Bektaşiliğin elçileridir*” (K. K 1).

Kul Nesimî’nin üç yüz altmışaltı menzili kullandığı beytinde; kırk sekiz makamla insanın 48 uzvunu, on iki burçla insandaki 12 deliği kastetmiştir. Bu nedenle üç yüz altmışaltı menzil ile insandaki damar sayısını ifade ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. (Bkz. Öztelli, 1969: 87).

3.29. Bin

Dilimizde bin kere söylemek olarak sıkça kullandığımız bin sayısı Schimmel’e göre her şeyi kuşatmaktadır (2022: 264). Yüz sayısı gibi çokluk ya da abartı anlamında kullanılmaktadır. Yüz ve bin sayısı yüz kere söylemek ya da bin kere söylemek gibi bazı söylemlerde birbirlerinin yerine de kullanılabilir. (Bkz. Öztelli, 1969: 87).

Kul Nesimî'nin şiirlerinde ise genellikle sayıca çokluk anlamında kullanılmaktadır. Şiirlerinde bin sayısı ile ilgili olarak” bin esrâr, bin kane, bin yıl” geçmektedir.

3.29.1. Bin Esrâr

Esrar, “sır, gizem” anlamlarına gelmektedir. Kul Nesimi “bin esrar” ile aşkın çok derin ve gizemli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca aşkın insanı olağanüstü hallere soktuğunu da belirtmektedir. Yani “bin sayısı” derinlik ve çok ileri bir aşk halini içeren bir anlam taşımaktadır:

*“Beni abdâl edüp aşkın bıraktı baş açık böyle
Nideyin cür’adânı men, bin esrâra aşk olsun”* (Öztelli, 1969: 73)

3.29.2. Bin Kane

“Olmak, husûle gelmek” anlamında kullanılan (Devellioğlu, 2002: 487) kane kelimesi aynı zamanda “Okunduğunda veya üzerinde taşındığında Allahü teâlânın muhâfazasına (korumasına) kavuşmaya vesîle (sebeb) olan âyet-i kerîmeler” (URL 1) olarak da kullanılmaktadır. Kul Nesimî’de de bin sayısı ile sevgilinin her bir öpücüğün çokluğu ve kane gibi her birinin onu muhafaza ettiği anlamı ifade edilmiştir:

*“Dedim dilber lebin öpsem devâdır derdime
Dedi her bûsem bin kanedir bilmez misin”* (Öztelli, 1969: 73)

3.29.3. Bin Yıl

Bin yıl ifadesi ile “uzun yıl” anlamı kastedilmektedir:

*“Ölem bir gün, yatam bin yıl, tenim toprak ola küllî
Mahabbet kokusu gelir yel esdikçe mezarımdan”* (Öztelli, 1969: 69)

3.30. On Sekiz Bin Âlem

On sekiz bin âlem, kâinattaki bütün varlıkların oluşturduğu evreni ifade etmek için kullanılmaktadır. Tasavvufta Allah’ın yarattığı âlem, aynı zamanda onun tecellisini de göstermektedir. Bu nedenle âlemdeki her şeyde Allah’ın gücünü, varlığını görmek mümkün olmaktadır. On sekiz bin âlem, kâinatın derinliğini ve çeşitliliğini göstermek için kullanılmaktadır.

Âlemin sayısı ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmaktadır. “Eskilere göre âlem; 1. Mutlak varlık, 2. Zâta muzaaf olan Tanrı bilgisi, 3. Dokuz gök, 4. Dört unsur, 5. Cansızlar, 6. Bitkiler, 7. Canlılar olmak üzere on sekizdir. Eski şark milletlerine göre en son sayı bindir.

Kesret ifade etmek için binle çarpılmıştır” (Karaköse, 2016: 690). Bunun yanında Ebu Câfer 18.000 ya da 14.000, Kurtubî 40.000, Mikâtîl 80.000 âlem olduğunu belirtmektedir. Fakat âlemin on sekiz bin olduğuna dair görüşler daha ağır basmaktadır. Tasavvuf, âlemi Allah’ın tecelli etmesi olarak kabul ettiği için insan, küçük âlem; Allah, büyük âlem olarak ifade edilmektedir (Pala, 2022: 17). Hurufilere göre ise insan, büyük âlemdir çünkü 28 ve 32 harf feleklerde olduğu gibi Âdem’in varlığında da zuhur etmektedir. Şöyle ki Âdem’in vücudunun yedi parçası dünyanın yedi yerinin topraklarından alınarak oluştuğundan her yedi parça da dört unsurdan meydana geldiği için 28 sayısı elde edilmektedir (Usluer, 2023: 326-329). Dolayısıyla Hurufilere göre insan, kâinatın toplamı olarak kabul edilmektedir. Peygamber, mirâcında Refref adlı binekle âlemleri dolaştığından Hurufiler; refref kelimesi üzerinde durmaktadır. Buldukları 18 sayısı ile Peygamber’in âlemleri dolaşmasından dolayı on sekiz bin âlemi ilişkilendirmektedirler. *“Refrefin eczasında 10 tane nokta zahir olur, bu Hz. Musa’nın levhindeki 10 hat karşılığındadır. Refrefin eczasındaki harf ve nokta sayısı 18’dir ve 18 bin âlemden kinâyedir”* (Aktaran: Usluer, 2023: 459).

Kul Nesimi de dizelerinde on sekiz bin âlemin sahibi olan Allah’ı ifade etmektedir. Bütün varlıkların bu âlemin bir parçası olduğunu ve buna da inanmak gerektiğini vurgulamaktadır:

*“Ey Nesimî on sekiz bin âlemin maksudu Hak
Kim ki bu devranı bilmez sür çıkar devrânedan”* (Öztelli, 1969: 68)

3.31. Seksen Bin Er

Eren kelimesi ile aynı anlamı taşımaktadır. Nefsine hâkim olmak, özünü temiz tutmak, dünyevî zevklerden arınıp Allah yolunda ilerlemek olarak bildiğimiz bir kelimedir. Sözlükte *“Recul, erkek, tasavvufta Ricalullah ve merdân-ı Hudâ’dan olan zat, Allah adamı, veli, ermiş, mürşit”* (Uludağ, 2012: 124), olarak geçmektedir. Alevîlikte ise *“Edep ve erkâna saygılı, nefesine boyun eğmeyen kimse; gönül bilgisiyle donanmış yücelme aşamalarından geçerek gerçekliğe ulaşmış tarikat, yol üyesi”* (Korkmaz, 2016: 223), olarak bilinmektedir. Seksen bin er ya da eren Alevilikte geçen bir ifade olup Hacı Bektaş ve onun dergâhına katılan kişiler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla seksen bin er ve Hacı Bektaş ile Anadolu’nun İslamlaşması ve Türk kültürünün yayılması konusunda katkıda bulunmaya çalıştıkları vurgulanmaktadır.

“Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu’ya gelmeden önce Anadolu, Rum diyarıydı. Hacı Bektaş’ın geliş nedeni, Anadolu’yu hem İslamlaştırmak hem de Türkleştirmekti.

Hristiyanlığın merkezi olan Kapadokya'ya karşı Sulucakarahöyük'e geldi, orayı mekân tuttu. Rum erenlerini yani seksen bin eri kendi etrafında topladı. Seksen bin erin içinde Tapduk Emre'nin de olduğu söylenir.” (K. K 1).

Kul Nesimi de seksen bin er ile Alevilikte pir olarak kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin etrafında toplanan ve ona inanan kişileri ifade etmektedir:

*“Mucizat gösterdi dıvara bindi
Seksen bin erlere ser-çeşme oldu
Rûm'un gözcüsü pirimdir kendi
Meded, günahlarım bağışla sultan”* (Öztelli, 1969: 34)

3.32. Doksan Bin Erenler

Erenlere karışmak gibi ifadelerle de karşımıza çıkan “eren” kelimesi ile insanın Allah'a yakınlığı anlatılmaktadır. Genel görüşte bu yakınlık için kişinin içinin iyiliklerle ve Allah aşkıyla dolması gerekmektedir. Sözlükte “*ulaşan, varan; tasavvufta vâsıl, ehl-i vusul, vuslâtı gerçekleştiren, veli, ermiş, kâmil insan*” (Uludağ, 2012: 125), anlamlarına gelmektedir. “*Horasan'dan Anadolu'ya geldiklerine inanılan ve sayılarının 90 bin olduğu kabul edilen öncü erenler*” (Korkmaz, 2016: 195), olarak bilinmektedir. Süleyman Uludağ'a göre; Anadolu'nun fethedilmesinden sonra gelen ermişler olup onlara Horasan Pirleri de denilmektedir. Rum erenleri olarak da bilinip kendilerine saygı duyulmaktadır. Yunus Emre de Divan'ında er ya da erenleri insanlara yol gösteren, yardıma koşan, onların mutlulukları için gayret eden mürşîd olarak betimlemektedir. Sözleriyle, sohbetleriyle insanları marifetlendirmektedirler. Şah, sultan, can, ulu, baba, ata, dede gibi unvanlarla da anılmaktadırlar (1995: 294-295). “*Doksan bin erenin kutbu, piri Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Bu erenlerin çoğu bilinir. Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk, Karadonlu Can Baba gibi isimler doksan bin erenin içindedir*” (K. K 1).

Kul Nesimî de doksan bin erenle Hacı Bektaş-ı Veli'nin kutubluğunu yaptığı Horasan erenlerini kastetmektedir:

*“Doksan bin erenler dediler beli
Bindi hâke, doğru gösterdi yolu
Kutb-ı âlem Hacı Bektaşî Veli
Bunca erenler serefrâzı nic'oldu”* (Öztelli, 1969: 38)

3.33. Yüz Bin Selam

Çokluk belirtmek amacıyla bin sayısı ile birlikte kullanılmıştır:

“Ey Nesimî, Şah’a der yüz bin selam

Esselâm ey Şah-ı Merdân esselâm” (Öztelli, 1969: 61)

SONUÇ

Yapılan bu çalışmadan sonucunda insanların, toplumların ayrı kültürlerde olsalar da özellikle sayılarda ortak anlamlara, kullanımlara sahip oldukları bilgisine ulaşılmıştır. Örneğin altı sayısı ile daha çok dünyanın yaratılışı hatırlatılmaktadır.

Bu çalışmada Hurufilik ve Alevîlik ve Bektaşilikte harflerin ve sayıların nasıl kullanıldığına dönük örneklerle ulaşma fırsatı elde edilmiştir. İncelenen şiirlerinden hareketle ulaşılan sonuç; XVII. yüzyılda yaşamış olan Kul Nesimî, Hurufilik etkisinde kalan bir isimdir. Fazlullah Esterabadi'nin öğretilerinde yer alan insan yüzündeki yedi ana hattı kullanması, insan vücudundaki damarların 366 adet oluşuyla güneşin dünya etrafındaki dönüşüne işaret etmesi, yine insandan yola çıkarak kâinatı yorumlamaya çalışması, insan uzuvlarının harf ve sayı bakımından Allah'ı ve evreni düşündürmesi Hurufiliğine dair işaretlerdir. Aynı zamanda Hurufiliğin büyük temsilcilerinden Seyyit Nesimî'yi sürekli dile getirmiş ve onu örnek göstermiştir. Şiirlerinde kendisinin de açıkladığı gibi Alevi-Bektaşî inancındandır. On İki İmam'ı sürekli zikredişi, Hz. Ali'ye derin bir sevgi duyusu, Hacı Bektaş-ı Veli'yi “pir” kabul etmesi, Ehli Beyt'e olan bağlılığı bu inançtan oluşuna verilebilecek örneklerdendir.

Çalışmanın sonunda hazırlanan tabloya göre Kul Nesimî'nin şiirlerinde en çok kullandığı sayılar 7, 4, 1, 2, 3; harfler ise “kaf, be, Tâ-hâ” dır. Bu kullanımların altında Allah'ın birliği, tekliği ve eşsiz benzersiz olduğu vurgusuna; Hz. Ali'ye bağlılığın ve Alevî-Bektaşî inancının etkisinde kaldığı neticesine de ulaşılmıştır.

İncelenen bu şiirler doğrultusunda harflerin ve özellikle de sayıların kadim milletlerden başlayarak günümüz toplumuna kadar birçok kültürde, inançta oldukça önemli bir paya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Günlük yaşamımızda, söylemlerimizde farklı kültür ve inançlarda harf ve sayılara bir anlam ve görev yüklendiği sonucuna da ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmadaki kavramlar, sayılar ve harfleri daha iyi ve detaylı anlayabilmek ve yorumlayabilmek için astronomi, tarih, coğrafya, evren ve yaratılış gibi konu ve alanlarda da ilerleme fırsatına erişilmiştir. Yine bu çalışmada peygamberlere yapılan atıflar, hatırlatmalar, şiirlerde geçen Kur'an-ı Kerim ayetleri ve sureler doğrultusunda dinî ve tasavvufî yönden şiirlerin derin anlamlar taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Adam, Baki, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Editör Şinasi Gündüz), Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2007, ss. 222, 223.

Ağarı, Murat, “İslâm Coğrafyalarında Yedi İklim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Ankara 2006, ss. 197, 198.

Aksu, Hüsamettin, “Fazlullah-ı Hurufî”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 277-279.

And, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, (8. basım), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

Muhammed Nur’ul Arabi, *Noktatü’l Beyan (Noktanın Sırrı)*, (Haz. H. Rahmi Yananlı), (3. basım), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2021.

Arslan, Mehmet, “Tavla İstılahları”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000.

Arslan, Turan Ahmet, “Dâl”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 426.

Arslanoğlu, İbrahim, “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2001, 20, C. VII. ss. 33-104.

Aslan, Murat, *Fazlullah’ın Sakalında Beliren Tanrı- Arşî Divanı’nda Hurufîlik-*, (1. basım), Hiper yayın, İstanbul 2019.

Âşık Paşa, *Garib-nâme* 1/1, (Haz. Kemal Yavuz), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Âşık Paşa, *Garib-nâme* 1/2, (Haz. Kemal Yavuz), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000a.

Atalay, Besim, *Cumhuriyet Tarihinin İlk Tarikat Araştırması Bektaşilik ve Edebiyatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

Ayan, Hüseyin, *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni* 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Aybakan, Bilal, “Şafîî Mezhebi”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 233-247.

Aydın, Mahmut, “Hristiyanlık”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Editör Şinasi Gündüz). Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2007, ss. 78-86.

Ballı, Hüseyin Hasan, *Hurufiliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurufî*, (1. basım). Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013.

Bardakoğlu, Ali, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 1-21.

Bashir, Shahzad, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik*, (Çev. Ahmet Tunç Şen), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Bilge, L, Mustafa, “Lût Gölü”, *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, ss. 230.

Bilge, L, Mustafa, “Okyanus”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 341-342.

Bilge, L, Mustafa, “Kızıldeniz”, C. 25, *DİA*, Ankara 2022, ss. 557-558.

Bostan, İdris, “Akdeniz”, C. 2, *DİA*, İstanbul 1989, ss. 231-234.

Bozkurt, Fuat, *Buyruk, İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Salon Yayınları, İstanbul 2020.

Cevizci, Ahmet, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, C. 2, Say yayınları, İstanbul 2020.

Ceylan, Ömür, “Dini-Tasavvufi Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1997, ss. 144-152.

Çakar, Yusuf, *Gizli İlimler*, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2005.

Çelebioğlu, Amil, “Harflere Dair”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, Araştırma inceleme dizisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, ss. 599-606.

Çelebioğlu, Amil, “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, Araştırma inceleme dizisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1998a, ss. 607-624.

Çelebioğlu, Ayşe, “İlahi Komedyâ ve Mi’raçnâmelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, S. 9 Ekim 2019, ss. 67-88.

Çelik, Mehmet, “Mevlânâ ve Nesimî”, *Kitabı Nesimî*, (Editörler: Âlim Yıldız, Yusuf Yıldırım), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, ss. 387-399.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, (1. basım), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

Çubukçu, İbrahim Agâh, “Mezhepler, Ahlak ve İslâm Felsefesi ile ilgili Makaleler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara 1984, S. 164 ss. 33.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (19. basım). Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

Durmuş, İsmail, Gündüzöz, Soner, “Nûn”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 242-243.

- Durmuş, İsmail, “Tâ”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 282-283.
- Durmuş, İsmail, “Yâ”, *DİA*, C. 47, İstanbul 2013, ss. 169-170.
- Eberhard, Wolfram, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- Erdem, Sargon, “Bâ”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 355.
- Ergun, Sadettin, Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, C. 1-2, (2. basım), Maarif Kitaphanesi Matbaası, İstanbul 1944.
- Erol, Teymur, “Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, S. 17, ss. 359-368.
- Fuzulî, *Hadikat'üs- Süeda, Ermişlerin Bahçesi Kerbelâ Şehitleri*, (Haz. M. Faruk Görtunca), Sağlam Kitabevi, İstanbul 1979.
- Gökcan, Melike, *Mevlana'da Evrenin Dili Sayısal ve Geometrik Sembolizmin Tasavvufî Açılımı*. Akademisyen Kitabevi, Ankara 2021.
- Gölpınarlı, Abdülkadir, “Dört Derviş Hikâyesi ve Tasavvufî Öğretileri”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1953, 3(1), ss. 24-38.
- Gölpınarlı, Abdülkadir, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- Gömbeyaz, Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2005, C. 14, S. 2, ss. 152.
- Gündoğdu, Aydın, *Kuran'ın Şifresi-Sistemi ve Mukattaa Harfleri'nin Çözümü*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Gündüz, Şinasi, “İslâm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Editör Şinasi Gündüz), Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2007, ss. 37-40.
- Günşen, Ahmet, “Gizli Dil Açısından Alevilik- Bektaşilik Erkân ve Deyimlerine Bir Bakış”, *Turkish Studies*, vol. 2007, 2/2, ss. 344-345.
- Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, (8. basım), Akçağ Yayınları, Ankara 2018.
- Hacı Bektaş-ı Veli, *Alevi-Bektaşî Klasikleri- Makâlât-*, (Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), (9. basım), Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 20213.

Hakkı, İbrahim Erzurumlu, *Marifetnâme*, (Haz. Cengiz Zengin- Oğuzhan Cengiz), Bilgeoğuz yayınevi, İstanbul 2021.

Hansen, William, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (3. basım), Say Yayınları, İstanbul 2019.

Muhyiddin İbn'ül-Arabi, *Harflerin İlmi El-Fütûhâtü'l- Mekkiye*, (Çev. Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul 2022.

Komisyon, *Resailu İhvani's-Safa*, C. 4, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

Komisyon, *Resailu İhvani's-Safa*, C. 1, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.

Komisyon, *Resailu İhvani's-Safa*, C. 2, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020.

Komisyon, *Resailu İhvani's-Safa*, C. 3, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2022.

İsen Mustafa, Horata Osman, Macit Muhsin, Kılıç Filiz, Aksoyak Hakkı İ, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Kam, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2021.

Karaköse, Saadet, “Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Âlem Mevhumu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2016, (5/2), ss. 690.

Kaya, Said Eyüp, “Mâlikî Mezhebi”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, ss. 519-535.

Kaygusuz, İsmail, *Ummü'l-Kitab*, (1. basım), Demos Yayınları, İstanbul 2009.

Keleş, Reyhan, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sayı Sembolizmi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2019, S. 23, ss. 561-586.

Koca, Ferhat, “Hanbelî Mezhebi”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 525-547.

Koç, Şengül, *Huruf-u Mukattaa*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2020.

Korkmaz, Esat, *Alevîlik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, (5. basım), Anahtar Kitaplar, İstanbul 2016.

Kufacı, Osman, “Arşî Divanı'nda Fazlullah-ı Hurûfî İle İlgili Tespitler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2019, S. 8/3, ss. 1491.

Kur'an-ı Kerim Meali, (Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), (18. basım), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2015.

Levend, Sırrı Ağâh, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Maşalı, Emin, Mehmet, “Mushaf”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020, ss. 242-248.

Melikoff, İrene, “Bektaşî-Alevilerde Ali’nin Tanrılaştırılması/Hurufilik”, *Tarihten Teolojiye: İslâm İnançlarında Hz. Ali*, (2. basım), (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, ss. 84-85

Melikoff, İrene, *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, (3. basım), Demos Yayınları, İstanbul 2006.

Metin, Süleyman, *Anadolu Alevi/Bektaşî Erkân-Nâmesi*, (1. basım), Baba Mansur Ocağı Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği, İstanbul 2014.

Noyan, Bedri, “Kitaplar Arasında: Kul Nesimî”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 1969, S. 239, ss. 5311-5315.

Ocak, Yaşar Ahmet, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, (15-17. Yüzyıllar), (4. basım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Onay, Talat Ahmet, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar 2*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.

Öz, Mustafa, “İslam Dünyasında Ortaya Çıkan Senkretik Akımlar”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Editör Şinasi Gündüz), Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2007, ss. 462.

Özer, Hacı Hasan, Sivas Cem Vakfı Dedesi, Kılavuz Kaynak 1, Görüşme tarihi: 10. 10. 2023.

Öztelli, Cahit, *Kul Nesimî*, Türk Etnografya Folklor ve Turizm Derneği Yayını 3, Ankara 1969.

Öztürk, Ünsal, *Damlanın İçindeki Gerçek -Alevilerin Büyük Sırrı-*, (8. basım), Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2014.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (33. basım), Kapı Yayınları, İstanbul 2022.

Sami, Şemseddin, *Kâmus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, (7. basım), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

- Sarı, Mehmet Ali, “Kâf”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 142-143.
- Schimmel, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, (5. basım), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2022.
- Seyyid Nesimî, *Hakikatlere Giriş Mukaddimetü'l-Hakâyık*, (2. basım), (Haz. Fatih Usluer), Revak Kitabevi, İstanbul 2017.
- Şenödeyici, Özer, *Nesimî ve Hurufilik Kitabı*, (1. basım), Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- Şentürk Atilla Ahmet, Kartal Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Şimşirgil, Ahmet, <https://qoshe.com/turkiye/prof-dr-ahmet-simsirgil/besmele> Erişim Tarihi: 01. 06. 2024.
- Tanrıkulu, Raşit, *Cavidanname i Sagır*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1998.
- Topaloğlu, Bekir, “Tâhâ Suresi”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 379-380.
- Tökel, Dursun Ali, *Divân Şiirinde Harf Simgesiliği*, (2. basım), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Tuncel, Metin, “Akdeniz”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 229-231.
- Tuncel, Metin, “Karadeniz”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 385-386.
- Turan, Ahmet, *İslâm Mezhepleri Tarihi-İslâm'da Siyasî Düşüncenin Oluşumu*, (2. basım), Sidre Yayınları-7, Samsun 2000.
- Uluçay, Ömer, *Alevilikte Dua-Gülbang-* (2. basım), Gözde Yayınevi, Adana 1996.
- Uludağ, Süleyman, “Erenler”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 294- 295.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvûf Terimleri Sözlüğü*, (2. basım), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Usluer, Fatih, *Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Usluer, Fatih, “Hurufilikte On İki İmam”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2010, Volume 5/1 Winter
- Usluer, Fatih, *Hurufilik*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2023.
- Usluer, Fatih, *Fazlullah Esterâbâdî Câvidân-Nâme Dürr-i Yetim İsimli Tercümesi*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

Ünver, Mustafa, *Hurufilik ve Kuran Nesimî Örneği*, (1. basım), Fecr Yayınları, Ankara 2003.

Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, (10. basım), İsam Yayınları, İstanbul 2022.

Vicdânî, M. Sadık, *Hurûfilik ve Bektaşîlik -ne idiler ve nasıl kaynaştılar?-*, (Haz. İsmail Güleç), (2. basım), İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, (5. basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.

Yeşiltaş, Kevser, *Harflerin Ezoterik Sırları Hurûf-i Mukattaa Bâtınî Kapılar*, (1. basım), Demos yayınları, İstanbul 2022.

Yıldırım, Selami, *Hikâye-i Çihar Derviş*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler -Ansiklopedik Sözlük-*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye Öğüt Kitabı*, (Fatih Nüshası), (Haz. Erdoğan Boz), Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

Yurduseven, Sümeyye, “Alevî-Bektaşî Menâkıbnâmelerinde Renk Sembolizmi”, *Tetkik*, Kırıkkale 2023, S. 3, ss. 43-68.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Haz. Hasan Ali Yücel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Zavotçu, Gencay, *Klâsik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, (2. basım), Umuttepe Yayınları, İstanbul 2018.

URL 1: <https://www.luggat.com/kane> Erişim tarihi: 07. 10. 2024.

URL 2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Atlas_Okyanusu Erişim tarihi: 04. 11. 2023.

URL 3: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hint_Okyanusu Erişim tarihi: 04. 11. 2023.

EKLER

Tablo 1. 1. Kul Nesimî Şiirlerinde Kullanılan Harflerin Sayısı ve Bulunduğu Şiirler

Harfler	Dörtlük Numarası	Gazel numarası	Beyit numarası	Toplam Sayı
Elif (ا)	-	26, 40	5, 1	2
Be (ب)	-	34, 40, 90	5, 1,1	3
Kaf (ق)	-	97, 49, 61, 84	5, 4, 6, 1	4
Kef (ك)	-	36, 28	2, 6	2
Lâm (ل)	-	44	5	1
Nun (ن)	-	28, 95	6, 6	2
Hâ (ه)	-	36	2	1
Elif-Lâm (ا-ل)	6/5	-	-	1
Tâ-Hâ (طه)	-	36, 95, 97	3, 4, 5	3
Yâ-Sin (يس)	-	97	5	1

Tablo 1. 2. Kul Nesimî Şiirlerindeki Sayıların Kullanım Sayısı ve Bulundukları Şiirler

Şiirlerde Geçen Sayılar	Dörtlük Numarası	Gazel Numarası	Beyit numarası	Toplam Sayı
Bir ³⁹	2/1, 20/1	28, 28, 35, 52, 62, 62, 72, 97, 106, 107	1, 1, 3, 2, 5, 5, 3, 3, 3	11
İki (Dü) ⁴⁰	2/1, 6/2, 6/5, 10/5, 17/4, 19/7	41, 66, 91, 98, 103	3, 2, 2, 2, 7	11
Üç	2/2, 2/3, 19/5	97, 103, 103, 103, 103, 103, 103	2, 4, 6, 9, 11, 13, 15	10
Dört (Çahar)	8/2, 17/4	41, 45, 46, 48, 49, 52, 52, 67, 67, 67, 67, 67, 95, 97, 98, 98, 98	2, 7, 12, 6, 2, 2, 6, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 3, 2, 2, 2, 4	20
Beş (Penç) ⁴¹	-	26, 92, 98	3, 4, 2	3
Altı (Şeş)	-	52, 98	2, 2	2
Yedi (Heft) ⁴²	2/1, 2/2, 2/3, 3/2, 19/5, 14/5, 36/4	34, 57, 75, 87, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98	2, 2, 4, 8, 1, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3	19
Dokuz	-	98	2	1

³⁹ Vahdet, vahid, ahad, tevhid ifadeleri de bir sayısının içine alınmıştır.

⁴⁰ Çift, iki nokta üç harf ifadeleri de iki sayısının içine alınmıştır.

⁴¹ Beşler anlamına gelen Al-i Aba ifadesi de beş sayısının içine alınmıştır.

⁴² Seb'a dü ifadesi de yedi sayısının içine alınmıştır.

Tablo 1. 2. Kul Nesimî Şiirlerindeki Sayıların Kullanım Sayısı ve Bulundukları Şiirler (devamı)

On	2/1, 2/3	-	-	2
On iki	-	37, 98, 98	9, 4, 5	3
On Dokuz	-	97	2	1
Kırk	2/3, 3/2, 19/5	26, 28	2, 6	5
Kırk Sekiz	-	98	4	1
Yetmiş İki	-	40	6	1
Yetmiş Yedi	-	36, 98	2, 5	2
Yüz	-	84, 84, 84	2, 4, 4	3
Üç Yüz Altmış Altı	-	98	4	1
Bin	-	65, 73, 74	5, 2, 2	3
On Sekiz Bin	-	28, 58, 64, 77	6, 4, 6, 2	4
Seksen Bin	16/2	-	-	1
Doksan Bin	19/13	-	-	1
Yüz Bin	-	50	11	1

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Birgül BEKTAŞ			Fotoğraf
Doğum Yeri:				
Doğum Tarihi:				
Medeni Durumu:				
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim				
Ortaöğretim				
Lise				
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	Türk Dili ve Edebiyatı	Sivas	
Yüksek Lisans				
İş Deneyimi				
Hakkında bilgi almak için önereceğim şahıslar				
e-posta				
Yayınlarıım:				